

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HARUN GÜNGÖR'ÜN DİNLER TARİHİ
BİLİMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Prof. Dr. Sami KILIÇ	İsmihan ALBAYRAK

ELAZIĞ-2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HARUN GÜNGÖR'ÜN DİNLER TARİHİ BİLİMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Sami KILIÇ

HAZIRLAYAN
İsmihan ALBAYRAK

Jürimiz,tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Harun Güngör'ün Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri****İsmihan ALBAYRAK****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Bilimleri Enstitüsü****Dinler Tarihi Bilim Dalı****Elazığ-2015, Sayfa: X + 144**

Harun Güngör, Şamanizm, Türklerin tarih boyunca benimsemiş oldukları dinler, geleneksel Türk dini, günümüz Türk topluluklarının çeşitli inanışları, geleneksel Türk dininin Müslüman Türklerin yaşayışlarındaki izleri gibi konular üzerinde çalışmalar yapmıştır. Hristiyan bir Türk topluluğu olan Gagauzların tarih, kültür ve dini hayatlarını inceleyen Harun Güngör, çalışmalarıyla hem Türkiye’de hem de dünyada tanınan, eserleri pek çok dinler tarihçisine ışık tutan değerli bir bilim insanıdır.

Harun Güngör’ün bazı makalelerinin konusu karşılaştırmaya dayanmakla birlikte, çalışmalarında tüm metotları bir arada ustalıkla kullanmıştır. O, bazı milletler ve dini grupların inanışları ile bazı dinleri ve inanç sistemlerini karşılaştırdığı gibi bir milletin inanışları ile bir kültürü de karşılaştırmış, kutsal metinlerdeki bazı özellikler ile bir inanç sistemini de mukayese etmiştir. Bu karşılaştırmaları yaparken tamamen objektif bir bakış açısı ile hareket etmiştir. Özellikle Gagauzların yaşamlarına ve inanışlarına bizzat şahit olarak, birlikte yaşayarak gözlemleyen Güngör bu sebeple, onların inanışlarıyla ilgili olarak yapmış olduğu karşılaştırmalarda dolaysız gözlem tekniğini kullanarak daha farklı bir bakış açısına sahip olmuştur.

“Harun Güngör’ün Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri” adlı bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Harun Güngör’ün hayatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde Dinler Tarihinde araştırma metotları ile Harun Güngör’ün araştırmalarında kullandığı metot ve teknikler yer alır. Dinler Tarihinin araştırma metotları deskriptif (tasviri), filolojik, karşılaştırma ve fenomenolojik metotlardır. Her bir metot

incelenirken, o metotla ilgili bilgi verilmiş, Harun Güngör'ün o metodu uygulaması ile ilgili açıklama yapılmış ve o metotla incelediği konular üzerinde durulmuştur. Tezin üçüncü bölümünde Harun Güngör'ün Dinler Tarihi ve Türk Din Tarihi çalışmalarına katkıları ile Türk Din Tarihi araştırmalarındaki yeri incelenmiştir. Her iki konuyla ilgili olarak yönettiği bazı doktora ve yüksek lisans tezlerinin adları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Geleneksel Türk Dini, Fenomenoloji, Filoloji, Şamanizm, Orta Asya Türk Dini.

ABSTRACT**Master Thesis****The Importance of Harun Güngör in the History of Religions Science****İsmihan ALBAYRAK****Fırat University****Institute of Social Sciences****History of Religions Science****Elazığ-2015, Pages: X + 144**

Harun Güngör has studied in the following areas; shamanism, the religions that Turks have adopted throughout history, traditional Turkish religious, various beliefs of today's Turkish community, effects of traditional Turkish religious on the lifestyles of the Muslim Turks. Harun Güngör researched the history, culture and religious life of the Gagauz, which is a Christian Turkish community. Harun Güngör is also known with his studies both in Turkey and in the world and his studies guide to many historians of religions.

Some articles of Harun Güngör based on comparison of the subject, he manipulates adroitly all the methods in the study. He compares with not only some folks and beliefs of religious groups but also with a culture and belief systems of a nation, that has compared well with some features of sacred texts and a belief system. He has acted with an objective point of view while making this comparison. He has especially personally witnessed the Gagauz's lives and beliefs. Güngör used also in his studies phenomenological method to answer questions "what, why". Güngör analyzed primarily this concept as philological, who has been studied with phenomenological research method, has explained. How it is used in a variety of languages and cultures.

This thesis with the name of "Harun Güngör'ün Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri" consists of three sections. In the first section life of Harun Güngör and his works have been examined. In the second section it is included that research methods in the History of Religions and methods and techniques which Harun Güngör used in his works.

Research methods in History of Religions are descriptive, philological, phenomenological and comparative methods. As examining each method, introduction was done, the way how Harun Güngör used this method is explained, topics in which Harun Güngör used this method are investigated. In the third section it is investigated that improvements of Harun Güngör to History of Religions and Religious History of Turkey and his position in researches of Turkish Religious History. Some of thesis and dissertation directed by Harun Güngör have been mentioned related with both topics.

Keywords: History of Religions, Traditional Turkish Religious, Phenomenology, Philology, Shamanism, Central Asian Turkish Religious.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖN SÖZ	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HARUN GÜNGÖR'ÜN HAYATI VE ESERLERİ.....	11
1.1. Doğumu ve Çocukluk Yılları	11
1.2. Öğrenim Hayatı.....	11
1.3. Öğretmenlik Hayatı.....	11
1.4. Akademik Hayatı ve Çalışmaları.....	11
1.5. Kişiliği ve Karakteri.....	13
1.6. Hobileri.....	14
1.7. Eserleri	14
1.8. Kitapları.....	14
1.9. Kitapta Bölüm Başlığı.....	15
1.10. Makaleleri	15
1.11. Ansiklopedi Maddeleri	18

İKİNCİ BÖLÜM

2. HARUN GÜNGÖR'ÜN ARAŞTIRMALARINDA KULLANDIĞI BİLİMSEL ARAŞTIRMA METOT VE TEKNİKLER	19
2.1. Harun Güngör'ün Araştırmalarında Deskriptif (Tasviri) Metot.....	20
2.1.1. Deskriptif (Tasviri) Metot.....	20
2.1.2. Harun Güngör'ün Deskriptif (Tasviri) Metodu Uygulaması	22
2.1.3. Deskriptif (Tasviri) Metotla İncelediği Konular	24
2.1.4. Geleneksel Türk Dini ve Türklerin Kabul Ettikleri Evrensel Dinler	24
2.1.5. Geleneksel Türk Dini.....	24
2.1.6. Türklerin Kabul Ettikleri Evrensel Dinler	30
2.1.7. Gagauzların İnanış ve Kültürleri	40
2.1.8. Çuvaşların Dini Durumu.....	47

2.1.9. Türklerde Nevruz.....	50
2.1.10. Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları.....	53
2.1.11. Hikmet Tanyu’nun Çalışmaları	55
2.1.12. Bahaeddin Ögel’in Çalışmaları	57
2.1.13. Abdülkadir İnan’ın Çalışmaları.....	57
2.2. Harun Güngör’ün Araştırmalarında Filolojik Metot.....	60
2.2.1. Filolojik Metot.....	60
2.2.2. Harun Güngör’ün Filolojik Metodu Uygulaması	61
2.2.3. Filolojik Metotla İncelediği Konular	61
2.2.4. Geleneksel Türk Dini.....	62
2.2.5. Şamanizm.....	66
2.2.6. Karamanlıca Kitabeler ve Bir Mektup.....	69
2.2.7. Acarı Kelimesi.....	72
2.2.8. “Goş” Terimi	73
2.3. Harun Güngör’ün Araştırmalarında Karşılaştırma Metodu	74
2.3.1. Karşılaştırma Metodu	74
2.3.2. Harun Güngör’ün Karşılaştırma Metodunu Uygulaması.....	75
2.3.3. Karşılaştırma Metoduyla İncelediği Konular	76
2.3.4. Tahtacıların (Ağaç- Eriler, Acariler) Dini İnanışları İle Mani Dininin Karşılaştırılması	76
2.3.5. Gagauzların Hristiyanlığı İle İnanışlarındaki İslami Unsurların Karşılaştırılması	77
2.3.6. Gagauz İnanışları İle Orta Asya Türk Kültürünün Karşılaştırılması.....	78
2.3.7. Türk Alevi- Bektaşî İnanışları İle Şamanlığın Karşılaştırılması	81
2.3.8. Kutsal Kitap/ Tevrat’ın İçeriği İle Şamanizm’in Karşılaştırılması	84
2.3.9. Türk Kültüründeki İnsan Figürü ile Türklerin Benimsedikleri Çeşitli Dinlerdeki İnsan Figürlerinin Karşılaştırılması	86
2.4. Harun Güngör’ün Araştırmalarında Fenomenolojik Metot.....	90
2.4.1. Fenomenolojik Metot.....	90
2.4.2. Harun Güngör’ün Fenomenolojik Metodu Uygulaması.....	91
2.4.3. Fenomenolojik Metotla İncelediği Konular	91
2.4.4. Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar.....	91
2.4.5. Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar	95

2.4.6. Türklerde Ruh Anlayışı ve Mezar Taşları	98
2.4.7. Türklerde Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)	104
2.4.8. Kayseri’de Dini Kavramlar Etrafında Oluşmuş Ticarethane Adları	107
2.4.9. Kayseri Ticarethanelerinde Yer Alan Dini Semboller ve Dualar.....	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HARUN GÜNGÖR’ÜN DİNLER TARİHİ ve TÜRK DİN TARİHİ

ÇALIŞMALARINA KATKILARI.....	113
3.1. Harun Güngör’ün Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkıları.....	113
3.1.1. Yönettiği Doktora Tezleri	122
3.1.2. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri.....	122
3.2. Harun Güngör’ün Türk Din Tarihi Çalışmalarına Katkıları.....	123
3.2.1. Yönettiği Doktora Tezleri	130
3.2.2. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri	130
SONUÇ	132
EKLER	136
KAYNAKÇA.....	137
ÖZGEÇMİŞ	144

ÖN SÖZ

Dinler Tarihi, bir disiplin olarak Türkiye’de sekizinci yüzyıldan itibaren, bu alanda yapılan çalışmalarla günümüze kadar gelmiştir. Ülkemizde çok sayıda Dinler Tarihçisi yetişmiş, her biri yaptıkları çalışmalarla bu bilime önemli katkılar sağlamışlardır.

Çok sayıda kitap, makale, ansiklopedi maddesi ve çeviri eserleriyle Dinler Tarihi alanına önemli katkıda bulunmuş olan Harun Güngör ile ilgili olarak bugüne dek müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma, bu eksikliğe cevap olması ümidiyle hazırlanmıştır.

Dinler Tarihi alanındaki çalışmaları hem yurtiçinde hem de yurtdışında tanınan Harun Güngör’ün Dinler Tarihi bilimindeki yeri ve önemi, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda Harun Güngör’ün hayatını, eserlerini, dinler tarihinin metotları olan deskriptif, filolojik, karşılaştırmalı ve fenomenolojik metotları, bu metotları Harun Güngör’ün, eserlerinde nasıl kullandığını araştırmamızın yanı sıra Harun Güngör’ün Türkiye’deki Dinler Tarihi çalışmalarına katkıları ve Türk Din Tarihi araştırmalarındaki yerini de elimizden geldiğince tespit etmeye çalıştık.

Harun Güngör farklı tarihlerde farklı dergilerde yayınlanan pek çok makale ve bildirisini bir araya getirerek iki değerli eseri, “Türk Bodun Bilimi Araştırmaları” ve “Türk Din Etnolojisi” ni yazmıştır. Bu sebeple araştırmamızda söz konusu makale ve bildirilerin yayınlandığı dergilerden ziyade bu iki çalışma, tezimi hazırlamamda büyük kolaylık sağlamıştır.

Bu çalışmamda öncelikle bize vakit ayırıp değerli bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Harun Güngör’e, çalışmamın başından sonuna kadar büyük bir titizlikle katkı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Sami Kılıç’a ve her konuda olduğu gibi çalışmamı hazırlarken de maddi ve manevi desteğinden yararlandığım eşim Ali Albayrak’a teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
D. E. Ü. İ. F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
E. Ü. S. B. E. D.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
F. Ü. İ. F. D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.	: Sayı
s.	: sayfa

GİRİŞ

Batıda Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmalar İslam dünyasında yapılanlardan çok daha sonra başlamışsa da, daha sistemli ve süreklilik arz ettiği söylenebilir.¹ Batıda 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Dinler Tarihinin 1873 yılında Cenevre’de Dinler Tarihi kürsüsünün kurulmasıyla başladığı kabul edilir.² Modern Dinler Tarihi, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’da belli bir metotla ortaya konularak 20. yüzyılın başına kadar kendine has yöntemi geliştirilmiş ve ikinci yarısında da diğer bilimler arasında ayrı bir disiplin olarak kabul edilmiştir.³

Selçuklular döneminde Alparslan zamanında kurulan Nizamiye Medreselerinde din, hukuk ve dil öğrenimi yapılmış, Kur’an, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam dersleri okutulmuştur. Dinler Tarihi derslerinin ise okutulup okutulmadığı bilinmemekle birlikte Kelam dersleri içinde Dinler Tarihi konularının da yer aldığı düşünülmektedir. Nitekim bu dönemde el- Cüveyni tarafından yazılmış olan, “Şifau’l- Galil fi Beyani ma Vaka’a fi’t- Tevrat ve’l- İncil mine’t- Tebdil” ile Gazali’nin “Reddü’l-Cemil” adlı eseri, birer Kelam kitabı olmakla birlikte Dinler Tarihi ile ilgili bilgileri de ihtiva ettiği ifade edilmektedir.⁴ Şehristani’nin “el-Milel ve’n-Nihal” adlı eseri İslam dünyasında Dinler Tarihi çalışmalarının bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışının önemli örneklerinden ve alanında objektif ilkelere en uygun olanı olarak kabul edilmektedir. Dönemin özelliği itibariyle genel olarak İslam’ın savunulduğu, diğer dinlerin eleştirildiği, aksi durumların farklı suçlamalara konu olduğu bir ortamda Şehristani’nin dinleri, İslami açıdan değerlendirmeye tutmadan, sadece kendi kaynaklarından hareketle ele alıp incelemesi Batı dünyasında da takdirle karşılanmaktadır.⁵

¹ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya 2010, s. 23.

² Cengiz Batuk, “Georges Dumezil’in Kafkas Mitolojisi Araştırmaları ve Türk Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*, Sempozyum (04-06 Aralık 2009), Ankara 2010, s. 145.

³ Mustafa Ünal, “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmalarının Normativizm Sorununa Fenomonolojik Bir Çözüm Denemesi-Kapsayıcı Fenomenoloji-” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, s. 129.

⁴ Sami Kılıç, *Hikmet Tanyu’nun Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995, s. 1.

⁵ Ömer Faruk Harman, “Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, s. 48.

Türkiye’de Dinler Tarihi ile ilgili eğitim ve yayınlara, 1874 yılında başlanmış, bu disiplinle ilgili olarak kitap ve makaleler yayınlanmıştır. Ancak daha önce el- Milel ve’n- Nihal, Kısas- ı Enbiya ve Esatir tarzında eserler kaleme alınmıştır.⁶

Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde medreselerde Dinler Tarihi dersleri pek görülmemekle birlikte daha sonraki yıllarda Rüştîye ve İdadilerde genel tarih dersleri içinde bazı Dinler Tarihi konuları yer almıştır.⁷ 1859 yılında açılan Mülkiye Mektebi’nde “Tarih-i Eryan” dersinin, ders programına sonradan konulduğu, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgeden anlaşılmaktadır. Başlangıçta bu okulun programında Dinler Tarihi dersinin olmayışı büyük bir eksikliktir. Zira mülkiye, “idareciler” yetiştirmektedir. İdare makamında bulunanların ise halkın dini inançlarını bilmesi bir zorunluluktur. Bu zorunluluktan dolayı Dinler Tarihi dersleri, ders programına dâhil edilmiştir. 1869’da İstanbul’da “Daru’l- Fünun-i Osmani” adıyla açılan yüksekokulda tarih derslerinin yanı sıra “İlm-i Asar-ı Atika” adıyla bir ders okutulmuştur. Yenileştirme çalışmalarıyla birlikte Darulfünun Edebiyat Fakültesi’nde 1874 yılında “Tarih-i Umumi ve Din-i Esatiri’l- Evvelin” dersinin okutulduğu bilinmektedir. 1910 yılında “Medaris-i İlmiye Nizamnamesi” çıkarılmış, buna göre “Milel ve Nihal” dersleri programa alınmıştır. Çıkarılan bu kanunnameye göre medrese orta ve yüksek öğretim yapıyordu. Yüksek öğretimi oluşturan dört bölümden biri olan “Ulum-i Şer’iyye” bölümüne “Tarih-i Eryan” dersleri konulmuştur. II. Meşrutîyet’in ilanından sonra 1911 yılında “Ulum-i Şer’iyye” dersleri arasında “Tarih-i Din-i İslam” ve “Tarih-i Eryan” dersleri programda yer almaktadır. 1912 yılında kabul edilen “Daru’l Fünun Islahatçıları Nizamnamesi” ne göre yeni açılan “İstanbul Daru’l- Fünunu” nun “Şer’i İlimler” bölümünde “Tarih-i Eryan” dersleri okutulmuştur.⁸ 1914 yılında “Ulum-i Şer’iyye Şubesi”, “Medresetü’l Mütahassisin’e” çevrilmiş, Kelam, Tasavvuf ve Felsefe Şubesi’nin ders programında, Mahmud Esad Efendi tarafından okutulan “Tarih-i Eryan ve Mezahib” dersi yer almıştır. Böylece Dinler Tarihi daha geniş kapsamlı ve mukayeseli olarak okutulmaya başlanmıştır. 1918’de “Medresetü’l Mütahassisin”, “Medrese-i Süleymaniyye”ye dönüştürülmüş ve “Hikmet ve Kelam Şubesi” nde “Tarih-i Eryan ve Din-i İslam” dersini Şemsettin Günaltay okutmuştur.⁹

⁶ Abdurrahman Küçük, “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu”, *E. Ü. S. B. E. D.*, S. 5, Kayseri 1994, s. 21.

⁷ Galip Atasağın “ Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmaları”, www.ilahiyat.konya.edu.tr.(11. 05. 2013).

⁸ M. Aydın, *a., g., e.*, s. 28.

⁹ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993 s.20-21; M. Aydın, *a., g., e.*, s. 29.

Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte Medrese-i Süleymaniyye, İlahiyat Fakültesi adını almış, “Türk Tarih-i Dinisi” ve “Tarih-i Edyan” dersleri programda yer almıştır. 1933’te İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasından sonra İstanbul İlahiyat Fakültesi İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuş, “Türk Dinleri ve Mezhepleri” ve “Umumi Dinler Tarihi” dersleri programda yer almış ancak 1946 yılında bu enstitü de kapatılmıştır. 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmış, daha sonra bu fakülteyi İmam Hatip Okulları takip etmiş, ardından Yüksek İslam Enstitüleri ve Erzurum İslami İlimler Fakültesi kurulmuştur. Yüksek İslam Enstitüleri sonradan İlahiyat Fakültelerine çevrilmiştir.¹⁰ Bahsedilen bu eğitim kurumlarının programlarında Dinler Tarihi derslerine de yer verilmiştir.

1994 yılında Ankara’da, “Türkiye Dinler Tarihi Derneği” (Turkish Association Fort he History of Religions) kurulmuştur. Bu dernek Uluslararası Dinler Tarihi Derneği olan IAHR’ye ve Avrupa Din Bilimleri Derneği olan EASR’ye üyedir. Bu derneğin, “ Dinler Tarihi Araştırmaları” adı altında yayınladığı bir dergisi bulunmaktadır.¹¹

Ülkemizde Dinler Tarihinin ders olarak hangi öğretim kurumlarında ve ne şekilde okutulduğunu belirttikten sonra bu alanda öğretim üyeliği yapmış ve halen yapmakta olan kişilerden de söz etmek yerinde olacaktır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı medreselerinde ilk Dinler Tarihi hocalığı Ahmet Mithat Efendi ile başlamıştır.¹² Ahmet Mithat Efendi dışında Mahmud Esat Efendi ve Şemsettin Günaltay da zikredilmesi gereken iki önemli isimdir.¹³ Tevhid- i Tedrisat ile birlikte kurulan İlahiyat Fakültesi’nde 1924- 1927 yılları arasında Prof. Georges Dumezil ve Hilmi Ömer Budda “Tarih- i Edyan”, Prof. M. Fuat Köprülü ise “Türk Tarih-i Dinisi” derslerini okutmuşlardır. 1927’ de bu fakülte kapatılıp İslam Enstitüsü Müdürlüğü kurulduktan sonra burada ve 1949’da kurulan Ankara İlahiyat Fakültesi’nde 1952’ye kadar Dinler Tarihi derslerini profesör olarak Hilmi Ömer Budda, okutmuştur. 1952-1954 yılları arasında Prof. Mehmet Karasan, 1954’ten 1959’a kadar Prof. Dr. Annemarie Schimmel, Dinler Tarihi hocası olarak görev yapmışlardır. 1959 yılında Annemarie Schimmel ülkesine dönünce, öğrencisi Dr. Hikmet Tanyu bu görevi

¹⁰ G. Tümer- A. Küçük, *a., g., e.*, s. 20-21.

¹¹ M. Aydın, *a., g., e.*, s. 31-32.

¹² S. Kılıç, *a., g., e.*, s. 3.

¹³ M. Aydın, *a., g., e.*, s. 30-31.

devralmıştır.¹⁴ Hikmet Tanyu, ilk Türk Dinler Tarihi akademisyeni olup pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Prof. Dr. Günay Tümer, Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, Prof. Dr. Mehmet Aydın onun asistanı olarak yetişen akademisyenlerdendir. Prof. Dr. Şaban Kuzgun, Prof. Dr. Harun Güngör, Prof. Dr. Ömer Faruk Harman gibi bilim insanları da Tanyu'nun yetiştirdiği Dinler Tarihçileridirler.¹⁵ Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, Hikmet Tanyu'nun doğrudan öğrencisi olmamakla birlikte çalışmalarını onunla birlikte sürdürmüştür.¹⁶ Günümüzde Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinin İlahiyat Fakültelerinde Dinler Tarihi Anabilim Dalında görev yapmakta olan pek çok Dinler Tarihçisi bulunmaktadır.

Türkiye'de Dinler Tarihi alanında yazılmış olan kitaplar kronolojik açıdan incelendiğinde, başlangıçta İslam Tarihi, genel tarih, esatir, medeniyet tarihi ile ilgili olarak yazılmış kitaplarda Dinler Tarihi konularının yer aldığı görülmektedir. Özellikle Esatir- Mitoloji kitaplarının Dinler Tarihi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bunların dışında Peygamberlerin hayatlarından bahseden Kısas-ı Enbiya tarzında yazılmış olan kitaplar da Dinler Tarihi ile ilgili sayılabilir.¹⁷ İlk Dinler Tarihi eseri olarak Ahmet Mithat Efendi (1844- 1912)'nin 1911- 1912 yıllarında kaleme aldığı “Tarih- i Edyan” ını göstermek mümkündür.¹⁸ Ahmet Mithat'ın bu bilgileri nereden aldığı konusunda kitapta bir kayıt olmamakla birlikte söz konusu eser değerli bilgiler içermektedir. Kitabın birinci bölümünde Dinler Tarihi'nin lüzum ve öneminden söz edilerek Kuran'da başka dinlerden bahsedildiği, Dinler Tarihi'nin dinlerin tekâmülünü ve İslam'ın mükemmelliğini ortaya koyduğu ve inancı batılıktan uzaklaştırdığı açıklanır. Tarih- i Edyan'da dinler arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konmuş, zaman içinde çeşitli etkilerle meydana gelen farklılıklar gösterilmeye çalışılmış, bunun yanında objektiflik ilkesine uyulmasında hassasiyet gösterilmiştir. Ahmet Mithat, objektif olmakla ilgili olarak bu eserinde, “Dinler Tarihi talebesi diğer dinlere karşı tarafsız bir şekilde yaklaşmalıdır.” ifadesini kullanmaktadır.¹⁹ Ancak bu kitap Budizm,

¹⁴ S. Kılıç, a., g., e., s. 3.

¹⁵ M. Aydın, a., g., e., s. 31.

¹⁶ Baki Adam, “Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara 1998, s. 66.

¹⁷ G. Atasağun, a., g., m., s. 206.

¹⁸ C. Batuk, “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009) S. 1, s. 75.

¹⁹ Nasuh Günay, “Ahmet Mithat Efendi’nin Eserlerinde Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998 Konya), Ankara 2000, s. 60. ; S. Kılıç, a., g., e., s. 4.

Konfüçyanizm, Musevilik, Hristiyanlık gibi dinlere yer verirken Türklerin İslamiyet'ten önceki dinlerinden söz etmemektedir.²⁰

1912 yılında Mahmud Esad b. Seyd- i Şehri'nin "Tarih- i Edyan" ve M. Şemseddin Günaltay'ın "Tarih-i Edyan" adlı kitapları yayınlanmıştır. Bu eserlerin muhtevası, Ahmet Mithat Efendi'nin "Tarih- i Edyan"ının muhtevasından farklı değildir. 1935 yılında Hilmi Ömer Budda, ülkemizde ilk ciddi Dinler Tarihi kitabı olarak gösterilen "Dinler Tarihi" adlı eserini yayınlamış, bu kitapta genel olarak Hint, Çin ve Japon dinlerini ele almıştır. Hilmi Ömer Budda'dan sonra Cumhuriyet döneminde ikinci yazılan eser "Yeryüzündeki Dinlerin Tarihi" adıyla Ömer Rıza Doğrul tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, insanlara çeşitli dinler hakkında bilgi vermek amacıyla ve kaynak gösterilmeden yazılmıştır. Adı geçen eser, 1947 yılında genişletilerek ve tamamıyla yeniden yazılarak yayınlanmıştır.²¹

Dinler Tarihi bilimi 1954 yılından itibaren daha modern bir hüviyet kazanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir süre görev yapan Alman Profesör Annemarie Schimmel, Dinler Tarihi dersini vermeye başlamış, 1955'te "Dinler Tarihine Giriş" adlı Türkçe eserini yazmıştır. Bu eser, İslam dini dışında yaşayan hemen hemen tüm dinleri, bunun yanında mensubu kalmamış bazı toplulukların dinlerini de ele almaktadır.²² "Dinler Tarihine Giriş" in son kısmında "Dini Şahsiyetlerin ve İlahi Varlıkların İsimleri", "Dinlerin ve Dini Cereyanların İsimleri", "Kitapların İsimleri", "Din Tarihinde Kullanılan Bazı Tabirler" başlıkları altında bir bölüm oluşturulmuştur.²³ Adı geçen eser, bu özelliği sebebiyle de dikkat çekicidir.

Türklerin tarihi ve kültürü ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan Ziya Gökalp, "Türk Töresi" ve "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı eserlerinde Eski Türk Dini ile ilgili bilgilere ilk kez yer veren bir bilim adamı, şair, sosyolog ve siyaset bilimcidir. Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde "Toyonizm ve Şamanizm" adlı bölümde; "Avrupa âlimleri, eski Türk dinini, 'Şamanizm'den ibaret zannederler. Hâlbuki 'Şamanizm', eski Türklerin dini sistemleri değil, sihri sistemleridir. Şaman, 'kâhin' ve 'sihirbaz' demektir. Eski Türklerin dini reislerine, 'Toyon' derlerdi. Sihirbazlara da 'Kam' derlerdi. Tibetliler, bu kelimeyi 'Kaman' şekline soktular; Avrupalılar da buna 'Şaman' kılığını verdiler." diyerek 'Şaman' ve 'Toyon' kavramlarını açıkladıktan sonra

²⁰ Harun Güngör, "Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, s. 313.

²¹ S. Kılıç, a., g., e., s. 4-5.

²² A. Küçük, a.g.m., s. 22.

²³ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, s. 151-256.

Şamanizm'in 'din' olmayıp bir 'sihir' olduğunu delilleriyle ayrıntılı bir şekilde izah eder.²⁴ Gökalp'in, "Türk Töresi" adlı eseri "Eski Türklerde Din, İl Dini, İlhanlık Dini, Türk Mitolojisi, Türk Dini İle İlgili Dağınık Bilgiler" adlı bölümleri ihtiva etmektedir.²⁵

1925 yılında M. Fuat Köprülü'nün yazmış olduğu, "Türk Tarih-i Dinisi" adlı kitap, Türklerin dini tarihi ile ilgili olarak kaleme alınan ilk eser olma özelliğine sahiptir. O, bu eserinde Türklerin İslamiyet öncesi inanışlarının coğrafi konum, idari ve siyasi teşkilat unsurlarıyla etkileşmelerini açıklamıştır. Türklerde Totemizm, Şamanizm ve Gök Tanrı inanışlarına kısaca değinmekle birlikte Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri, Türkler arasındaki dini akımlar ve kurulan Türk devletleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.²⁶ Bu kitap, talebeler tarafından tutulmuş notların bir araya getirilmesi sonucu oluşturulmuş, özet niteliğinde bir eserdir.²⁷

F. Köprülü'nün "Anadolu'da İslamiyet" adlı eseri, Berlin Friedrich Wilhelms Üniversitesi öğretim üyesi Franz Babinger'in 1921 yılında "Der İslam in Klein Asien" adıyla yayınlanan konferans metnini tenkit için yazmış olduğu geniş bir makale olmakla birlikte Anadolu'da İslamiyet'in yayılması ile ilgili olarak önemli bir Dinler Tarihi kaynağı sayılabilir. Konuyu, Anadolu Türklerinin Anadolu'ya girişlerinden ele alarak onlar arasında yayılan tasavvufi akımlarla devam eder.²⁸

Başkurdistan'da doğan ve Arapça, Farsça, Rusça, Almanca ve bütün Türk lehçelerini bilen Abdülkadir İnan'ın Türk kültürü ile ilgili önemli çalışmaları bulunmaktadır. Önceden sadece Başkurt folkloruyla ilgilenen Abdülkadir İnan, Zeki Velidi Togan'ın tavsiyesiyle bütün Türk kavimlerinin folklor, etnografya, özellikle de destan, gelenekler ve dini inançları ile ilgili çalışmalar yapmaya başlamıştır.²⁹

İnan'ın "Tarihte ve Bugün Şamanizm" ve "Eski Türk Dini Tarihi" adlı eserleri, Dinler Tarihi alanında önemli kaynaklar olarak kabul edilir. "Tarihte ve Bugün Şamanizm" kitabının "Tarihte Şamanizm" adlı bölümünde konuyla ilgili olarak İnan, Ziya Gökalp'in eski Türk dinini 'toyunizm' olarak isimlendirmesini eleştirir. Bu kitapta ayrıca dünyanın ve insanların yaratılışına dair efsaneler, Tanrılar ve ruhlar, Şamanizm'de put-fetişler, şaman-kam ve hayatı, şaman dua, ilahi ve afsunları, ölüm ve

²⁴ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. K. Yaşar Koprıman- A. İsmail Aka, İstanbul 1976, s. 116-128.

²⁵ Z. Gökalp, *Türk Töresi*, Haz. Yalçın Toker, İstanbul 1990, s. 23-122.

²⁶ S. Kılıç, *a., g., e.*, s. 6.

²⁷ M. Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara 2005, s. 10.

²⁸ M. F. Köprülü, *a. g. e.*, s. 11-25.

²⁹ Hikmet Tanyu, "Dinler Tarihi ve Dini Folklor Bakımından Abdülkadir İnan", *Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi (İçinde)*, İstanbul 1976, s. IX- X.

ölüler kültü gibi konular üzerinde çalışılmıştır. Bu bölümlerden sonra, çağdaş Şamanizm'in ıslah edilerek zamanın isteklerine uydurma teşebbüsü olarak XX. yüzyılın başlarında Altay dağlarında görülen Burhanizm (Ak Din) hareketi, Müslüman Türklerde Şamanizm'in kalıntıları ile ilgili bölümler bulunmaktadır. Kitabın sonunda ise çeşitli resimler alınmıştır.³⁰

Abdülkadir İnan, "Eski Türk Dini Tarihi" adlı eserinde Eski Türklerde Tengriler panteonu, dini törenler, kam: şaman, ölüyü anma: yug gibi konularda çeşitli bilgiler vermiştir. İnan'ın Bozkurt, Umay, Ongon ve Tös, Su Kültü ile ilgili gelenekler, Nazarlık, Tuğ- Bayrak gibi konuları işleyen makaleleri de Dinler Tarihi bilimi için oldukça önemlidir.³¹

Abdülkadir İnan'ın eserlerini müteakip İbrahim Kafesoğlu'nun "Eski Türk Dini" ile "Türk Milli Kültürü" adlı çalışmaları, Türklerin dini hayatı konusunda çeşitli bilgiler ihtiva etmektedir. Kafesoğlu, "Eski Türk Dini"nde bozkır Türklerinin dini inançlarının, tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve Gök-Tanrı olmak üzere üç noktada toplandığını izah eder. O, Eski Türklerin, gizli güçlerin bulunduğunu düşündükleri tabiat arızalarını görüldükleri gibi kabul ettiklerini, onlara sadece kutsallık atfettiklerini, ruhların insan biçiminde tasavvurunun olmadığını, bu yüzden putlara da rastlanmadığını belirtir. Eski Türk inanç sisteminin ikinci esası olan atalar kültüyle ilgili olarak, ölmüş atalara saygının, onlar adına kurban kesilmesinin, pederşahi ailede baba hâkimiyetinin inanç alanındaki belirtisi sayıldığını, ancak insan kurbanının bulunmadığını ifade etmektedir. Üçüncü esas olan Gök- Tanrı inancıyla ilgili olarak Gök- Tanrının tek yaratıcı ve tam iktidar sahibi olduğu, eşi ve benzerinin bulunmadığı, insanlara yol gösterdiği, mükâfatlandıran ve cezalandıran bir varlık olduğunu, Gök- Tanrı inancının sadece Türklere mahsus bir inanç olduğunu açıklar. Eski Türklerin bu inançlarıyla bazı eski medeniyetlerin inançları arasında bir karşılaştırma yapar.³² İ. Kafesoğlu "Türk Bozkır Kültürü" nde de "Eski Türk İnancı" başlığı altında, yukarıda sözü edilen üç inanç esasından bahsetmekle birlikte Türklerin Gök-Tanrı inancı dışında bulundukları çevreye göre Budizm, Maniheizm, Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinleri benimsediklerini ifade eder. Sonuç olarak bu dinlerin Türk kültüründeki inanç sistemine uymadığını, yalnızca İslam dininin Türklerin kadim inançları ile birçok bakımdan

³⁰ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1986, s. 13-207.

³¹ A. İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. IX-XVI, 15- 65.

³² İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara 1980, s. 45-65.

uygunluk göstermesi sebebiyle, Türkler arasında yaygın ve Türklüğü takviye eden bir din durumunda olduğunu belirtir.³³

Kafesoğlu “Türk Milli Kültürü” adlı eserinde “Din” başlığı altında totemciliğin eski Türklerde mevcut olmadığını delilleriyle ileri sürer. Ayrıca o, Şamanlığın bir din olmadığı görüşündedir.³⁴ Böylece o, Şamanlığın eski Türk inançları içinde bir yer işgal ettiğini belirtmiştir. Onun “Türk İslam Sentezi” adlı eserinde, öncelikle İslamiyet öncesi Türk devletlerinin tarihi ve kültürü ele alınmıştır. İkinci bölümde İslami Türk devletleri, son bölümde ise Türk- İslam Sentezi başlığı altında İslamiyet ile Türk kültürünün terkihi işlenmiştir.³⁵

Türkiye’de Türk Dini Tarihi araştırmalarında öne çıkan isimlerden biri de hiç şüphesiz Hikmet Tanyu’dur. O, dinler Tarihi disiplini içerisinde özel alan olarak Türk Dini Tarihini başlatandır.³⁶ Türkiye’nin ilk Dinler Tarihçisi unvanına sahip olup bu alanda pek çok öğrenci yetiştiren Hikmet Tanyu’nun Dinler Tarihine katkıları çok büyüktür. O eserlerinde sadece geçmiş tarihi konuları işlememiş, “Yehova Şahitleri”, İslam Dininin Düşmanları ve Allah’a İnananlar”, Nuh’un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler ve Bütün Olayların İçyüzü” adlı çalışmalarında, Türk milli bütünlüğüne ve kültürüne yönelik tehditlerin din perdesi altında olduğuna dikkat çekmiştir.³⁷ “Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri”, onun doktora tezi olup bu eserde öncelikle ‘adak’ ve ‘nezir’ kelimelerini filolojik olarak inceler. Ankara ile birlikte Türkiye’nin pek çok yerindeki adak yerleri hakkında bilgi verir. “Türklerde Taşla İlgili İnançlar” adlı eserin giriş bölümünde öncelikle geçmiş dinlerdeki taş inancından örnekler verir. Ardından ilkel toplumlarda ve günümüzde yaşayan dinlerde taş inancı ele alınır. Kitabın ikinci bölümü, “Türk Dinler Tarihinde ve İnançlarında Taşlar” başlığını taşımaktadır. “Türkiye’de Yaşayan Taşla İlgili İnançlar” bölümünde bazı şehirlerdeki çeşitli taşları, yerlerini ve insanlar tarafından hangi amaçlarla nasıl kullanıldığını belirterek anlatır. Sonuç bölümünde ise Müslüman Türklerin kutsal tanıdıkları taşlar ile bunlarla ilgili adetler, taş inancının kökleri, sebepleri ve tahlili yer alır. Tanyu, taşla ilgili inanışlardan sonra 1972 yılında “Tevfik Fikret ve Din” adlı çalışmasını yayınlamıştır. Oldukça geniş

³³ İ. Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987, s. 90-104.

³⁴ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1991, s. 284.

³⁵ İ. Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, İstanbul 2008, s. 15-187.

³⁶ Münir Yıldırım, “Türklerin Dini Tarihi Araştırmalarında Fenomonolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, s. 63.

³⁷ Harun Güngör, “Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Çalışmalarına Katkısı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, s. 59-60.

kapsamlı olan bu eserde Tevfik Fikret'in hayatı, şahsiyeti ve edebi değeri, eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, ikinci bölümde "Tevfik Fikret ve Din" konusu, Fikret'in dinle ilgili şiirleri tek tek ele alınarak işlenir. Üçüncü bölüm, "Tevfik Fikret'in Dinle ilgili Şiirleri Üzerinde Yapılan Tartışmalar, Çatışmalar" adını taşır. Bir sonraki bölüm, Tevfik Fikret'in Hristiyan bir rahip olan oğlu Haluk ile ilgilidir. Kitabın son bölümünde ise "Tevfik Fikret'in 100. Yıldönümü Münasebetiyle Yayınlanmış Bazı Yazılar" yer alır. 1973'te Türkler 'de dağla ilgili inanışları ele aldığı "Dinler Tarihi Araştırmaları" adlı eserini yayınlamıştır. Aynı yıl yayınlanan "Yehova Şahitleri" kitabı, Yehova Şahitlerinin kimler olduğu, örgütleri, kitapları, nasıl çalıştıkları hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bir çalışmadır. "Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler", Yahudilerin tarihi, Türklerle Yahudilerin ilişkileri, Yahudilikle ilgili akımlar gibi konuları kronolojik olarak inceleyen iki ciltlik bir eserdir. 1978 yılında basılan "Türklerin Dini Tarihçesi", adlı eseri de geleneksel Türk dini tarihi açısından dikkat çekicidir.³⁸

1980 yılında basılan "İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı", Hikmet Tanyu'nun II. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde sunmuş olduğu bildirinin kitap haline getirilmiş şeklidir. Birinci bölümde muhtelif Tanrı adları ele alınıp filolojik açıdan incelenmiştir. İkinci bölümde eski Türk edebiyatında Tanrı adının kullanılması örneklerle ele alınır. Üçüncü bölümde eski Türk inanışları ile İslamiyet'teki bazı inanışlar arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.³⁹ "Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İç Yüzü", adlı eserinde Tanyu, Ağrı Dağı'nda Nuh'un Gemisi'nin kalıntılarının aranması bahanesiyle Hristiyan teşkilatlarının, çeşitli Hristiyan mezheplerine mensup misyonerlerin, özellikle bazı Ermeni teşkilatlarının Türkiye'ye karşı giriştikleri oyunlar aydınlığa çıkarmaya çalışmıştır.⁴⁰ "İslam Dini'nin Düşmanları ve Allah'a İnananlar" adlı eserde Tanyu öncelikle insanın, kâinatın ve hayatın tarihi hakkında bilgiler verir. Dünyada hayat olmasının sebepleri, hücre, kromozom ve genler, amino asitler, virüsler, bitkilerin ve hayvanların yaratılışı, evrim, insan, din duygusu gibi konuları ele aldıktan sonra "Allah, Din Düşmanı, Kur'an'a Aykırı Düşünce, Sistem ve İdeolojiler, Okullar" başlığı altında Materyalizm, Pozitivizm, Maddeci Sosyoloji, Agnostisizm, Varoluşçuluk, Determinizm, Tabiatçılık, Panteizm, Kamu Tanrıçılık akımlarını incelemiştir. "Vahdet-i Vücut ve Panteizmin

³⁸ A. Küçük, a. g. m., s. 23-24.

³⁹ H. Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980, s. 3- 205.

⁴⁰ H. Tanyu, *Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İç Yüzü*, İstanbul 1989, s. 5-13.

İzleri”, “Komünizm ve Din Düşmanlığı”, “Türkiye’de İslam Dini ve İslam Dini Düşmanlığı ile Onun Öğretim ve Eğitimdeki Yeri”, “Atheizme İnen Son Darbe”, “Allah’ın Varlığı İspat Edilebilir mi?”, başlıkları da eserin diğer bölümlerindendir.

Ülkemizdeki önemli Dinler Tarihçilerinden olan merhum Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Mehmet Aydın, Ömer Faruk Harman, merhum Şaban Kuzgun ve Harun Güngör Hikmet Tanyu’nun talebeleridirler. Günay Tümer “Biruni’ye Göre Dinler ve İslam Dini” adlı doktora teziyle Müslüman bilginlerden olan Biruni’nin Dinler Tarihine katkılarını incelemiştir. Abdurrahman Küçük’ün “Sabatay Sevi ve Cemaati Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezi, İslam dışı dini cemaatlerden birini konu edinmektedir. Mehmet Aydın “İlahi Dinlerde Şeytan” adlı doktora teziyle karşılaştırmalı fenomenoloji çalışması yapmıştır. Ömer Faruk Harman “Dinler Tarihi Açısından Şehristani ve el-Milel ve’n-Nihal” isimli doktora tezinde İslam bilginlerinden olan Şehristani’nin “el-Milel ve’n-Nihal’ini Dinler Tarihi perspektifinden incelemiştir. Şaban Kuzgun “Hazar ve Karay Türkleri: Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi” adlı doktora tezinde öncelikle, VI. Ve XI. Yüzyıllar arasında yaşamış ve imparatorluk kurmuş bir Türk boyu olan Hazarların tarihi, dili, kültürü, devlet teşkilatı ve bir kısmının Yahudiliği kabul etmeleri gibi konuları ele almıştır. Günümüzde Yahudiliğin Karaım mezhebine bağlı olan Karay Türklerinin, Hazarların devamı olduklarını ve Türklük özelliklerini yaşattıklarını ileri sürmüştür. Doğu Avrupa Yahudilerinin ise Hazarların devamı olmadıklarını delilleriyle açıklamıştır.⁴¹

Hikmet Tanyu’nun yetiştirdiği öğrencilerden ve şu anda ülkemizdeki en önemli Dinler Tarihçilerinden biri olan Harun Güngör, “Gagauzların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma” isimli doktora tezi ve devamında ortaya koyduğu pek çok çalışmasıyla bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Özelde Gagauzlarla, genel olarak da Türk kültürü ve geleneksel inançlarıyla ilgili olarak yapmış olduğu çalışmalar, alanında ilk olma özelliği taşımaktadır.

Adı geçen Dinler Tarihçilerinin doktora tezleri dikkate alındığında Tanyu’nun özellikle Türk Din Tarihi alanında başlatmış olduğu çalışmaları devam ettirenlerin, merhum Prof. Dr. Şaban Kuzgun ve Prof. Dr. Harun Güngör olduğunu söylemek mümkündür. Prof. Dr. Şaban Kuzgun, doktora çalışmasından sonra Hz. İbrahim ve Haniflik alanına kayarken Prof. Dr. Harun Güngör’ün tüm çalışmalarının genel olarak Tanyu’nun başlatmış olduğu Türk Din Tarihi ile ilgili olduğu görülür.

⁴¹ B. Adam, a.g.m., s. 65.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HARUN GÜNGÖR'ÜN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Doğumu ve Çocukluk Yılları

Harun Güngör, Kayseri'nin Sarioğlan ilçesine bağlı Üzerlik köyünde doğmuştur. Kendi ifadesine göre 1950 yılında doğmuş olmasına rağmen, yatılı okulda okuyabilmek için mahkeme kararıyla yaşı bir yaş büyütülmüştür. Buna göre resmi olarak doğum tarihi 15 Mart 1949'dur.⁴²

Harun Güngör'ün büyük dedeleri Halep dolaylarından gelip Bünyan ve Sarioğlan ilçelerine yerleşen Halepaltı Türkmenleridir. Babası Musa Bey, annesi ise Hüsne Hanım'dır.⁴³

1.2. Öğrenim Hayatı

Harun Güngör, ilkokulu kendi köyü olan Üzerlik Köyü'nde, ortaokul ve liseyi ise Kayseri İmam Hatip Lisesi'nde yatılı olarak okumuştur. 1974 yılında Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olmuştur.⁴⁴

1.3. Öğretmenlik Hayatı

Güngör 1975 yılında, doğduğu ilçede Sarioğlan Ortaokulu'nda iki ay öğretmen olarak çalıştıktan sonra İstanbul Rumeli Kavağı Deniz Piyade Okulu'nda asteğmen olarak askerliğini yaptı. Askerliği bitince Sarıyer İmam Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeni olarak çalıştı.⁴⁵

1.4. Akademik Hayatı ve Çalışmaları

Harun Güngör, akademik hayatının nasıl başladığını ve bugünlere gelmesinde etkili olduğunu düşündüğü kişileri şu şekilde anlatmaktadır: “Kayseri'deki İlahiyat Fakültesi, enstitü olduğu yıllarda burada doktora yapma şansımız yoktu. Vehbi Ecer, Hikmet Tanyu'ya, bizim Ankara'da doktora yapmamız için bir mektup yazdı. Hikmet

⁴² Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

⁴³ Mustafa Arğunşah, “Harun Güngör'lü Yıllar”, *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, Hazırlayanlar Mustafa Arğunşah- Mustafa Ünal, İstanbul 2010, s. 20.

⁴⁴ M. Ünal, a. g. m., s. 11.

⁴⁵ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

Tanyu da kabul etti. Böylece Tanyu'nun öğrencisi olarak Ankara'da doktora yapma şansını elde ettim. Tanyu, Türk dünyası aşığı bir bilim adamıydı. Biz öğrencilerine, “Bu Türkler yok olup gider. Onlarla ilgili dokümanları toplayın.” diyerek bizim Gagauzlar'ı çalışmamızı istedi. Vehbi Ecer'den sonra değerli hocam Hikmet Tanyu'nun da bize çok önemli katkıları olmuştur. Dinler Tarihi alanındaki tüm hocalarıma özellikle de Günay Tümer'e çok teşekkür ediyorum. Ayrıca eşim, her konuda bana destek ve yardımcı olmuş ve refakat etmiştir.”⁴⁶

Harun Güngör 1982 yılında, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsü'nde Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun danışmanlığında “Gagauzların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tez çalışmasını tamamlayarak bilim doktoru olmuştur. 1983 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalında yardımcı doçent olarak öğretim üyeliğine başlayan Harun Güngör, 1988 yılında doçent, 1994 yılında profesör olmuştur.⁴⁷

Harun Güngör yetmişli yılların sonu, seksenli yılların başında hazırlamış olduğu doktora tezini, oldukça zor şartlar altında ve eldeki az sayıdaki kaynaklarla tamamlamıştır. O yıllar, Sovyetler Birliği'ndeki Türklerle ilgili bilimsel çalışmaların yapılamadığı, kaynaklara ulaşamadığı ve Rusçanın Türk bilim adamlarınca bilinmediği yıllardır. Buna rağmen yılmadan, oradaki görevlilerin ilgisizliğine aldırmadan Sovyetler Birliği Başkonsolosluğuna defalarca giderek, Türkiye'de neredeyse hiç tanınmayan Gagauzlarla ilgili çalışmasını tamamlamıştır.⁴⁸ Bu çalışma, ileriki yıllarda Türk dünyası ile ilgili olarak yapacağı çalışmaların nüvesini oluşturacaktır.

Bir süre Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dekan Yardımcılığı görevini de yürüten Harun Güngör, 1986 yılında Vatikan'a giderek orada bir süre kalmış, Vatikan Misyoloji Enstitüsü'nde araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Vatikan'daki araştırmaları sonrası 1990 yılından itibaren çeşitli ülkelere giden Güngör, ilk olarak Azerbaycan ve Özbekistan'a turizm amaçlı seyahatlerde bulunmuştur. Kırım ve Ukrayna'da da bulunan Güngör, 1999 yılında Kırgızistan'ın Oş şehrindeki Memlekettik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir ay, 2000 yılı bahar döneminde Kazakistan'ın Türkistan şehrindeki Uluslararası Ahmet Yesevi Türk- Kazak Üniversitesi Teologya

⁴⁶ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

⁴⁷ Mustafa Ünal, “Prof. Dr. Harun Güngör'ün Hayatı ve Eserleri”, *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, s. 11.

⁴⁸ M. Argunşah, a. g. m., s. 20.

Bölümü'nde, 2001 yılı bahar döneminde yine Kırgızistan'ın Oş şehrindeki Memlekettik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptı. Güngör, 2008-2009 eğitim öğretim yılında bir yıl süre ile Kırgızistan'ın Celalabat şehrindeki İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'na bağlı bulunan Eğitim Fakültesi dekanlığı görevini yürüttü. 2009-2010 eğitim öğretim yılında aynı üniversitenin Türk Dünyası Sosyal Bilimler Enstitüsü (şimdiki adı Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü) müdürlüğü ve iki yıl boyunca da Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi müdürlüğü görevini yürütmüştür. Güngör, Gagauzlarla ilgili olarak yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 2012 yılında Gagavuzya Özerk Bölgesi Cumhurbaşkanı Mikhail Makarovich Formuzal tarafından Devlet Nişanı almaya layık görülmüştür. Prof. Dr. Harun Güngör'ün dinler tarihi, Türk din tarihi, antropoloji, etnoloji, folklor alanlarında çok sayıda kitap, makale, çeviri eserleri ile ulusal ve uluslararası kongrelerde bildirileri bulunmaktadır. Harun Güngör Arapça ve Fransızca bilmektedir.⁴⁹

1.5. Kişiliği ve Karakteri

Harun Güngör son derece zeki, öğrendiklerini unutmayan, yıllar geçmesine rağmen çocukluğuna ait anıları bile hafızasında capcanlı tutan biridir. O'nun bu özelliğini, birlikte bazı çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Mustafa Argunşah, “ Harun Güngör deyince benim ilk aklıma gelen müthiş bir hafızaya sahip insandır. Beşer hafızasının nisyan ile malul olduğu söylenirse de ondaki hafızanın gördüğü, duyduğu, okuduğu her şeyi aynıyla kaydettiğini ve bir daha unutmadığını düşünmüşümdür her zaman. Neden benim de böyle bir hafızam yok, neden bazen akşamki yediğimi, dün okuduğumu bugün hatırlamıyorum? Neden ben de onun gibi otuz yıl önce okuduğum bir romanın kahramanlarının adlarını eksiksiz sayıp vakaların içine oturtamıyorum? Nasıl oluyor da o bir bir bütün teferruatıyla daha biraz önce gerçekleşmişçesine kırk yıl öncesinde olup bitenleri sayıp dökabiliyor? ‘ Onun kafası benimkinden büyük olduğu için mi acaba hafızası bu kadar geniş...’ diye bazen kendimin de güldüğü çözümler üretir dururum. Ama hayır, onun fevkalade bir hafızası var, benimkisi ise nisyan ile malul herkesinki gibi. Onun bu olağanüstü hafızasında binlerce isim, olay, eser yüklü, tam bir ansiklopedi benzeri. Hafıza tabii ki okudukça yenileniyor, ama eskileri de silmiyor onda. Hepsini, her şeyi kaydedecek daha çok boş yer var mutlaka.” diye ifade etmektedir.

⁴⁹ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

Gezip görmek, araştırma yapmak için çok sayıda ülkeye özellikle **Türk** cumhuriyetlerine gidip o ülkelerin insanlarıyla sıcak ilişkiler kuran, Türk dünyasında iyi tanınan, sevilen, pek çok kez bu ülkelerden davet alıp oralardaki olumsuz şartları hiç düşünmeden bu davetleri kabul eden bir bilim insanıdır Harun Güngör.

Bilgisini paylaşmayı seven, hoşsohbet, cömert, sofrası herkese açık, özellikle öğrencilerine karşı son derece eli açık bir kişiliğe sahiptir.⁵⁰

1.6. Hobileri

Güngör, bitkilere meraklıdır. Boş zamanlarında dağları, kırları gezerek bitkileri inceler. Hatta gittiği ülkelerde bile fırsat buldukça dağlara çıkar. O, bir Japonya seyahati sırasında, orada da dağlara çıktığını kendi ağzından şöyle anlatır: “Gagauzlarla ilgili bir çalışma yapan Yu adlı Japon bir genç, bizi keşfetmiş. Çalışma yaparken kaydettiği sesleri çözemediği için, dâhil olduğu projeye ortak olma teklifi aldık. Yu birkaç kez Türkiye’ye geldi. Ben de onu dağlara çıkardım. Daha sonra Yu Japonya’ya davet edince, ‘Ben sizi gözlemledim. Dağları gezmekten hoşlanıyorsunuz. Japonya’da dağları mı, şehirleri mi gezmek istiyorsunuz?’ deyince ben de, ‘Şehirler az çok birbirine benziyor. Ben dağları gezerim.’ dedim. Böylece dağlara, kırlara gittik.”

Güngör’ün bitkilere merakı ve onlarla ilgili bilgisi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi’nde Deontoloji bölümünde görev yapan bir bayan doktor tarafından da keşfedilmiş ve bu doktor tarafından Güngör’e, bitkilerle ilgili bir makale yazması teklif edilmiştir. Ancak Güngör, bu teklifi kabul etmemiştir.⁵¹

1.7. Eserleri

Bilim hayatına Hikmet Tanyu’nun danışmanlığında yaptığı “Gagauzların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora teziyle başlayan Harun Güngör’ün telif, tercüme pek çok eseri bulunmaktadır.

1.8. Kitapları

- 1- Gagauz Türkleri (Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatı), Ankara 1991. (M. Argunşah ile Birlikte)
- 2- Dünden Bugüne Gagauzlar, Ankara 1993. (M. Argunşah ile Birlikte)

⁵⁰ M. Argunşah, a. g. m, s. 22-23.

⁵¹ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

- 3- Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Ankara 1996. (Ü. Günay, Ş. Kuzgun, H. Sayım, A. Taştan ile Birlikte)
- 4- Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ankara 1997. (Ü. Günay ile Birlikte)
- 5- Laiklik, Din ve Türkiye, Ankara 1997. (Ü. Günay ve A. V. Ecer ile Birlikte)
- 6- Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar, Ankara 1997/ 1999. (A. Küçük ile Birlikte)
- 7- Gagauzlar, İstanbul 1998. (M. Argunşah ile Birlikte)
- 8- Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri 1998.
- 9- Basarabyalı Gagauzların Tarihi, Niğde 1998. (M. Ciachir'den Aktarma)
- 10- Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini, İstanbul 2008. (J. Soury'den Tercüme)
- (H. İbrahim Açmaz ile Birlikte)
- 11- Türk Din Etnolojisi, İstanbul 2012.

1.9. Kitapta Bölüm Başlığı

- 1- 16. Bölüm, Eski Türk Dini, Yaşayan Dünya Dinleri, Editör: Şinasi Gündüz, Ankara 2007, s. 529-539.

1.10. Makaleleri

- 1-“Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar”, E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 1983, s. 283-287.
- 2-“Orta Asya’da Yaşayan Gagauzların Folklorları Üzerine Bir Araştırma”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 22, Şubat 1983, s. 183-195.
- 3- “Karamanlıca Bir Kitabe”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 33, 1984, s. 95-101.
- 4- “Moğol ve Kazak Etnografyasından Seçmeler”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 39, 1985, s. 225-229.
- 5- “Gagauzlarda Tepegöz Efsanesi”, Türk Kültürü Araştırmaları, 1986, s. 140-142.
- 6- “Seyyid Lokman ve Oğuznamesi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1986, Sayı: 44, s.91-103.

- 7- “Kayseri Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri, Kayseri 1987, s. 48-52.
- 8- “Karamanlıca Üç Kitabe”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ekim 1989, s. 29-31.
- 9- “Yunan- Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar”, Türk Kültürü, Sayı: 344, 1991, s. 730-733.
- 10- “Gagauz Bilmeceleri”, Milli Folklor, Sayı: 9, 1991, s. 56-58.
- 11- “Uygur Kağan Ünvanlarında Kün ve Ay Tengri Kavramlarının Kullanılışı”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 50, Şubat 1991, s. 42-46.
- 12- “Gagauzlarda Kurban Kültü”, X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22- 26 Eylül 1986) Kongrede Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara 1991, s. 743-748.
- 13- “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar”, Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu, Kayseri 1991, s. 97-104.
- 14- “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları”, Milli Folklor, Yaz 1992, Sayı: 14, s.7-11.
- 15- “Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları. Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar, İstanbul 1992, C. I, s. 202-220.
- 16- “Altay Kavimlerinde Gök Tanrı”, Türk Kültürü, Sayı: 362, Ankara Haziran 1993, s. 357-368.
- 17- “ Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 27, 1993, s. 248-254.
- 18- “Eski Türk Dini”, (L. N. Gumilev’den Çeviri), Türk Kültürü, Sayı: 377, Eylül 1994, s. 520-531.
- 19- “Gagauzlar”, Bilge, Temmuz 1994, s. 51-52.
- 20- “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 87, 1994, s. 21-26.
- 21- “ Gagauz İnanış ve Adetleri İle İlgili Bazı Notlar, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 87, Mart 1994, s. 21-26.
- 22- “ Hikmet Tanyu ve Türklerin Dini Tarihçesi”, E.Ü. S. B. E. D, Sayı: 5, Kayseri 1994, s. 31-34.
- 23- “Gagauzların Kökenleri İle İlgili Tartışmalı Hususlar”, Bilge, Temmuz 1994, Sayı: 1, s. 51-52.
- 24- “ La Religion des Turcs et des Mongols”, Bilge, Sayı: 4, 1995, s. 27-28.

- 25- “Uraanghay- Sahalar”, Bilge, Sayı: 4, 1995, s. 293-299.
- 26- “Önasya Kùltürlerinde Yeniden Doğuş ve Türklerde Nevruz”, Türk Kùltüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, 1995, s. 31-36.
- 27- “ Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara 1996, s. 34-39.
- 28- “Şamanizm Turkoyazıçnıh Narodov Sibiri”, Bilge 1996, s. 19-24.
- 29- “Kama- Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, Nevruz ve Renkler, Atatürk Kùltür Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 162-166.
- 30- “Karamanlıca”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 120, 1996, s. 45-46.
- 31- “A look at the Kok Turkish Insription and Uighur Manuscriptswi thre ferenceto Human Valuesand Law”, Human ValuesAnd Human Rights Amongthe Turcs, İstanbul 1996, s. 39-41. ?
- 32- “ Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Çalışmalarına Katkısı”, A.Ü. İlahiyat Fakùltesi Dergisi, C. XXXVI, Ankara 1997, s. 521-529.
- 33- “Niğde- Nevşehir Yöresinde Karamanlıca Kitabeler”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 168, Aralık 2000, s. 44-46.
- 34- “Balkanlar’da Kızılbaşlık”, Folklor/ Edebiyat, C. VIII, Sayı: XXIX, 2002/1.
- 35- “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, Türkler, C. 3, 2002, s. 261- 282.
- 36- “Ak Din= Ak Cang”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 2004, Sayı: 206, s. 23-25.
- 37- “Lev Nikolayeviç Gumilev’in Eserlerinde Türklerin Dini Hakkında Bazı Notlar”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart 2004, Sayı: 207, s. 43-45.
- 38- “Batılı Neo- Şamanist Grupların Sosyal Stratejileri”, Çev. Harun Güngör, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ağustos 2006, Sayı: 236, s. 12-17.
- 39- “Şamanizmde Bitkiler”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Aralık 2006 Sayı: 240, s. 11-14.
- 40- “Türk Toplulukları Hangi Dinlere İnaniyor?”, Yesevi Dergisi, Sayı: 10, s. 21- 23.
- 41- “ Şamanizm”, Türk Kùltürü, Sayı: 370, s. 125-127.
- 42- “Türk Alevi- Bektaşî İnanişlarında Şamanlığın İzleri”, Erdem, Sayı: 22, s. 224-237.

- 43- “ Orta Asya’da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi”, E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, s. 81-94.
- 44- “Acari Kelimesi Üzerine”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 57, s. 187-189.
- 45- “Çuvaş Folkloru İle İlgili Notlar”, Yesevi, Sayı:23, s. 22-23.
- 46- “Şehname’de Türkler”, E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, s. 289-300.
- 47- “Semerkand ve Buhara’daki Mezar Taşları”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 71, s. 45-47.
- 48- “Kırım Notları”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 71, s. 11-14.
- 49- “Kırımçaklar”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: Sayı: 82, s. 13-22.
- 50- “Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 40, s. 77-87.
- 51- “Bir Süryani Metninde Türkçe Goş Terimi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 28, s. 195-201.
- 52- “ Bahaeddin Ögel’in Türk Din Tarihine Katkıları”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 65, s. 255-260.
- 53- “ Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar”, Milli Folklor, Bahar, Sayı: 17, s. 13-16.
- 54- “ Türklerde Kutsal Mekân Anlayışı”, (Kayseri Örneği), Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 43, s. 38-44.

1.11. Ansiklopedi Maddeleri

- 1-“Şamanizm”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, C. 38, s. 325-328.
- 2- “Tanrı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2010, C. 39, s. 570-571.
- 3- “Geleneksel Türk Dini” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2012, C. 41, s. 531-533.
- 4- “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, C. 3, s. 463-503.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HARUN GÜNGÖR'ÜN ARAŞTIRMALARINDA KULLANDIĞI BİLİMSEL ARAŞTIRMA METOT VE TEKNİKLER

Araştırma, gerçeklerin ortaya çıkarılması için yapılan tüm uğraşlara⁵², bilginin bulunması, geliştirilmesi ve gerçeğe uygunluğunun kontrol edilmesi için harcanan çabaya verilen isimdir. Araştırma, teknik ve metot değildir. Teknik ve metot, araştırmayı gerçekleştirmede kullanılan araçlardır.⁵³

Bilimsel araştırma, belli aşamalardan oluşur ve sistematik bir özellik gösterir. Buna göre bilimsel araştırma, gözlem ve deneylere dayalı, düzenli bilgileri esas alarak evreni tanımaya ve anlamaya yönelik sistematik çalışmalar bütünüdür.⁵⁴

Bilimsel araştırmalar teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayrılabilir. Temel araştırmalar, kuram geliştirmeye yönelik bilgi üretmeye; uygulamalı araştırmalar, temel araştırmalarla elde edilen bilginin uygulamaya aktarılmasına yöneliktir. Temel araştırmalarda amaç, var olan bilgiye yeni bilgiler katmak iken; uygulamalı araştırmaların amacı, üretilen bilgileri değerlendirerek problemlerin fiilen çözümünü gerçekleştirmektir.⁵⁵ Bu da ancak metot veya metotlarla mümkün olmaktadır.

Metot, bilinmeyen bir şeyi bulup ortaya çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralamak ve kullanmaktır.⁵⁶ Başka bir ifadeyle, araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut bilimsel yasaları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol demektir.⁵⁷

Metot ve araştırma teknikleri kavramları çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Oysa bu iki kavram birbirinden farklı ancak birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan kavramlardır. En genel anlamıyla teknik, belli bir sonuca varmak için kullanılan araçlardır. Belirlenmiş amaçlara ulaşmayı sağlayan zihinsel ya da eylemsel işlemlerin yanı sıra araç, gereç ya da teknik bir takım usuller de bulunmaktadır. Bunlar deney,

⁵² Ali Arseven, *Alan Araştırma Yöntemi*, Ankara 1994, s. 5.

⁵³ Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul 1995, s.24.

⁵⁴ A. Arseven, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁵ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara 2009, s. 23-27.

⁵⁶ Z. Arslantürk, *a.g.e.*, İstanbul 1995, s. 47.

⁵⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul 1978, s.3.

gözlem, ölçme, istatistiki teknikler ve işlemlerdir. Araştırma teknikleri de denilen bu araçlar, saptanmış amaçlara ulaşmak için gerekli olan araçlardır. Oysa yöntem, sadece belirlenmiş amaçlara ulaşmayı sağlayan zihinsel ve eylemsel tüm işlemleri kapsayan bir süreçtir.⁵⁸

Bütün bilim dalları araştırmalarında bilimsel bir tutum içerisinde olunması zorunludur. Çünkü bir disiplin, bilimin kriterlerine uyduğu ölçüde bilim dalı olma hüviyeti kazanabilecektir. Bilim dalları kendilerine has bir metot ve tekniğe sahip oldukları gibi diğer bilimlerle de ortaklaşa kullandıkları metot ve tekniklere sahiptir. Dinler tarihinde de durum bu şekildedir. Dinler tarihi, hem sosyal bilimlerin kullandığı metotlardan yararlanır hem de kendine has metotlarını diğer bilimlerle paylaşır. Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer husus da dinler tarihinin araştırmalarında objektiflik ilkesine uyması gerektiğidir.

Dinler tarihi tarih, sosyoloji ve filolojinin metotlarından faydalandığı gibi, kendine has nitelendirici metoda da sahiptir. Dinler tarihi herhangi bir dinin savunmasını üstlenmez. Normatiftir ve değer yargılarıyla uğraşmaz. Olayları olduğu gibi, ayrıntılarıyla tanıtmak ve nitelendirmek ister. Dinler tarihi nitelendirici metot yanında karşılaştırma metodunu ve fenomenolojik metodu da kullanır.⁵⁹

Harun Güngör, çalışmalarında bir tek metottan ziyade karma metot kullanmıştır. Bu bölümde sırasıyla onun çalışmalarında kullandığı deskriptif, filolojik, karşılaştırma ve fenomenolojik metotlar üzerinde durulacaktır.

2.1. Harun Güngör'ün Araştırmalarında Deskriptif (Tasviri) Metot

Harun Güngör'ün çalışmalarında kullandığı deskriptif metodu, deskriptif metot hakkında bilgi, onun bu metodu uygulaması ve ağırlıklı olarak bu metotta ele aldığı konular olmak üzere üç başlıkta inceleyeceğiz.

2.1.1. Deskriptif (Tasviri) Metot

Dinler Tarihi araştırmalarında kullanılan temel metotlardan birisi deskriptif metottur. Deskriptif, dini olayların vasıflanması, onların gözlemi demektir. Gözlem, herhangi bir ortamda ya da kurumda oluşan davranışları ayrıntılı olarak tanımlamak amacıyla kullanılır. Gözlem, basit anlamda, sadece normal durumlarda sık olarak

⁵⁸ Ömer Aytaç, *Sosyoloji Bir Giriş Denemesi*, Elazığ 2002, s. 118.

⁵⁹ G. Tümer-A. Küçük, *a.g.e.*, s. 12.

görülmeyen davranışları ortaya çıkarmak için kullanılmaz. Eğer bir araştırmacı, herhangi bir ortamda oluşan bir davranışa ilişkin ayrıntılı, kapsamlı ve zamana yayılmış bir veri elde etmek istiyorsa, gözleme başvurulabilir.⁶⁰ Gözlem bir veri toplama tekniği olarak genelde taramaya öncülük etsin diye yapıldığı gibi, dokümanter araştırma ile birlikte ortak olarak planlanabilir. Gözlem, eğer araştırma amacına hizmet ederse, kasıtlı olarak planlanırsa, sistemli olarak kaydedilirse ve geçerlik ve güvenirlik bakımlarından kontrol edilirse bilimsel bir nitelik kazanır.⁶¹ Dini olayları vasıflamanın ilk adımı, olayların müşahadesi ve doğru bir portresini çizmektir. İki türlü gözlem vardır: a) Dolaysız gözlem b) Dolaylı gözlem.

a) Dolaysız gözlem, olayları olduğu gibi doğrudan doğruya müşahade etmek demektir. İkiye ayrılır: 1-Yaygın gözlem: Geniş toplulukların incelenmesine denir. 2-Yoğun gözlem: Küçük toplulukların incelenmesi için yapılan gözleme denir.

Gözlem teknikleri şu şekilde altıya ayrılır: 1-Örnekleme 2-Monografi 3-İstatistik 4-Olay incelemesi 5-Alan araştırması 6-Karma metodu

1- Örnekleme: Bütün bir kitle yerine onun tutum özellikleri hakkında bilgi verecek olan temsili bir parçasının seçilip incelenmesine dayanır.

2- Monografi Metodu: Bir konuyu derinlemesine ele alan dar boyutlu ve sınırlı araştırmalarda kullanılan bir metottur. Önceden hazırlanmış soru kâğıtları kullanılarak yapılır.

3- İstatistik Metot: Diğer metotlarla yürütülen çalışmaların bir tamamlayıcısı olarak kullanılmaktadır. İstatistik metotta; ilk başta sorular hazırlanmakta, soru listeleri araştırma yapılacak topluma dağıtılmakta, toplanan bilgilerin dökümü yapılmakta, hesaplamalardan sonra oranlara yani yüzdelerle verilmektedir.⁶²

4- Olay İncelemesi (Vaka İncelemesi) (Münferit Olayların İncelemesi): Bir kişinin veya bir grubun yahut daha geniş bir toplumun hayatındaki bir olay ya da görünüşün sınanmasıdır.

5- Saha Araştırması: Bu tür çalışmalarda bilgilerin toplanmasında yazılı kaynakların ve açık mülakatların yanı sıra” survey” denilen tarama metodundan da yararlanılır.

6- Karma Metotları: Bütün metotlardan araştırmanın şekline göre karma olarak teşkil

⁶⁰ Ali Yıldırım-H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2000, s. 124.

⁶¹ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeleri*, Ankara 1997, s. 209.

⁶² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998, s. 64-65.

olunabilecek metotlardır.⁶³

b) Dolaylı Gözlem, konusu geçmişle ilgili bir vasıflama diye tanımlanmaktadır. Tarihi kaynaklardan faydalanarak geçmişle ilgili bu nitelikteki olayları vasıflamaya dolaylı gözlem denilmektedir. İki safhası vardır: Birincisi, kaynak ve belgelerin, bilgi kalıntı ve buluntularının aranıp bulunması; ikinci safha ise bulunan bu kaynak ve belgelerin, kalıntı ve buluntularının değerlendirilme safhasıdır. Bunu kısaca 1- Bilgi ve belgeleri toplamak, 2- Doğruluklarını tartışmak, şeklinde formüle etmek mümkündür. Belgelerin toplanması derin bir bilgiyi gerektiren iştir. Üç türlü belge vardır: a) Sözlü belgeler ve gelenekler b) Yazılı belgeler ve kaynaklar c) Şekillenmiş anıtlar, kalıntı ve buluntular. Bilgiler toplanırken sözlü gelenekler masallar, efsaneler, veciz sözler, atasözleri, şarkılar, menkıbeler, ağızdan ağza anlatılan dini hikâyeler, mucize ve kerametler, ilahiler, türküler, destanlar ve şiirlerden yararlanılır. Bütün bunların içinde pek çok sosyal olay, gelenek ve göreneklere rastlanmasının yanı sıra, aynı zamanda bu belgeler dini hayatla ilgili pek çok ipuçları verdiğinden dolayı bunlardan faydalanılmalıdır. Bilgiler toplandıktan sonra ikinci safha olan toplanan bilgi ve belgelerin doğruluk ve güvenilirlik derecelerinin araştırılması gerekir.⁶⁴

Deskriptif metot, dinler tarihini herhangi bir dinin savunuculuğundan kurtarmakta, dini olayların gözleme dayalı olarak kavranmasını, tanımlanmasını ve yazıya geçirilmesini ifade etmektedir.⁶⁵

2.1.2. Harun Güngör'ün Deskriptif (Tasviri) Metodu Uygulaması

Harun Güngör yaptığı bilimsel çalışmalarda pek çok metot ve tekniği birlikte kullanmıştır. Araştırmalarında dinler tarihinin en çok kullanılan metodu olan deskriptif metotla incelemiş olduğu pek çok konu bulunmaktadır. O, deskriptif metodu kullanırken, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, öncelikle yapmış olduğu çalışmada geçen terimlerin açıklamalarına yer verir.⁶⁶

⁶³ Ü. Günay, *a. g. e.*, s. 67.

⁶⁴ Ü. Günay, *a. g. e.*, s.71-72.

⁶⁵ Sami Kılıç, "Hikmet Tanyu'nun Çalışmalarında Deskriptif Metot," *F. Ü. İ. F. D.*, S. 3, Elazığ 1998, s. 67.

⁶⁶ Harun Güngör, "Ak Din (Ak Can=Ak Burhanizm)", *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012, s. 43-44; H. Güngör, "Gagauzlarda Kurban", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, s.174-177; H. Güngör, "Karamanlıca

(Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.225.

Güngör'ün bu metotla incelediği konulardan biri, dini-sosyal gruplardır. O, dini grupların nerelerde yaşadıklarını, nüfuslarını, mensup oldukları dini nasıl seçtiklerinin tarihi sürecini, çalışmalarının başında belirtir.⁶⁷

Harun Güngör, çalışmalarında dolaylı ve dolaysız gözlem çeşitlerinin her ikisini de kullanmıştır. Farklı zamanlarda çeşitli Türk devletlerine giderek buralarda yaşayan Türk halkları hakkında çok yönlü inceleme ve araştırmalarda bulunmuştur. Bu halkların içinde yaşayarak, onlarla saatlerce görüşmeler yaparak, sohbetler ederek, kısacası iyi ilişkiler kurarak ve sosyal hayatlarının içinde olarak değerli bilgiler elde etmiştir.⁶⁸

Harun Güngör, dolaylı gözlem tekniğiyle incelediği bazı konularda, çeşitli bilim adamlarının konu hakkındaki görüşlerine yer vermiş, son olarak da kendi görüşünü, gerekçeleriyle birlikte belirtmiştir.⁶⁹

O, kendi metodolojisini şu şekilde anlatmaktadır: “Benim yazılarımın hiç biri oturduğum yerde, görmeden, ezbere yazılmış değildir. Ne yazdıysam, görerek ve gözlemleyerek yazdım. Beni diğer bilim insanlarından ve Dinler Tarihini de diğer disiplinlerden ayıran önemli özellikler bunlardır.”⁷⁰ Güngör, Dinler Tarihi biliminin metodolojik problemlerinin çözümü için şu hususların yerine getirilmesi gerektiğini açıklar:

1) Türk din tarihçileri olarak bizler Dinler Tarihi alanında ortak kavramlar, terimler üreterek bunları kullanmalıyız. 2) Dinler Tarihi alanında genelden özele yönelerek monografik incelemelere yer vermeliyiz. 3) Günümüz Orta Asya Türk topluluklarının inanç ve pratiklerini Dinler Tarihi alanı içinde incelemeli ve bu konuda eski Sovyet araştırmacılarının çalışmalarından da yararlanmalıyız. 4) Dinler Tarihi araştırmaları belli bir amaç doğrultusunda yapılmalı, araştırma konuları birbirini tamamlayacak şekilde seçilmelidir. 5) Klasik Dinler Tarihi çalışması ile birlikte Fenomenoloji, Dini Etnoloji, Dini Folklor ve Dini Antropoloji çalışmalarına da yer vermeliyiz.⁷¹

⁶⁷Harun Güngör, “Çuvaş Folkloru İle İlgili Notlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 213; “Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 153.

⁶⁸ M. Argunşah, a. g. m., s. 20-23.

⁶⁹ H. Güngör, “Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.21-24.

⁷⁰ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

⁷¹ R. Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din: Mircea Eliade'nin Din Bilimi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2009., s. 9.

2.1.3. Deskriptif (Tasviri) Metotla İncelediği Konular

Deskriptif metot hakkında bilgi verip Harun Güngör'ün bu metodu nasıl uyguladığını belirttikten sonra, onun bu metotla incelediği konular üzerinde durulması yerinde olacaktır.

2.1.4. Geleneksel Türk Dini ve Türklerin Kabul Ettikleri Evrensel Dinler

Güngör, tarih boyunca Türkler arasında yaygın olarak geleneksel Türk dininin görüldüğünü, tek Tanrı inancının eski ve köklü olduğunu, çeşitli Türk kavimlerinin zaman zaman farklı dinler benimseseler de kendi örf, adet ve geleneklerini sürdürdüklerini ifade etmektedir.⁷²

2.1.5. Geleneksel Türk Dini

Daha önce bahsettiğimiz üzere Harun Güngör, çalışmalarında tek bir metottan ziyade karma metot kullanmıştır. O, ağırlıklı olarak deskriptif metodu kullandığı çalışmalarında öncelikle kavramları açıklayarak konuyu ele almayı tercih etmiştir. Konu tekrardan kaçınmak için geleneksel Türk dini içerisinde yer alan Gök Tanrı inancını, ileride bahsedeceğimiz filolojik metot içerisinde değerlendirip burada onun geleneksel Türk dini başlığı altında incelediği diğer konular üzerinde duracağız.

Güngör yaygın kutsal ile ilgili olarak, Gök Tanrı'ların ve geleneksel Türk dinindeki Gök Tanrı'nın tezahürleri üzerinde durmuştur. O'nun 'deus otiosus' durumuna geçmesiyle birlikte tabiat kuvvetlerinin kutsallaştırıldığını ifade etmiştir. Tabiat kuvvetlerine inanma başlığı altında güneş ve ay kültü, yıldızlar ve gezegenler kültü, yer-Su kültürleri (dağ kültü, orman ve ağaç kültü, ateş kültü, su kültü, toprak, taş ve kaya kültü) hakkında bilgi vererek atalar kültü hakkında açıklamalarına yer vermiştir. Geleneksel Türk dini içindeki kozmoloji, kozmogoni, dünyanın sonu, ibadet, geçiş mensekleri (doğum, evlenme, ölüm) konuları ile kamlar konusunda da açıklamalarda bulunmuştur.

Güngör, tabiat kuvvetlerinden Güneş ve ay kültü ile ilgili olarak Hunların güneş'i ve ay'ı ululadıklarını, Yakutların güneş ve ay'ın iki kardeş olduğuna ve onlarda tanrısal güçlerin bulunduğuna inandıklarını ifade etmiştir. Yıldızlar ve gezegenler kültü ile ilgili olarak, Hunların, işlerini yaparken yıldızların ve ayın durumuna bakarak hareket ettiklerini, Yakutlara ve Kırgızlara göre Venüs ve Satürn'ün önemli, Mars

⁷² Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 55-65, 169.

gezegeninin ise uğursuz olduğunu belirtmiştir. Güngör, Orhun kitabelerinde, eski Türklerdeki natürist inançların “Yer-Sub” ile ifade edildiğini ve bu inançların daha sonra gelişerek bilhassa imparatorluklar döneminde “vatan kültü” ne dönüştüğünü açıklar. Yer- Su kültleri başlığı altında incelediği ilk konu olan dağ kültü ile ilgili olarak Türk din tarihinde Yer- Su’larda en fazla dağların öne çıktığını ve dağ kültürünün Gök-Tanrı inancıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Hunların Han-yoan dağında Gök-Tanrı’ya her yıl kurban sunduklarını, eski Türklerin de Gök-Tanrı’ya dağlarda kurban sunduklarını, dağları, belki de göğe yakın olduğu için kutsal ve Tanrı makamı kabul ettiklerini ifade etmiştir. Orta Asya dağ isimlerinin mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarını içeren Han Tanrı, Buztağata, Iduk Art, Kuttağ gibi isimlere sahip olmasının nedeni olarak da bu durumu gösterir. Ayrıca Eski Türklerde her reis ve oymağın, bir de daha büyük birliklerin kutsal dağlarının bulunduğunu kaydeder. Güngör, Hsioung-nular’ın Tanrı Dağı’nı, Göktürklerin ve Uygurların Ötüken’i, Altay Türklerinin Sümer Dağı’nı kutsal kabul ettiklerini belirterek dağ kültü ile ilgili olarak bazı menşe efsanelerinin bulunduğunu açıklar. Ayrıca Türklerin mukaddes dağ inancısını, göç ettikleri yerlere ve Anadolu’ya da taşıdıklarını ifade eden Güngör, Alevi Türklerin Kazdağı’nı kutsal kabul ettiklerini ifade eder. Güngör, orman ve ağaç kültürünün de eski Türk dininde önemli bir yeri olduğunu ifade ederek Göktürklerin ve Uygurların, Ötüken Ormanı’nı (Ötüken Yıǵı) kutsal kabul ettiklerini belirtir. Türklerde bunun yanında kayın ağacı’nın, Yakutlarda kara çam’ın önemli bir yere sahip olduğunu ifade eder. Dağ kültürünün olduğu gibi ağaç kültürünün de menşe efsaneleriyle bağlantılı olduğu üzerinde durur. Güngör, ateş kültü başlığı altında Türklerin ateşte kutsal ve temizleyici bir güç olduğuna ve onun gökten indiğine inandıklarını açıklayarak ateşin kehanet aracı olarak da kullanıldığını belirtir. Altaylılar ve Yakutların, ateşteki kutsal ve temizleyici güce “ot izi (ateş sahibi)” dediklerini ifade eder. Türkler arasında yaygın bir uygulama olan hastaları, ölüleri, evleri, “tütsüleme” nin, ateşin kutsal ve temizleyici olma özelliğinden kaynaklandığını açıklar. Güngör, eski Türklerde su kültü ile ilgili olarak pınar, ırmak, göl, su kaynağı gibi yerlerin kutsal kabul edildiğini açıklayarak suyun temizlik ve saflığı sembolize ettiğini ifade eder. Göktürklerin ve Uygurların Tamir, Orhun, Selenga, Tola gibi nehlere kutsiyet atfettiklerine dikkat çekmiştir. Kimeş ve Kıpçak Türklerinin İrtiş ırmağını kutsal saydıklarını, Moğollarca Onan ve Kerülen ırmaklarının önemli olduğunu belirtmiştir. Güngör’e göre geleneksel Türk dininde toprak ile bazı taşlar ve kayalar kutsal kabul edilmekte, Orhun Kitabeleri’nde

“mavi gök” ile “yağız yer” birbirini tamamlayan iki temel kozmik unsur olarak zikredilmektedir. Güngör, Türklerin ıduk saydıkları yerlerde avlanmadıklarını, ot koparmayıp ağaç kesmediklerini, buraların mahsulünü almadıklarını belirtir. Güngör, atalar kültünün aslında pek çok farklı dinde yer aldığını, bu inancın ölen ataların ve daha çok babaların ruhlarının yaşayanlara iyiliklerinin veya kötülüklerinin söz konusu olabileceği ve onlara minnet duyma esası ile ilgili olduğunu ifade eder. Atalara kurban uygulamasının Asya Hunlarında, Tabgaçlarda, Çin’de devlet kuran Choularda, Göktürklerde, Uygurlarda uygulanma şekillerinden söz eder. Ona göre ruhları öbür dünyaya göç eden ataların rahatsız edilmemeleri gerekir. Ayrıca atalar kültü ile ilgili olarak Orta Asya Türklerinde keçe, paçavra, kayın ağacı kabuğu, hayvan derilerinden semboller yapıldığını, bu sembollerin Moğollarda “ongon”, Altaylılarda “töz (tös)”, Yakutlarda “tangara” adını aldığını belirtmiştir. Moğollarda ve Türklerde ongon veya tözlerin zoomorfik şekillere bürünerek bunların tavşan, ayı, kartal, sincap gibi şekillerde tasavvur edildiklerini ifade ederek atalar kültünün menşe efsaneleriyle bağlantısına dikkat çekerek Göktürk soyunun bir bozkurt sayesinde devam ettiğini bu yüzden Türklerin onu ata kabul ederek saygı duyduklarını örnek olarak göstermektedir. Altaylılar ve Sibiryalılarda kartaldan türeyiş efsanelerinin bulunduğu altını çizmektedir.

Güngör, geleneksel Türk dini kozmolojisi ile ilgili olarak, merkezîyetçi bir anlayışın hâkim olduğunu, kâinatın merkezinde Türk yurdunun bulunduğu inanıldığını belirtmiştir. Türklerde başlangıçta iki katlı dikotomik universalist kozmoloji anlayışının sonradan yabancı dinlerin etkisiyle üç tabakalı bir anlayışa dönüştüğünü böylece gök, yer ve yer altı şeklinde bir inanın oluştuğunu ifade etmiştir. Güngör, Göktürkler döneminde, dünyanın merkezindeki Türk yurdunun ortasında mukaddes Ötüken Dağı’nın bulunduğu, dünyanın dört köşeli olup kozmik bir nehir- okyanus ile çevrili olduğuna, dünyanın, Hint’ten Çin’e ve sonra da Türklere geçtiği düşünülen bir kaplumbağanın üzerinde durduğuna inanıldığını ifade etmektedir.

Güngör, Türk kozmogonisinin yabancı unsurlardan etkilendiğini belirterek kozmogonik mitolojide, yaratılıştan önce suyun varlığına inanıldığına dikkat çekmektedir. Suda bulunan ve yaratılış için getirilmesi gereken toprakla ilgili olan efsanelerin üç farklı biçimde görüldüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

– Hinduizm’ de Tanrı bir hayvan şeklinde suyun derinliklerine dalar.

_ Ari Hindistan'da, Kuzey Amerika'da ve bazı yerlerde Tanrı, amfibik bir hayvanı ve genellikle akuatik bir kuşu suyun derinliklerine gönderir.

_ Asya ve Doğu Avrupa'da Tanrı, genellikle o zamana kadar varlığını bilmediği ve ona düşman olacak bir “yardımcı” veya “hizmetkâr” gönderir.

Güngör, geleneksel Türk dininin bilhassa ilk dönemlerinde dünyanın sonu ile ilgili inançlar hakkında net bilgiler olmadığını, Türklerde kıyamet anlayışının Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet'in etkisiyle şekil aldığını belirtmiştir. Altaylıların kıyamet gününü “kalgançı çak” olarak isimlendirdiklerini, Cehennem ilahı Erlik ile iyi Tanrı Ülgen'in mücadelesi sonucu Ülgen'in kalarak Haşr'ı başlatacağına inandıklarını ifade etmektedir. Türklerin sonraki dönemlerde kıyamet için “uluğ kün” tabirini kullandıklarını da belirtmiştir.

Güngör, geleneksel Türk dininde ibadetlerle ilgili olarak her yıl ilkbahar ve güz dönemlerinde resmi dini törenlerin yapıldığını ifade eder. Göktürklerde “Fu-yun-se” adı verilen bir ibadethanenin bulunduğu, ancak Türklerde sistemli ibadetler ile ibadethanelerin olduğuna dair net bir bilginin olmadığı, hakkında bilgi verilenlerin de yabancı etkilerle sonradan ortaya çıktığı bilgisini vermektedir. Yer-sular, ecdat mağaraları, mukaddes dağlar, hakanın otağı ve obaların önemli dini tören mekânları olduğunu, tesadüfen meydana gelen olaylar sebebiyle de özel ayin ve törenlerin yapıldığını belirtmektedir. Güngör, geleneksel Türk dininde hem ferdi hem de toplu dualarla “saçı”ların, ağaçlara, şaman davuluna bez ve paçavra bağlamak şeklindeki “yalama” adı verilen uygulamanın ve kurbanın bulunduğu dikkat çekmiştir. “Saçı”nın bir çeşit kansız kurban olduğunu belirten Güngör, buğday, darı ve şarap saçlarına çiftçi kavimlerde çok rastlandığına, günümüzde Anadolu'da düğünlerde uygulanan para ve yiyecek saçma uygulamasının, bunun devamı olduğuna dikkat çekerek “darısı başınıza” dileğinin de eski uygulamaların kalıntılarından olduğunu belirtmektedir. Güngör, kanlı kurbanın, hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşan göçebe Türklerin en eski ibadet türü olduğunu ayrıca “av” ın, kurbanın özel bir türü olarak menseki özellikler gösterdiğini ifade etmiştir. Türklerde tüm resmi ayinleri Hakan'ın yönettiğini, bazı özel durumlarda ruhların uzmanı olarak kamların faaliyete geçtiğini bildirmiştir.

Güngör, eski Türklerde geçiş mensekleri başlığı altında doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili inanışları inceler. O, Göktürkler döneminde koruyucu ruh veya melek olduğuna inanılan “Umay” ın İslamiyet'in kabulünden sonra tersine bir anlam kazanarak “Umacı” ya dönüştüğünü belirtmiştir. Eski Türklere ait hikâye ve destanlarda

doğum, çocuk sahibi olma, kısırlık ile ilgili inanç ve uygulamaların varlığına işaret etmektedir. Günümüzde adak ve ziyaret inançları şeklindeki uygulamaların, geleneksel Türk dininde çocuk sahibi olmak için kutsal yerleri, ağaçları ve mezarları ziyaret etmek biçimindeki uygulamaların devamı niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Güngör, Altaylılar ve Kırgızlarda doğumun zorluğunun “albastı” veya “al karası” adı verilen kötü ruhun loğusaya musallat olmasına bağlandığını, aslında “albastı” inancının ve ondan kurtulmak için başvurulmuş uygulamaların tüm Türk dünyasında var olduğunu, günümüzde de Anadolu’da bu inanç ve uygulamaların devam ettiğini bildirmiştir. O, çocukların ruhlarının Kozmik Ağacın dallarına ve yapraklarına konmuş bir şekilde gökte durduğuna inanıldığını, doğumun toy, şenlik ve kurban vesile olduğunu, ad koyma ve ilk avın da toya vesile olduğunu belirtmiştir. O, çocukları yaşamayanların bazı uygulamalara başvurduklarını ve günümüzde Anadolu’da çocuğu yaşamayanların isim verme konusundaki bazı uygulamalarının, bunların devamı niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Güngör, önemli bir geçiş menseki olan evlenme başlığı altında Türklerde “patriarkal aile” tipinin görüldüğünü, ailenin sembolünün “ev”, evin sembolünün de “ocak” olduğunu ifade eder. Aileye verilen önemden dolayı ev, eşik ve ocağın kutsal olduğunu, “gelin alma” törenlerinde “saçı” ve “kurban” uygulamalarının görüldüğünü ifade eder. “Kız kaçırma” yoluyla da evlenildiğini açıklayan Güngör, Altaylılarda bu yolla evlenenlere üç gün ateş verilmediğini, bunun da ateş kültüyle ilişkili olduğunu söyler. Bir başka geçiş menseki olan ölüm uygulamalarıyla ilgili olarak Güngör, eski Türklerde tüm varlıkların ruhlarının bulunduğu ve ölümün, ruhun bedeni terk etmesi olduğuna inanıldığını belirtmektedir. Ruhun bedende var olmadan önce gökte kuş şeklinde bulunduğu ve “uçmak” sözcüğünün İslamiyet’in kabulüyle “cennet” anlamında kullanıldığına işaret eden Güngör, eski Türklerde daima ölümün bir son değil sonraki hayat için bir başlangıç olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. “Cehennem” kavramının sonraki dönemlerde yeraltına yerleştirildiğini belirten Güngör, cehenneme “tamuğ” dendiğini belirtmiştir. Göklerde yer bulan iyi ruhların dünyadaki akrabalarına şefaatte bulunacakları, yeraltına giden kötü ruhların ise insanlara kötülük yapabilecekleri inancının da bulunduğunu ifade etmektedir. Güngör, ölüm karşısında duyulan üzüntünün bağırarak ağlama, saçını başını yolma, elbiselerini yırtma gibi yollarla gösterildiğini, yas sırasında saç kesme, yüzünü ve kulaklarını çizip yaralama gibi adetlerin uygulandığını açıklar. Ölen kişinin atının kuyruğunu kesmenin de yas işareti olduğunu, Oğuzlarda karalar giymenin, yaslı çadıra bayrak asmanın, Kırgız ve

Kazaklarda yaslı çadıra kara bayrak asmanın, ölen şehitse beyaz bayrak asmanın, kadınların ağıt söylerken ters oturup elbiselerini ters giymelerinin, yas uygulamalarından olduğunu ifade eder. Ayrıca günümüzde Anadolu’da yağmur dualarında elbiselerin ters giyilmesinin, bu adetlerin devamı niteliğinde olabileceğini belirtir. Güngör, evrenin küçük bir modeli yani mikrokozmos olarak kabul edilen Türk çadırının hem ev hem de ilk mezarlar olarak kullanıldığını belirtmiştir. Eski Türklerde ölüm zamanı ile gömme zamanı arasında uzun bir zaman olduğunu ve bu yüzden mumyalama işleminin uygulandığını belirten Güngör, çok eski dönemlere ait mezarlardan da mumyalanmış cesetlerin çıktığını, bunun ilk dönemlerde de ölümden sonraki hayat inancının var olabileceği ile alakalı görüldüğünü ifade eder. Güngör, Türklerin uyguladıkları defin törenlerinde farklı uygulamalara dikkat çekerek, toprağa gömme, yakma, tabuta koyup dağların tepesindeki bir ağacın üzerine bırakma gibi usullerin tatbik edildiğini belirtir. Eski Türklerde ölümlerin yıkandığını ve “eşük” adı verilen kefene sarıldığını belirten Güngör, “yoğ” teriminin ilk dönemlerde defin töreni için kullanıldığını, sonraları ise “ölü aşı” veya ölümler için verilen yemek ya da ziyaret anlamında kullanılır olduğunu ve bütün Türk toplumlarında “yoğ aşı”nın olduğunu ifade etmiştir. Türklerde kereksür, kegür, kurgan, oba, bark, kümbet, türbe kelimelerinin mezar anlamında kullanıldığını, mezar taşlarının çeşitli şekillerde yapıldığını, at ve koyun şeklindeki mezar taşlarının, kurban edilip ölüyle birlikte gömülen hayvanları sembolize ettiklerini belirtir. Mezarların üzerine heykeller dikildiğini, bunlara “Babalar” veya “Kamennıya Bab” lar (Taş Nine’ler) adının verildiğini ve bunların bir kısmının balballar olabileceğini, bu heykellerin yapıldıkları malzeme ve şekillerinin farklılıklar gösterdiğini ifade etmiştir.

Güngör, geleneksel Türk dininde “kam”lar, daha geniş kullanımıyla “şaman”lar ile ilgili olarak, onların dini-mistik-sihri bir otorite tipini temsil ettiğini, Şamanizm’in bir din olmayıp paleolitik çağdan itibaren çeşitli toplumlarda görülen arkaik dini-mistik-sihri olay olduğunu ve Şamanizm’in bir din olduğunun söylenemeyeceğini ifade eder. O, kamların statü ve fonksiyonlarının sınırlı olduğunu, eski Türklerin dini tecrübelerinin bir kısmını kuşattıklarını belirterek erkek ve kadın kamlar bulunduğunu belirtmiştir. Güngör, kamların fonksiyonlarından söz ederken onların ruh yöneticisi olduklarını, kısırlık, zor doğum, avın bereketli olması, sürülerin aç kurtlardan korunması gibi durumlarda müdahale ettiklerini belirtir. Buna karşılık ruhun kaybı veya kötü ruhların ona sahip olması ile ilgili hastalıklarda, ölüm sırasında ruhun öbür

Dünya'daki yerine ulaştırılması durumunda kamların tek yetkili güç olduğunu ifade eder. Güngör, ayrıca kam olma yöntemlerinden bahsederken iki yol bulunduğunu, bunların 'irsiyet' ve 'doğal istidat' olduğunu söyler. Kamların özel bir kıyafetlerinin bulunduğunu, trans halinde göğe yükselip yer altına indiklerini belirtir.

Güngör, geleneksel Türk dinindeki çeşitli inanışlara yer verdikten sonra geleneksel Türk dini etrafındaki Totemizm, Şamanizm, Animizm, Fetişizm, Politeizm, Düalizm, Henoteizm ve Monoteizm tartışmalarına yer vererek geleneksel Türk dini ile ilgili bir değerlendirmede bulunur.⁷³

2.1.6. Türklerin Kabul Ettikleri Evrensel Dinler

Harun Gümgör, Türk kavimlerinin Gök Tanrı dini, Budizm, Maniheizm, Yahudilik, Hristiyanlık (Nesturilik), İslam dini gibi çeşitli dinlere inandığını ve bu durumun günümüzde de devam edegeldiğini belirterek Hristiyan, Musevi, Budist (Lamaist) ve Burkanizm (Ak-Yang) dinine mensup olan Türk kavimlerini tanıtmıştır. Hristiyan Türk kavimlerinin Gagauzlar, Çuvaşlar, Hakaslar, Gorno-Altay (Altay-Kişi), Sahalar (Yakutlar), Dolganlar, Tofalar (Karagaslar); Musevi Türkler'in Karaimler (Karaylar), Kırımçaklar; Budist Türkler'in ise Tuvalar, Sarı Uygurlar olduklarını belirtmiş, yaşadıkları yerler ve nüfusları ile ilgili bilgiler vermiştir.⁷⁴

Güngör, Uygurların Maniheizm dinini benimsemeleri ile ilgili olarak öncelikle bu din ve kurucusu Mani ile ilgili bilgiler verir. Maniheizm'in gnostik dinlerin mükemmel örneklerinden biri olduğunu, aynı zamanda başta Hristiyanlık olmak üzere Mazdaizm, Zurvanizm, Budizm ve Mezopotamya dinlerinden birçok unsuru içinde bulunduran senkretik bir özellik taşıdığını ifade eder.⁷⁵ Düalist bir forma sahip olan Maniheizm'in iki prensip üzerine kurulmuş olduğuna dikkat çeker. Bu dinin adının Türkçe metinlerde "üç ödkî nom" ve "iki yıldız" olarak geçtiğini, kurucusu Mani'nin (216-277) yedi kitap ile yetmiş altı risale yazarak ve çeşitli ülkelere seyahatler düzenleyerek bu dini yaymaya çalıştığını belirtmiştir. O, bu dine göre insanların seçkinler (dindarlar), dinleyiciler ve laikler olmak üzere üç gruba ayrıldığını ifade ederek bunların yapabilecekleri ve yapamayacakları şeyleri sıralar. Buna göre seçkinlerin evlenmeleri, şarap içmeleri, hayvan boğazlayıp etlerini yemeleri ve çalışmaları yasaktır. Dinleyiciler, aynı ahlaki kuralları gözetmekle birlikte evlenebilir, et

⁷³ Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 65-148.

⁷⁴ H. Güngör, "Türk Toplulukları Hangi Dinlere İnanıyor?", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 14-17.

⁷⁵ H. Güngör, "Maniheizm", *Türk Din Etnolojisi*, s.129-130.

yiyebilir ve çalışabilirler. Laiklerin ise dinin emirlerine uyma yükümlülükleri yoktur. Güngör, Mani dininin Ermeniler 'de (VII- XIII. yy) Pavlikan mezhebi, Bulgaristan'da Bogomilizm (X- XI. yy) mezhebi olarak ortaya çıktığını, X. yy' da Güney Fransa'da Cathares'lerin doğmasına yol açtığını ifade etmektedir.⁷⁶

Güngör, Maniheizm'in kurucusu olan Mani'nin hayatını anlatırken, onun hayatı ile Hz. İsa'nın Luka İncilinde bahsedilen hayatı arasında benzerlik olduğuna dikkat çekerek bir karşılaştırma yapar. Maniheizm'in yayılışı, kozmogonisi, kitapları, dini teşkilat ve ibadetleri (namaz, oruç), ahlak esasları (ağzın mührü, elin mührü, kalbin mührü) konularına yer verir. Mani dininin, 744 yılında Uygurlar tarafından kabul edildiğini ve bunun 815 tarihli Kara- Balgasun kitabesinde ve Uygur harfleriyle yazılmış Eski Türkçe bir metinde anlatıldığını, kitabenin konuyla ilgili bölümüne çalışmalarında yer vererek açıklar. Ancak Güngör Uygurların Maniheizmini saf bir Maniheizm olarak görmez, bunu "Budizmo- maniheizm" olarak isimlendirir.⁷⁷ Uygurlarca benimsenen Maniheizm'in Ortodoks bir Maniheizm değil, onun Dinaveriye mezhebi olduğunun altını çizer.⁷⁸ O, bu dine inanan Uygurların, Maniheizm'in düalist anlayışına sahip olmayıp geleneksel Türk dinindeki tek Tanrı inancına bağlılıklarını sürdürdüklerini belirtmektedir.⁷⁹

Güngör, Mani dininin Türk kültürüne etkilerini çeşitli metotları kullanarak açıklamıştır. Bu dinin, Orhun alfabesi yerine Soğdça'dan gelen Uygur yazısını getirdiğini, yeni ahlaki ilkeler ortaya koyduğunu (yerleşik hayatı teşvik etmesi, adam öldürmeyi yasaklaması gibi) ifade etmiştir. O, Orhun Abide'lerinde Tanrı'nın dünyayı yaratıp kağanlara "kut" verdiğini, ancak devletin dini bir karaktere sahip olmadığını belirttiikten sonra, Maniheist Uygurlar 'da devletin dini bir karakter taşıdığından söz eder. Güngör, Türk kültüründe insanın temiz bir varlık olarak kabul edilmesi inancı ile Maniheizm'in etkisiyle oluştuğuna inandığı Altay Yaratılış Destanı'nda insanın şeytan tarafından yaratılmış olduğu bilgisi arasında bir karşılaştırma yapar. O, Anadolu'da mensubu bulunan bazı İslam mezheplerinde "eline, beline, diline sahip olmak" ilkesinin, Güney Anadolu'da bulunan Tahtacılardaki tenasüh inancının ve mezarlara

⁷⁶ H. Güngör, "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 129-130; H. Güngör, "Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 531.

⁷⁷ H. Güngör, "Maniheizm", *Türk Din Etnolojisi*, s.132-139.; Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 188-191.

⁷⁸ H. Güngör, "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 137. ; H. Güngör, "Maniheizm", *Türk Din Etnolojisi*, s. 134-154.

⁷⁹ Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 188-196.

çizilmiş olan güneş kursunun bu dinin etkisi altındaki uygulamalar olduğunu açıklamaktadır.⁸⁰

Güngör Türklerde Budizm konusunu, Hunlarda, Tabgaçlarda, Göktürklerde, Karluklarda, Uygurlarda, Sarı Uygurlarda olmak üzere ayrı başlıklar halinde inceler. Ayrıca Türk topluluklarında Lamaizm⁸¹ konusu üzerinde de durur. Öncelikle Budizm'in ortaya çıkışını, yayıldığı yerleri ortaya koyan Güngör, bu dinin Türkler arasında sınırlı bir nüfuza sahip olduğunun altını çizer. Buna rağmen Budizm'in bir kolu olan Lamaizm'in XIII. ve XVI. yüzyıllarda iki farklı dönemde Moğolistan' da yer bularak bazı Türk boylarını etkilediğini belirtmiştir. Güngör, Budizm'in bir başka kolu olan Mahayana kolu (ulug kölüngü) nun da Türkler arasında yayıldığını ifade etmiştir.⁸²

O, Hunların Budizmi hakkında bilgi verirken, ilk dönemlerde Hunlarda Gök Tanrı inancının görüldüğünü, IV. yüzyılda bazı Hun boylarının Budizm'i kabul ettiklerini, bunu da özellikle Çin'in kültürel etkileri karşısında kendi kültürlerini korumak için yaptıklarını belirtmiştir. Güngör, Tabgaçlarda Budizm' i anlatırken Tabgaç kelimesinin Türkçe olup “ulu, muhterem, saygıdeğer” anlamlarını ifade ettiğini belirtir. Kuzey Çin'i egemenliği altına alan Tabgaç (Toba) Devletinin resmi din olarak Budizm'i benimsediğini, ancak bazılarının bu dinin etkisinde kalmamak için kırsal kesimlerde yaşamayı seçtiklerini ifade eder. Bunun sebebini de, Budizm'in bazı katı kurallarının onların kültürel yapılarına uygun olmaması olarak açıklar. O, bu konuda Budizm'de hayvan kanı akıtmanın yasak olmasına rağmen Tabgaçların “gök ayini” sırasında “ak buzağı” ve “koç” kurban ettikleri örneğini verir. Ayrıca onların kurt efsanesi, mağara, dağ, orman kültü ve göç efsanesi gibi eski inançlarını terk etmeyip sürdürdüklerini belirtir. Tabgaçların, Budizm'in etkisiyle Çin kültüründen etkilenerek milli duygularını, ardından siyasi ve iktisadi güçlerini kaybettiklerini, topraklarının Çinli hanedanlara geçtiğini ifade eder.

Güngör, Göktürklerin, Büyük Hun İmparatorluğundan sonra Türk tarih ve kültürünü en iyi şekilde yaşatan, Gök Tanrı dinine inanan ancak kısa bir süre Budizm'i

⁸⁰ Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 197-198. ; H. Güngör, “Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 139-140.

⁸¹ Lamaizm (Tibet Budizmi): Lamaizm, Budizm'den önceki dinsel gelenek olan Bon dini ile Mahayana Budizmi'nin karışımından oluşmuş senkretik bir dindir. Lamaizm'in kurucusu Dalay Lama, dini konularda üstün olan ruhani ise Pançen Lama'dır. / Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 231-232.

⁸² H. Güngör, “Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s.531; H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Ankara 2002, s. 474-475.

siyasi sebeplerle kabul eden Türk devleti olduğunu belirtir. O'na göre Budizm' in Türkler arasında yayılmasında Soğdluların etkisi büyüktür. Çünkü onlar ticari kolonilerini Orta Asya'nın her tarafına yaymışlardı. İpek Yolu ile Budizm, Mani dini ve Nesturi Hristiyanlığını bu bölgeye götürdüler. Güngör, Soğdluların Budist metinlerini tercüme ettiklerinden dolayı Türklerin onları sefaret ve diplomasi alanında kullandıklarını ve onlardan etkilendiklerini ifade etmektedir. O, bu konudaki görüşlerini Bugut Yazıtı'ndan bir alıntı yaparak destekler.

Güngör'e göre ticaret yollarının gelişmiş olması, Göktürklerin Budizm'le tanışmasının bir başka sebebidir. Çünkü O'na göre bu yollar ticaret amacıyla kullanılmasının yanında çeşitli dinlerin din adamlarının rahatlıkla dolaşıp dinlerini yayma faaliyetinde bulundukları yollardı. Güngör, Türklerin diğer dinlere karşı saygı ve hoşgörülerinin, yerleşim alanlarına Budist Stupa'lar yapılmasına yol açtığını belirtmektedir. Çünkü Turfan şehrinde yaklaşık elli tane Budist mabeti bulunduğunu, bunların bazılarının kapılarında 'Tang sülalesinden olan Çin imparatorlarının ferman kitabelerinin olduğunu açıklar. Ona göre bu kitabeler, bu mabetlerin Göktürklerden önce Çinliler tarafından yapıldığının delili olabilir. Güngör, diğer Türk boylarında olduğu gibi, Göktürklerin de bu dine mensup olmakla birlikte kendi "Gök dini" geleneklerine bağlı kaldıklarını vurgulamıştır.

Güngör, VIII. yüzyılda Bilge Kağan'ın Orhun' da, etrafı surlarla çevrili ve içinde Tao ve Buda mabetleri olan bir şehir yaptırmak istediğini, bu isteğini veziri ve kayınpederi olan Tonyukuk'a söylediğinde şu cevapla karşılaştığını açıklar: "Tonyukuk ona: 'Bu olmaz! Çünkü Türkler sayıca çok azdır. Çin' deki nüfusun yüzde biri kadar dahi değildir. Buna rağmen biz, Çin'e karşı hep başarı ile karşı koyduk. Biz buna şükredelim. Biz, suları ve otlakları takip ederek dolaşıyoruz. Bununla beraber halkımızın hepsi de savaş sanatı ile uğraşmaktadır. Güçlü olduğumuz zaman savaş alanlarına çıkıyor, zayıf olduğumuz zaman da dağlara ve derin vadilere gidiyoruz. Eğer etrafı surlarla çevrili şehirler yaparsak kendimizi hapsetmiş oluruz. Buda ve Tao dinleri ise insanlara yumuşaklık ve miskinlik verir. Bu sebeple Türklerin yaşayışlarına ve savaşçı ruhlarına uygun gelmez. Çinlilerin karşısında mağlup oluruz. Bu nedenle bu mabetleri yapamayız.' demişti." der. Göktürklerin, Budist mabetlerini yerli halk için veya yabancı tebaaların dini özgürlüklerini düşündükleri için yaptırdıklarını, bununla siyasi bir tasarrufun yanında ticaretin gelişmesinin amaçlandığının muhtemel olduğunu

ifade eder.⁸³ Güngör, Göktürklerde Budizm'in uzun ömürlü olmadığını, Doğu Göktürk kağanlarından 'Mukan' ve oğlu 'Topa', Batı Göktürk kağanlarından 'Tong-Yabgu' dönemlerinde benimsendiğini belirtmiş, Türklerin kendi kültürlerine paralel bir dini terminoloji oluşturduklarına dikkat çekmiştir. Orhun Abidelerinde Budizm'le ilgili hiçbir kavram geçmemesine rağmen eski Türk dinine ait çok fazla kavram bulunmasının da altını çizmiştir.⁸⁴

Güngör, Uygurların, Gök Tanrı inancından sonra Budizm'i, Maniheizm'i de benimsediklerini ve kabul ettikleri dinleri yayma gayretinde olduklarını açıklar. Ancak Uygurların benimsemiş olduğu Budizm' in, Mahayana Budizmi'nin Tantrik kolunun politeist düşüncesini monistpanteist bir şekilde ifade ettiğini belirtir.⁸⁵

Güngör, Karlukların Budizm'i benimsemesi konusuyla ilgili olarak önce "Karluk" adının "kar yığını" anlamına gelen "Karlık"tan geldiğini belirtir. 766-840 yılları arasında "Tarbagatay" bölgesinde yaşayan Karlukların Göktürk kabilelerinden biri olduğunu, önce Basmıl Hanlığı'nı, sonra da Uygur Devleti'ni kurduğunu söyleyerek tarihsel süreci açıklar.

Güngör, yoğun olarak Azerbaycan'ın kuzeyi ve Kafkas dağlarının eteklerinde yaşayan Karailer ile Kırım'da yaşayan Kırımçaklar'ın günümüzde yaşayan Yahudi Türkler olduklarını belirtir.⁸⁶ 1992 yılında Kırım'a giderek burada yaşayan Türklerle ilgili araştırma ve incelemelerde bulunan Güngör, öncelikle Kırım coğrafyasını tanıtmıştır. Güngör'ün tespitine göre Karaim Türkleri 1400 kişi kadardır.⁸⁷ Kırımçaklar'ın ise 700 kadar aileden oluşan çoğunluğu Karasubazar'da yaşayıp geri kalan kısmı Kırım'ın çeşitli bölgelerinde bulunmaktadır.⁸⁸

Güngör, Karaim Türklerinin Tevrat'ı kabul edip Talmud'u kabul etmediklerini, ancak Kırımçaklar'ın Talmud' u da kabul ettiklerini ifade etmiştir. O, Kırım yarımadasında, İslamiyet gelmeden önce Hebro-Fenikeli ve Helenist milletlerin yaşadığını ve eski Helenist Musevilerle günümüzdeki Tatarlaşmış olan Musevilerin aynı soydan geldiklerini belirtmiştir. Güngör, Ortaçağda yarımada Musevi Hazarlar ile Asya Musevileri cemaatlerinin yaşadığı bilgisine yer vermektedir. XIII. yüzyılda

⁸³ H. Güngör, "Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 532.

⁸⁴ Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 162-170.

⁸⁵ H. Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 478-479.

⁸⁶ H. Güngör, "Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 532.

⁸⁷ H. Güngör, "Kırım Notları", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.256.

⁸⁸ H. Güngör, "Kırımçaklar (Kırım'ın Musevi Tatarları)", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 268.

Tatarların Kırım yarımadasını fethettiklerini ve burada bulunan tüm ırkların Tatarlaştıklarını ifade eden Güngör, 1130 yılına yakın bir zamanda Kiev’de bulunan Museviler’in baskı görmesiyle birçok Rus hahamın Kırım’a geldiğini belirtmiştir. O, Rus hahamların katı Rabbinizmi buraya yerleştirmeye çalışırken Tatarların Müslümanlığı yerleştirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Buradaki Musevilerin Ortodoks sinagoga bağlandıklarını belirttiklerine yer veren Güngör, antirabbini mezhebi benimseyen Hazarların önceki din anlayışı ile eski Helenist inançların birleşimi olan Karailiğin doğduğunu belirtmiştir. Kırım Musevilerinin tarihi ile ilgili bilgiler veren Güngör, onların kültürel özelliklerinin eklektik bir karakter taşıdığını, özellikle Helenizm’in izlerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili örneklerle de yer veren Güngör, Kırımçakların eski Yunan deyimlerini kullandığını, ölü gömme adetlerinin Musevi Berberilerle aynı olduğunu, evlilikten önce horoz veya tavuk kurban ettiklerini, yeni evli bir kadının bir hafta süreyle odasından çıkmadığını belirtir. Ayrıca hastalık durumunda Hristiyanlara ait olan Topul Manastırı yakınındaki ayazmaya gidildiğini, delilikle ilgili durumlarda “Korku Dağı”nda törenler yapıldığını ifade eder.⁸⁹

Buradaki Türk kültürünün önemli bir ögesi durumunda olan mezarlar ve mezar taşları ile ilgili incelemelerde bulunan Güngör, Kırım’da hemen hemen tüm mezarların tahrip edildiğini, ancak az sayıdaki mezar taşlarının Karaim Kenasasının avlusunda ve amacı dışında kullanılmakta olan camilerde bulunduğunu gözlemlemiştir. Bu mezar taşları üzerindeki yazılarla ilgili örneklerle yer veren Güngör, “Kammeneya Babı” Taşnineleri adı verilen Türk mezar anıtlarının bu bölgede de görüldüğünü tespit etmiş, bunların balballarla karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmiştir. O, günümüzdeki Tatar mezarlarının durumunu da incelemiş, bunların birçoğunun Hristiyan mezarlıkları içerisinde ayrı bir yerde sıralandığını belirtmiştir. Güngör bu mezarlara önce, ölen kişinin şeceresinin yazıldığı tahtalar konulduğunu, daha sonra bunların kaldırılarak üzerinde genellikle ay yıldız bulunan taşlar dikildiğini, bazı mezar taşlarına da ölen kişinin resminin yaptırıldığını belirtmiştir. Güngör, 1944 yılında Tatarların Kırım’dan sürülmesinden sonra şehir, mekân isimlerinin değiştirildiğini ancak günümüzde Tatarların buralara eski isimlerini vererek kültürlerini yeniden canlandırmak için büyük bir mücadele verdiklerini tespit etmiştir.⁹⁰

⁸⁹ H. Güngör, “Kırımçaklar (Kırım’ın Musevi Tatarları)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 259-264.

⁹⁰ H. Güngör, “Kırım Notları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 256-258.

Güngör, Türklerin evrensel dinlerle karşılaşmaları sonucu onlar arasında en çok benimsenen din olan İslamiyet'ten sonra Hristiyanlığın ikinci sırada yer aldığını belirterek Hristiyanlığın bir mezhebi olan Nesturiliğin Türkler arasında yaygınlaştığını açıklamıştır. O, Nesturiliği genel olarak, Hz. İsa'da beşeri ve ilahi iki tabiatın varlığını kabul eden ve misyoner bir özellik gösteren bir oluşum olarak açıklamıştır.⁹¹ Güngör, 781 yılında Orta Asya'da dikilen Singan-fou kitabesinin, Hristiyanlığın başlangıcı olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Bu kitabede Nesturi din adamı A-Lo-Pen'in 635 yılında Çin'e gelişinden kitabenin dikildiği zamana kadar Çin'deki Nesturi kilisesinin tarihinden bahsedildiğini ve Nesturiliğin ticaret yoluyla Orta Asya'ya geldiğini ifade etmektedir. XV. yüzyıldan sonra Orta Asya'da Nesturilerin muhtemelen Müslüman olduklarını, bu dönem itibarıyla varlıkları hakkında bilgi olmadığını belirtmektedir.⁹² Güngör, Orta Asya'da Nesturiliğin gelişmesini tarihsel olarak incelerken bu konuya delil olabilecek Turfan bölgesi metinleri, Yedisu bölgesindeki Türkçe Nesturi mezar taşları kitabeleri, Orta Asya'daki Hristiyan kabilelerle ilgili birtakım dokümanlar, yine Orta Asya'da Hristiyanlıkla ilgili olayları anlatan freskler, mezar taşları, Meryem ve İsa ikonlarının varlığından söz etmektedir. 718 yılında bir Türk kağan ile kavminin Hristiyanlığı seçtiğini, Kırgızlar, Uygurlar, Naymanlar, Kereitler ve Kunların da Hristiyan olduklarını kaydetmiştir. Ancak O, Müslümanlarca fethedilen Orta Asya'da Hristiyanlığın zayıflamaya başladığını, hatta çeşitli kültürlerden özellikle de İslam kültüründen etkilenen Nesturilerin ibadet ederken kollarını bağladıklarını, secde ettiklerini, kiliseye ayaklarını yıkayarak girdiklerini kaydetmiştir. Nesturilik dışında Orta Asya'da Ortodoksluk mezhebi ve Bogomolizm hareketinin görüldüğünü ifade eden Güngör, Bogomolizm'i, 930 yılına doğru Bulgaristan'da ortaya çıkan, et yemeyi ve şarap içmeyi yasaklayan, evliliği tavsiye etmeyen, asilleri ve beyleri tasvip etmeyen bir oluşum olarak nitelendirmektedir. Güngör, Hristiyanlığa giren Türk boylarının birçoğunun sadece Hristiyanlaşmayıp Türklüklerinden de koparak Slavlaştıklarını, Bulgarlar, Kumanlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Uzlar ve Macarların bu konuda önemli örnekler olduğunu vurgulamıştır. Güngör, Ortodoks Hristiyan olan Türklerden Gagauzlar ve Karamanlıların diğer Türk kavimlerden farklı olarak kültürlerinden uzaklaşmadıklarını, dillerinin Türkçe olduğunu, bazı adetlerini az çok şekil değişikliğiyle sürdürdüklerini anlatmıştır. Ayrıca

⁹¹ Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 198-199.

⁹² H. Güngör, "Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 532.

O, Hristiyanlığı benimseyen Türkler olan Çuvaşlar, Hakaslar, Gorno-Altaylılar (Altay-Kişiler), Sahalar (Yakutlar), Dolganlar, Tofalar (Karagaslar) ve bir kısmı Hristiyan olan Kerkük Türkmenlerinden de söz etmektedir.⁹³

Güngör, Türklerin toplu olarak kabul ettikleri tek dinin İslam olduğunu, X. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar İslam'ın benimsenme sürecinin devam ettiğini, hatta bazı Türk kabilelerinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Müslüman olduklarını ifade etmiştir. O, Türklerin İslam'ı benimseme sebepleri olarak ticari ilişkiler, vaizler ve tarikat şeyhlerinin dini yayma çabaları, birlikte yaşama ve Müslüman ülkelerin maddi ve manevi gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Türklerin dinindeki ve İslamiyet'teki bazı unsurların birbirine benzemesinin de bu konuda etkili olduğunu ifade etmiştir. Güngör'e göre Türkler 'deki gök tanrı inancı, İslam dinindeki ahlaki prensiplerin Türkler 'in alplik anlayışıyla örtüşmesi, Türk cihan hâkimiyeti anlayışına benzer bir anlayışın İslamiyet'te de bulunması, Türkler' in İslam'ı benimsemelerine neden olmuştur.⁹⁴

Güngör, Konfüçyanizm ve Taoizm' in Türklerin dini yaşantılarını etkilediklerini ancak diğer dinlerde olduğu gibi kuvvetli bir etkinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. M.Ö. 136'da Türklerin ve İç Asyalı hükümdar soyu mensuplarının Çin'de, Konfüçyüs felsefesini öğreten bir okulda eğitim görme mecburiyetlerinin olduğunu, bunların kendi ülkelerine gönderilerek Çin kültürünün yayılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Göktürk kağan soyunun IV. ve V. yüzyıllarda Doğu Türkistan'da bir bölgede Taoist bir ziyaret yerinin bulunduğu bir dağın eteğinde yaşadığını, Chü-ch'ü Hunlarının ve Göktürklerin Taoist mabetler yaptırdıklarını belirtmiştir.⁹⁵

Güngör, Zerdüştiliğin Türkistan'da yayılmasında İran'dan kaçan Perslerin etkisinin olduğunu ve bu dinin Orta Asya Türk kültür ve sanatını etkilediğini açıklamaktadır.⁹⁶ O, Zerdüştilik milli bir din olduğu ve misyoner karakterli olmadığı halde Türkler tarafından benimsenmesini, İranlılarla yakın temasta bulunmaya bağlamaktadır. Horasan ve Maverâünnehir ile Hazar kıyılarındaki Türklerce benimsenmiş olan Zerdüştiliğin etkisi O'na göre Türk kültürü üzerinde de etkili olmuş, Göktürkler tanrılarını İran resim sanatına uygun bir şekilde tasvir ederken bazı Türkler

⁹³ Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 198-225.

⁹⁴ H. Güngör, "Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 532.

⁹⁵ Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 157-158.

⁹⁶ H. Güngör, "Din. Geleneksel Türk Dini Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s.531.

ölüm adetleri ile ilgili uygulamalarda bu inanca ait birtakım davranışları sürdürmüşlerdir. Mesela ölümlerin kemiklerini Ossuarium⁹⁷’ların içine koymuşlardır. Diğer taraftan ateş ve güneşi sembolize eden horoz ve cennet kuşunun bu dinde önemli semboller olduğunu belirtmiştir. Güngör Zerdüştilikteki ateş kültü ile Türklerdeki ateş unsuru arasındaki farka dikkat çekerek ateşin Zerdüştilikte tapınma objesi, Türklerde ise temizleyici özellikte olduğunu altını çizer. Ayrıca Güngör Zerdüştilik örneğinden hareketle önemli bir hususa dikkat çekerek milli bir dinin, şartlar uygun hale geldiğinde evrensel özellikler gösterdiği tespitinde bulunmuştur.⁹⁸

Güngör, XX. yüzyılda Altay Bölgesinde ortaya çıkan bir din olan Monoteist Burhanizm (Ak Can= Ak Din) ile ilgili araştırma ve incelemelerde de bulunmuştur. Öncelikli olarak, bu dinin görüldüğü coğrafya olan Altay Bölgesinin konumu ve tarihi hakkında bilgiler vermiş, buranın Doğu Kazakistan, Doğu Türkistan ve Moğolistan ile çevrili olduğunu belirtmiştir. O, XVIII. yüzyıla kadar buranın Cungarya Hanlığına bağlı olduğunu, bu yüzyılın başlarından itibaren Çinlilerin bölgeyi işgal ettiğini ve halkın çoğunluğunun Altaylardan Hazar Denizine kadar giden bozkırlara yerleştiklerini belirtmiştir. Bölge halkının dini durumunun tarihsel boyutunu detaylı bir şekilde ele alan Güngör, Altay Türklerinin önceleri Tenrizm=Gök Tanrıçılık dinine bağlı bulunduğunu, ancak Moğol istilasından sonra Bay Ülgen ve Erlik düalizmini barındıran bir Şamanî inanca sahip olduklarını ifade etmiştir. Altay Türklerinin XVII. yüzyılda Budizm, Hristiyanlık ve İslam dini ile karşılaştıklarını ifade eden Güngör, onların Tibet yerli dini olan Bön ile Budizm’in karışımından oluşmuş olan Lamaizm inancını benimsediklerini belirtmiştir. Güngör’e göre Altaylılar, Çin ve Kazakların saldırılarıyla karşılaşınca 1829 yılında Rus çarlığına sığınmışlar, böylece onlar için Hristiyanlaştırma, ardından Ruslaştırma hareketi başlamıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde Altay Bölgesine Rus köylüleri yerleştirilmiş, ardından Altay Türkleri arasında Monoteist Burhanizm, Ak Burhanizm (Ak Can= Ak Din) adı verilen inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Güngör bu inancın arkaik Şamani inanışlarla Cungarya Lamaizmi’nin bir karışımı olduğunu belirtmiştir. Güngör, Ak Can=Ak Din inancının iyi anlaşılması için verdiği tüm bu bilgilerden sonra dinin doğuşunu ve emirlerini net bir şekilde anlatmıştır. Buna göre Mayıs 1904’te Çet Çolpan adlı bir çobana kırata binmiş biri (Ak

⁹⁷ Ossuarium: Zerdüştilik dininin bir mezhebine göre ölümlerin etleri kemiklerinden sıyrılır. Kemikler ise bir kaba konurdu. Kemiklerin konduğu bu kaba ossuarium denir. Cahit Can, “Zerdüşçülük, Zerdüş ve Hukuk (Avesta)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, Ankara 1968, s. 277.

⁹⁸ Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 181-184.

Burhan) görünerek onunla konuşmuş, yanında bulunan başka biri de bu kişinin konuşmalarını tercüme ederek Çet Çolpan'a bildirmiştir. Çet Çolpan kendisine bildirilen 20 emri çevresindekilere duyurmuş, sekiz günde 4000 kişi onun çağrısına kulak vermiştir. Ak Burhan'ın isteği üzerine Çet Çolpan'ın on dört yaşındaki kızı da dağlara gitmiş, burada genç bir erkekle ve genç bir kızla karşılaşmıştır. Genç erkek oradaki insanlara Oyrot'a hürmet etmelerini istemiş, onun ezeli ve ebedi olduğunu bildirmiştir.

Güngör bu inancın doğuşu ile ilgili bilgiler verdikten sonra, emirlerini üç gruba ayırarak ve maddeleyerek şu şekilde açıklamıştır:

I. Eski Şamani kültü ortadan kaldırmakla ilgili emirler

- 1- Hayvanların kanını yememek, kurban kesmemek,
- 2- Şaman davulunu yakmak, çünkü bunlar Erlik'tendir,
- 3- Kuzeydeki Akdağı yüceltmek, onun önünde eğilmek,
- 4- Güneş ve aya kardeşimiz gibi bakmak,
- 5- Büyü yapmamak.

II. Altaylılar üzerindeki Rus etkisini ortadan kaldırmakla ilgili emirler

- 1- Tütün ve sigara içmemek,
- 2- Bütün kedileri öldürmek, çadırlara kedi sokmamak,
- 3- Hristiyanlarla birlikte yemek yememek,
- 4- Ruslara düşman olmak,
- 5- Ruslarla arkadaşlık yapmamak.

III. Yeni adet, gelenek ve simgeleri oluşturmakla ilgili emirler

1- Bayrağımız sarı ve beyaz renkli olmalıdır. Bu renkleri şapkalar da takmak gerekir,

2- Eldeki bütün Rus paralarını harcamak gerekir.

Güngör, Ak Din'in doğuşundan itibaren tarih içinde geçirmiş olduğu süreci deskriptif metotla incelemiştir. 1905 yılında Japonların Rusları yenmesiyle birlikte Altaylıların Japonya'yı Oyrot Hanlığı, Japon İmparatorunu da Oyrot Han olarak kabul ettiklerini ifade eden Güngör, 1918 yılında Gorno-Altay Cumhuriyeti'nin kurulduğunu, Altay bir ressam olan Çoros (Grigory) Gurkin'in ise eski sınırları ile Cungarya Hanlığı kurmayı amaçladığını belirtmiştir. Güngör'ün verdiği bilgilere göre Gurkin, Karakurum Harekatı denen savaşı başlatıp başarı elde etmesine rağmen 1922 yılında Sovyet rejimi Oyrot Özerk Vilayetini kurmuştur. Güngör, bundan sonra sosyalistlerin dinlere karşı bir

mücadele içine girdiklerini belirterek ancak sözlü geleneklerle aktarılan politeist inanışların nesilden nesile aktararak gelebildiğini ifade etmiştir. O, bu dinle ilgili metinlerin günümüze ulaşmadığını, Altaylarda 1900’lü yıllarda Ak Can=Ak Din=Ak Burhanizm ile eski politeistik Şamanizm’in canlandırılmaya çalışıldığını ancak bu inanca itibar edilmediğini belirtmiştir. Güngör, Altaylarda bu inançtan başka Vladimir Çekuyev’in ortaya çıkardığı politeistik Şamani bir dinin de görüldüğünü ifade etmiştir. O, Rus düşünür Nikolay Rerikh’in, Gümüş Çağ (Silver Age) gizemi ile ilgili bir doktrini olduğunu, gizemli Şambala kutsal alanının Altay’da bulunduğuna inandığını belirterek bu durumun, üniversite eğitimi için Moskova’ya giden Altaylı öğrencilerin bu dine olan ilgisini arttırdığını belirtmiştir. Güngör, ülkelerine dönen Altaylı öğrencilerin, Rerikh’in de Altayları ziyaretiyle Ak Can’ı canlandırıdıklarını ancak günümüzdeki Ak Din ile 1904’te ortaya çıkan Ak Din’in aynı olmadığını belirtmiştir. O, bu yeni hareket ile Çet Çolpan’a ilham edilen dini karşılaştırarak yeni Ak Din ’in farklılıklarını ortaya koymuştur. Güngör’e göre günümüzdeki Altay dini Mesahi unsurlar içermektedir. Bu dinde Oyrot Han’ın dünyaya tekrar döneceğine ve Cungarya Hanlığını kuracağına inanılmaktadır.⁹⁹

H. Güngör, Türklerin kitleler halinde İslam dinini kabulü ile ilgili olarak, İslamiyet’in ortaya çıktığı VII. yüzyıldan itibaren üç yüzyıl geçtiğini yani X. yüzyılda toplu olarak bu dinin kabul edildiğini belirtmiştir. Türklerin İslam’a yönelmelerinin sebepleri, yolları ve sonuçları üzerinde durmuş, Türklerin İslam dünyasındaki hâkimiyet dönemlerini incelemiştir. Selçuklulardan sonraki dönemlerde Orta Asya’da, Altınordu Devleti ve takip eden dönemlerde Kıpçak bozkırları ve Kafkaslarda, Orta Doğu’daki Müslüman Türk devletlerinde İslamiyet’in yayılış sürecini incelemiş, Gaznelilerden sonra Hindistan’da Türk yönetimleri altında İslamiyet ile Anadolu’da İslamiyet’in yayılma sürecini ayrıntılı olarak ele almıştır.¹⁰⁰

2.1.7. Gagauzların İnanış ve Kültürleri

Güngör’ün dinler tarihi bilimine yapmış olduğu en önemli katkılardan biri de Gagauzlarla ilgili çok sayıdaki çalışmasıdır. Bu topluluk ile ilgili araştırmalarına seksenli yılların başında doktora tezi ile başlayan Güngör, ilerleyen yıllarda Gagauzlarla ilgili birçok kitap, makale ve bildiri yayınlamıştır. O, çalışmalarında Gagauzların

⁹⁹ H. Güngör, “Ak Din (Ak Can=Ak Burhanizm)”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 43-47.

¹⁰⁰ Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 239-439.

menşei, tarihi, Gagauz kelimesinin etimolojisi, konuştıkları dil, folklor ve inanışları üzerinde durmuştur. O'nun Gagauzlarla ilgili olarak yapmış olduğu inceleme ve araştırmaları, bizzat onların yaşadıkları yerlere giderek gözlem yoluyla yapması, çalışmalarının önemini arttırmaktadır.¹⁰¹

Güngör, Moldavya Cumhuriyeti'nin Bucak bölgesinde 23 Aralık 1994 tarihinde, başkenti Komrat olan "Gagauz Yeri" adı altında kurmuş oldukları özerk bir bölgede çoğunluğu yaşayan Gagauzların, Kazakistan, Özbekistan, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Brezilya ve Türkiye'de de dağınık şekilde yaşadıklarını belirtmiştir. Güngör, onların menşei konusundaki tartışmalara yer vererek kendi görüşünü açıklamıştır.¹⁰² Güngör'ün ele aldığı bu görüşleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1- Gagauzların Bulgar kökenli olduğunu savunan görüşler (İ. İvanov, G. Zanetov,

A. Zaşuk, Peter Mutaftciyev)

2- Gagauzların Rum asıllı olduklarını ileri sürenlerin görüşü (Amantos, B. Lissos, St. Georgescu, F. Kanitz, N. Iorga)

3- Gagauzların soyunu Anadolu Selçuklu Türkleri'ne dayandıran görüşler (Balasçev, Paul Wittek, W. Zajaczkowski, İstoyan Cansızof, Osman Turan, Halil İnalçık, Kemal Karpat, Faruk Sümer)

4- Gagauzların Kumanlar (Kıpçaklar) soyundan geldiklerini ileri süren nazariyeler (Constantin Jirecek)

5- Gagauzların soyunu Oğuz Türklerine dayandıran nazariyeler (V. A. Moşkof, Atanas İ. Manof, Mihail Çakır, TH. Menzel, Cami, Zeki Velidi Togan, Akdes Nimet Kurat, Müstecip Ülküsal, Hüseyin Namık Orkun, İbrahim Kafesoğlu, Hikmet Tanyu, Kara Şemsi)

6- Gagauzların Müslümanlığı kabul etmemek için Orta Asya'dan Avrupa'ya kaçmış olan Türklerin soyundan geldiklerini iddia eden görüşler (G. A. Gaydarcı)

Güngör, bu görüşlerin hiçbirini kabul etmemekle birlikte Kowalski'nin, Gagauzları üst üste üç tabaka halinde düşünmesi ile ilgili görüşünü destekler. Buna göre Güngör, Gagauzların, Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Balkan yarımadasına dağılmış

¹⁰¹ M. Argunşah, a. g. m., s. 24.

¹⁰² Ramazan Adıbelli, "Prof. Dr. Harun Güngör'ün Gagauz Kültürü İle İlgili Çalışmaları ve Gagauzların Türkiye'de Tanıtılmasına Katkısı", *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, s. 39. ; Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 214.

olan Peçenekler, Oğuzlar, Kıpçaklar (Kumanlar) ve Karakalpaklar ile Anadolu'dan Balkanlara göç eden Anadolu Selçuklu Türklerinden oluşmuş bir Türk topluluğu olduğu görüşündedir.¹⁰³ “Seyyid Lokman ve Oğuz-Namesi” adlı makalesinde Güngör, Seyyid Lokman b. Seyyid Hüseyin el-Aşuri el-Huseyni'nin yazmış olduğu Şehname' de Türklerin tarih sahnesine çıkışından Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar olan sürenin, Sarı Saltuk Dede'nin Rumeli'ye yerleşmesinin anlatıldığını ifade eder. O, Yazıcızade Ali'nin Oğuz- Name'sinde bu konunun ayrıntılı olarak anlatıldığını, başka birçok eserde de Gagauzların tarihinin anlatıldığını, ancak bu eserin özeti olarak kabul edilen Seyyid Lokman'ın Oğuz-Namesi'nde Rumeli'de kalan Türklerin durumu hakkında bilgi verilmediğini açıklar. Güngör, Yazıcızade Ali'nin eserinde, Sarı Saltuk Berke Han'ın önderliğinde bir kısım Türklerin Dobruca'ya göç etmesi sırasında Dobruca'da bulunan Müslümanların Karasi'ye gittiklerini, Rumeli'de kalanların ise mürtet olduklarını belirttiğini açıklamaktadır. Bulgar tarihçilerin Seyyid Lokman'ın eserine itibar ederek Yazıcızade'nin eserine itibar etmemelerini ve böylece Gagauzların Türk olmadıklarını iddia etmelerini büyük bir yanlışlık olarak kabul etmektedir.¹⁰⁴

Güngör, ‘Gagauz’ kelimesinin etimolojisi ile ilgili görüşlere yer vererek Gagauz isminin sonundaki ‘Uz’ ekinin ‘Oğuz’ kelimesinin kısaltılmış hali olduğunu, ‘Gaga’ nın ise ‘Kara/ Kaga/ Kaka ve Gök’ kelimelerinden biri olabileceği gibi ‘Gaga’nın bir Oğuz kabilesi olabileceğini de düşünmektedir.

Gagauzların, Peçenek, Uz ve Kuman (Kıpçak) lar ile Anadolu Selçuklu Türklerinden oluştuğu fikrini savunan Güngör, bu Türk topluluklarının göçleri ve diğer ülkelerle ilişkilerini detaylı bir şekilde ele almıştır. XIII. yüzyılda Dobruca'nın Peçenek, Uz, Kuman ve Anadolu Selçuklu Türkleri tarafından Türkleştirildiğini belirterek Hristiyanlaşmış bir Türk olan Balık tarafından burada bir Oğuz (Gagauz) Devleti kurulduğunu, devletin resmi dininin Hristiyanlık olduğunu belirtmiştir. 1417 yılında bu ülkenin Osmanlı Devleti'ne bağlandığını, bir kısmının Müslüman olduğunu, diğerlerinin Hristiyan olarak kaldığını belirten Güngör, Osmanlı-Rus Savaşlarından sonra Bulgarların Gagauzlara baskı yaptığını ve onların da Moldavya'ya göç etmeye başladıklarını açıklamıştır. 1770 yılında Moldavya'da ilk kez “Çadır” ve “Orak” adlı iki köy kurduklarını, 1812 Bükreş Antlaşmasıyla birlikte Tatarların Bucak'tan çıkması üzerine Bucak bölgesine yerleştiklerini belirtmiştir. Daha sonra bir kısmının Orta

¹⁰³ H. Güngör- M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, Ankara 1993, s. 4-8.

¹⁰⁴ H. Güngör-M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 151.; H. Güngör, “Seyyid Lokman ve Oğuz-Namesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 367-368.

Asya'da Turgay bölgesindeki Aktyubinsk'e, bazılarının ise Taşkent'e yerleştiklerini, bir kısmının da Arjantin ve Brezilya'ya göç ettiklerini belirtmiştir.¹⁰⁵

Güngör, Gagauzların inanışlarını ve kültürel özelliklerini ele alırken onların Hristiyanlığı kabulünü, dinlerine ait iman esaslarını, kutsal ayin ve törenleri ile yortularını, folklorlarını incelemiştir. İman esasları başlığı altında Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde telakki ettikleri teslis inancı, Ahiret, Cennet (Cenet), Cehennem (Cendem), Melek, Şeytan inanışlarını ele almıştır. Kutsal ayin ve törenler başlığı altında Vaftizlik (Vaftiz), Kutsal yağlama (Miraealanmak), Günah çıkarmak (Spieada olmak), Komka almak (Hristos'un kurbanını kabul etmek), Popazlık (Kutsal emirler), Dügünlük-Steonozluk (Evlenmek), Zehtinyanın ayozlanması (Ölüye kutsal yağ sürme) şeklindeki yedi sakrament ile Oruç ve Hac konularını ele almıştır. Yortular başlığı altında ise şu günleri incelemiştir: 1 Ocak Yeni Sene=Vasil Günü, 6 Ocak Ay Yordan (İlahi Tecelli) Günü, 7 Ocak Islatma İvan Günü, 8 Ocak Ebe Günü, 1 Şubat Aziz Trifon Günü (Bağcılar Yortusu), 3 Şubat Aziz Simon Günü, 4 Şubat Aziz Haralambi Günü, 9 Mart Kırk Ayos (Kırk Kaşık-Martyr) Günü, 25 Mart Hz. Meryem'e Hz. İsa'nın müjdelendiği gün, Paskalya Günü (22 Mart-19 Nisan arasında bir Pazar günü), 23 Nisan Görgi-Hıdırellez Günü, 25 Nisan Rusali Yortuları, 2 Mayıs Küçük Aziz Atanas Günü, 21 Mayıs Aziz Konstantin ve Lena Günü, 24 Temmuz Aziz Yani (Enö) Günü, 7 Temmuz Aziz Kiryaki Günü, 20 Temmuz Aziz İliya Günü, 6 Ağustos İsa'nın şekil değiştirmesi Günü, 15 Ağustos Panagiya (Hz. Meryem) Günü, 29 Ağustos Aziz Yoan'ın başının kesilmesi Günü, 14 Ekim Aziz Petko Günü, 26 Ekim Aziz Dimitri Günü, 10-17 Aralık Canavar Yortuları, 24 Kasım Hz. Meryem'in Mukaddeme Günü, 26 Kasım Aziz Andrey Günü, 20 Aralık İgnat Günü, 25 Aralık Kırım (Noel- İsa'nın doğumu) Günü. Güngör Gagauz folklorunu incelediği bölümde doğum, nişan-düğün, ölüm, kurban, giyim-kuşam, musiki, çocuk oyunları, halk takvimi, resim-damga, yer adları, şahıs adları, inanılan olağanüstü varlıklar (Cadı, Peri, Taun-Meçikli, Dev, Obur-Hobur, Tılsım-Tılsım, Albastı), tabiatla ilgili halk inanışları (Gök, Güneş, Ay, Yıldız, Gök gürültüsü, Yağmur, Rüzgâr, Ateş, Yer) konularını incelemiştir.¹⁰⁶

Güngör Gagauzlarla ilgili olarak yukarıda anlatılan konular dışında onların inanışlarındaki İslami unsurlar ile Orta Asya Türk kültürüne ait olan unsurları tespit

¹⁰⁵ H. Güngör- M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara 1991, s. 4-15.

¹⁰⁶ H. Güngör-M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 54-101; H. Güngör-M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, s. 25-49.

ettiği çalışmalar da yapmıştır. Bu konular ileride Güngör'ün karşılaştırma metodu ile incelediği konular içinde incelenecektir.

O, “Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar” adlı makalesinde, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrası orada yaşayan Hristiyanların temsilcisi olarak, papazları Rumlardan oluşan Fener Patrikhanesi'ni tanıdığını, bununla beraber diğer Balkan milletleri ile birlikte Gagauzların da Yunan kültürünü benimsediklerini, alfabeleri ve kendi dillerinde yazılmış kitapları olmadığı için Grek alfabesini öğrendiklerini açıklamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Bulgaristan ve Yunanistan'ın bağımsızlık hareketlerinin başlamasının aynı zamanda Rum-Bulgar Kiliseleri mücadelesinin başlaması anlamına geldiğini belirtir. Bulgarların Rumlardan ayrı olarak kendi kiliselerini kurduklarını, Dobruca'da kalan Gagauzların Bulgar kilisesine bağlı olduklarını ve onların da, Bulgar kilisesinin kültürel baskısıyla karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Güngör Gagauzların farklı dönemlerde Hristiyanlığı kabul ettiklerini, kendilerine ait bir kilise kuramadıklarını, bu yüzden Bulgar, Rum, Romen ve Rus Patrikliklerine bağlı olarak yaşadıklarını açıklamıştır. Bu durumun, onların tarih içinde “Türkleşmiş Bulgar”, “Türkleşmiş Rum” olarak gösterilmesine sebep olduğunu, çeşitli baskılara maruz bırakıldıklarını, kültürel anlamda gelişemediklerini, dini edebiyatlarının gelişemediğini ve Gagauzların enkültürasyonunun engellendiğini açıklamıştır.¹⁰⁷

Güngör Gagauzlarda kurban ile ilgili inceleme ve araştırmalarda bulunmuş, diğer Türk topluluklarındaki kanlı kurban ve kansız kurbanın Gagauzlarda da var olduğunu belirtmiştir. Gagauzlarda kanlı kurbanın, Yahudilik ve İslamiyet'tekinin tersine belli bir zamanının olmadığını ve bazı özellikleri taşımasının gerekli olmadığını belirten Güngör, koç, teke, horoz gibi erkek olan hayvanların ve kuşların da kesilebildiğini, ancak Allah İbrahim'e koç gönderdiği için koçun tercih edildiğini, domuzun ise kurban olamayacağını ifade eder. Kurbanlık hayvanın papaz tarafından okunduktan sonra kesildiğini belirtir. Yılbaşında, 15 Ağustos Hz. Meryem Günü'nde, Kasım ayında, bir evin temeli atılırken, ailede ölen birinin ölüm yıldönümünde, yağmur dilemek için, hastalar iyileşince, belediye bayramlarında ve Hıdırellez'de kurban kesilirken, herkesin istediği herhangi bir günde de kurban kesebileceğini ifade eder. Güngör, Hıdırellez'de (23 Nisan) kesilen kurbanla ilgili olarak yapılanları anlatarak bu

¹⁰⁷ H. Güngör, “Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 161-165.

uygulamaların bir kısmının Tevrat'ta da yer aldığını (kuzunun bütün olarak pişirilmesi, evin çeşitli yerlerine kan ile haç çizilmesi, rahibe pay ayrılması), İslam'daki akika kurbanındaki bazı hususlarla da benzerlik gösterdiğini açıklar. Buna göre Hıdırellez'de rahibin tuza dualar okuyup üfleyerek ilkbaharın ilk kuzusunun dilini bununla tuzladığını, böylece onu takdis ettiğini, daha sonra kuzunun kesildiğini belirtir. Bu kuzunun kanının akıtılmayıp evlerin çeşitli yerlerine kanla haç işareti çizildiğini, arta kalan kanın toprağa gömüldüğünü, kuzunun kemikleri kırılmadan bütün bir halde pişirildiğini, bir ön bacağı ile derisinin rahip için ayrıldığını açıklar. Ayrıca O, kurbanın tuz yedirilmek suretiyle kutsanmasının Türkiye'deki Gregoryen Ermeni Kilisesi mensuplarınca da uygulandığını ifade eder.

Güngör Gagauzlarda 'bahşiş' ve 'hayır' olarak ifade edilen ve fakirlere yapılan yardımların 'kansız kurban' olduğunu, kansız kurban içinde en önemlisinin 'Allahlık' olduğunu ifade eder. O, bu kavramın Divanü Lügati't-Türk'te 'Iduk' olarak geçen kurban olduğunu ve Gagauzca sözlüklerle anlamının "kurban olan hayvan" olarak açıklandığını belirtir. Güngör bu hayvanın başıboş bırakıldığını, sürü ile birlikte otlamadığını, ona kimsenin dokunmadığını, vurmadığını, çalmadığını, bu hayvanın istediği yerlerde dolaştığını, ne zaman için adanmışsa o zaman kesildiğini ve herkesin bu kurbandan yediğini, evde kesildiğinde tüm köye dağıtıldığını, kilisede kesildiğinde ise orada pişirilip gelenlere dağıtıldığını açıklamıştır. Bu açıklamalarından sonra O, Anadolu'da birebir bu uygulama görülmemekle birlikte Isparta'nın Yalvaç ilçesine bağlı Körküler bucağında ve bazı köylerde 'Allahlık' adı ile bir kurban kesildiğini ifade eder. Bunun, ölmüş bir yakının rüyasında gören kişinin bir kurban keserek etiyle pilav pişirmesi ve köy halkının "...nın Allahlığı vardır" şeklinde yemeğe çağırılması şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Anadolu'da kullanılan "Allahlık" kelimesinin bu kurbanla ilgili olmayıp saflık ve rabbaniyet anlamında olduğunu, Kastamonu'da kullanılan "Allahtanlık" ile Orta Asya Türkçesindeki "Tengrilik" kelimelerinin bu kurbanla alakasının olmadığını da açıklamıştır.

Güngör, Gagauzların kurban uygulamalarını ve bu konuyla ilgili karşılaştırmaları yaptıktan sonra Gagauzların kurban ibadetinin kaynağı üzerinde durmuştur. Hristiyanlıkta kanlı kurbanın olmadığını, ancak Hristiyan olan Gagauzların kanlı kurban uygulamalarının olmasını, Türklerin Müslümanlıktan önceki inançlarında yer bulan "Iduk, Izuk, Itik, Iyık" adındaki âdete bağlamaktadır. Ayrıca Arapların İslamiyet'ten önce "Hami, Bahire, Saibe" adı altında buna benzer bir adetlerinin

olduğunu, Yahudilikte de Yom Kipur'da günah yüklü bir tekenin kırlara salınması şeklinde bir uygulamanın olduğunu belirttikten sonra, özellikle hayvancılıkla geçinen toplumlarda bu türden bir âdetin varlığına dikkat çeker. Bunun yanında Gagauzlarla aynı köylerde yaşayan Moldovan ve Bulgarların bu tür bir adetlerinin olmaması, Güngör'e göre dikkate şayandır. O, İslam'ı kabul eden Türklerin, İslamiyet yasakladığı için önceki inançlarına ait olan bu âdeti terk ettiği, ancak Hristiyan olan Gagauzların sürdürdüğü ve İslami terminolojiyi kullandıkları, bu hususların, onların Türk olduklarını gösteren delillerden olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁰⁸

Güngör, sonraki yıllarda yapmış olduğu araştırmalarda, sadece Gagauzlar' a ait olduğunu tespit ettiği Hıdırellez kurbanının Kuzey Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Makedonya'da yaşayan Hristiyan ve Müslüman halkların da uygulamaları arasında olduğu bilgisine ulaşmıştır. Güngör, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte artık etnik kimliklerin inkârının söz konusu olmadığını ve eski kültürlere ait uygulamalara yeniden döndüğünü, Hıdırellez kutlamaları (Saint George/Aya Görgi)=Hederlez Bayramı/Yortusu ve Hıdırellez kurbanının bu uygulamalardan olduğunu belirtmiştir. Bu günde ister şehirli ister köylü olsun zengin olanların yeni doğmuş kuzu veya koç kurban ettiğini ifade etmiştir. Bu kurbanı yüklenen anlamlar üzerinde de duran Güngör, Tevrat'ta İbrahim peygamberin oğlu İshak'ı kurban etmesi, İncil'de ise İsa peygamberin "Allah'ın Kuzusu" olarak nitelendirilmesine değinerek bu kurbanın ayrıca şükür için kesildiğini açıklar. O, kurbanlık kuzu veya koçun otlığa bırakılarak başına çiçeklerden yapılmış bir tacın yerleştirildiğini, hayvanın üzerinin boyanıp süslendiğini, köyde dolaştırıldığını, kesim zamanı gelince de Gagauzlar'daki gibi papaz tarafından kutsanıp su içirilip tuz yedirildiğini belirtir. Daha sonra Saint George/ Aya Görgi ikonunun önünde 'Kurbancı' denilen kişilerce kesilip kanının çocukların alınlarına, evlerin eşğine, kapıların üzerine, arabaların kaportalarına vb. yerlere sürüldüğünü, bu uygulamanın da Tevrat'ta yer aldığını açıklar.¹⁰⁹

Güngör, "Gagauzlarda Din ve Dini Terminoloji Üzerine Birkaç Söz" adlı çalışmasında Gagauzların kullandıkları dini terimlerin Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca, Romence ve Rusça kökenli olduğunu ifade etmiş, bu makalesinde Gagauzca sözlükler, Karamanlîca Kitab-ı Mukaddes, Mihail Çakır tercümesi olan Matta İncili ve

¹⁰⁸ H. Güngör, "Gagauzlarda Kurban Kültü", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 173-177.; "Gagauz İnanış ve Adetleri İle İlgili Bazı Notlar", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 182-183.; H. Güngör-M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 81-82.

¹⁰⁹ H. Güngör, "Gagauz İnanç ve Uygulamalarında Kurban'ı Yeniden Düşünmek", *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, www.habera akademi.net 17 Ekim 2013 Perşembe.

Dua Kitabı, İvan Todorov ve St. Tomova'nın Bulgaristan'daki Gagauzlar için hazırladığı Yuhanna İncili'ne dayanarak birtakım tespitlerde bulunmuştur. O, bu kaynaklarda belirlediği dini terimleri alfabetik olarak sıraladıktan sonra Gagauzların dini terminolojilerindeki İslam diniyle ilgili Arapça ve Farsça orijinli kavramların yer almasını, onların Karamanlıca dini kitaplar okumalarına bağlamaktadır. Ancak bu durumun daha çok Moldova'nın Bucak bölgesinde yaşayan Gagauzlar için değil, Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlar için geçerli olduğunu eklemektedir. Güngör, bu konudaki tespitinin daha iyi anlaşılması için Karamanlıca İncil ile Bulgaristan'daki Gagauzlar için hazırlanmış Yuhanna İncilinden iki metne, arkasından yine Karamanlıca İncil ile Mihail Çakır'ın tercümesi olan Matta İncilinden farklı iki metne yer vererek bunlar arasındaki büyük benzerliğe dikkat çekmiştir. Bu farkı daha net olarak ortaya koymak isteyen Güngör, Karamanlıca Matta İncili, Bulgaristan'daki Gagauzların Yuhanna İncili ve Mihail Çakır'ın Matta İncili arasında bir karşılaştırma yapmış, bu üç İncil'de geçen dini terimleri ve bunların bulunduğu bölümleri de belirtmiştir. O, verdiği örneklerden hareketle Karamanlıcanın, dolayısıyla Arapça ve Farsça terimlerin, Bulgaristan'da yaşayan Gagauzların dini terminolojisini, Gagauz Yeri'nde yaşayanlardan daha fazla etkilediği tespitinde bulunmuştur. Bunda, Bulgaristan'daki Gagauzların Karamanlıca metinleri okumalarının etkisi olduğu gibi Müslüman topluluklarla uzun süre bir arada yaşamalarının da etkisi olduğunu belirtmiştir. Güngör bu hususta bir konuya daha dikkat çekerek Karamanlıca metinlerin Moldova'da da kullanıldığını, Çakır'ın dini terimleri iyi bilmesine rağmen İncil tercümesinde bunların Türkçelerini kullandığını açıklar. Bu konuda örnekler vererek Çakır'ın tercümesinde 'Melek' yerine 'Angel', 'Peygamber' yerine 'Proorok', 'Şeytan' yerine 'Diavol/Satana', 'Tapınak/Heykel' yerine 'Kilise/Cami' terimlerini kullandığını ve bunu, insanların dini daha iyi anlamaları için yapmış olabileceğini belirtmiştir.¹¹⁰

2.1.8. Çuvaşların Dini Durumu

Güngör, bir toplumun inanışları ile ilgili yaptığı çalışmalarda onların dini durumunu incelemenden önce yaşadıkları coğrafya, tarihi geçmişleri, siyasi ve ekonomik durumları gibi özellikleri geniş bir şekilde açıklamaktadır. Çünkü O'na göre, bir toplumun dinini ve kültürel özelliklerini anlamak için, onların diğer özelliklerini iyi

¹¹⁰ H. Güngör, "Gagauzlarda Din ve Dini Terminoloji Üzerine Birkaç Söz", *Türk Din Etnolojisi*, s. 179-186.

bilmek gerekmektedir. O, Çuvaşların dini durumlarını incelerken de Çuvaşistan'ın yüzölçümü, nüfusu, soyları, tarihi ve dini geçmişleri hakkında bilgiler vermiştir. Güngör, Orta İdil (Volga) Bölgesi'nde, Rusya Federasyonuna bağlı olan Çuvaşistan'ın 18.300 km² yüz ölçüme sahip olup nüfusunun 1.340.000 olduğunu, bunların yaklaşık bir milyonunun Çuvaşlar olduğunu ifade etmektedir. O, İdil Bulgarlarının soyundan gelen Çuvaşların önceleri diğer Türkler gibi Gök Tanrı (Tenrizm) dinine inanırken 920 yıllarında İslam dini ile tanıştıklarını, bu dönemde Rusların burada yaşamadıklarını belirtmiştir. XVI. yüzyılda Rusların, Çuvaşların yaşadıkları bölgeye hâkim olarak onların topraklarını ellerinden alıp mallarına el koyduğunu, sonraki süreçte Çuvaşları zorla Hristiyan yapmaya çalıştıklarını ancak Çuvaşların görünüşte Hristiyan olup eski inançlarını sürdürdüklerini açıklamıştır. O, XVII. yüzyılda Çuvaşların İslam'a yönelmeye başladıklarını, ancak XVIII. yüzyılın, onların Hristiyanlığı kabul ettikleri dönem olduğu bilgisini vermiştir. Güngör' e göre, 1720'lerde çıkan kararnamelere göre Hristiyanlara bazı özel ayrıcalıkların tanınması bunun temel sebebidir. O, XIX. yüzyılda görünüşte Hristiyan olan Çuvaşların eski dinlerine dönmeye devam ettiklerini fakat İslam'dan etkilenmenin de onlar için söz konusu olduğunu açıklamıştır. 1917'de gerçekleşen Marksist Leninist devrimle birlikte dinin anlamını kaybettiğini açıklayan Güngör, Çuvaşların günümüzdeki dini durumlarını, pek çok yöntemi birlikte kullanarak incelemiştir. Dikkat çeken önemli bir husus, Güngör'ün, dinin sadece tarihi bir fenomen olmayıp onun transhistorik (tarihi aşan) bir özelliğe sahip olduğunu ve dini düşüncelerin yok olmayıp form değiştirerek varlıklarını devam ettirdiklerini söylemesidir. Günümüzde resmi olarak Hristiyan olan Çuvaşların "Tura=Tenri" dedikleri Tanrının, eski inançlarında olduğu gibi merkezde yer alması O'na göre bunun delillerindendir. Kutsal kitap ve İncil çevirilerinde Tanrı için Tura ismi kullanılmaktadır. Tura, Hristiyanlıktaki teslisi ifade eder. Bu kelime önceleri 'Tanrı' gibi hem Tenri=Tanrı hem de 'Gökyüzü'nü ifade etmekte iken bugün sadece ilk anlamıyla kullanılmaktadır. Çuvaşların 'Baba Tanrı' anlamına gelen "Tura Aşatat", 'tabip-insan anlamına gelen "Yumşa (Yumuş-Yumçi-Domçi-Emçi)" kavramlarını kullandıklarını belirten Güngör, Yumşa'nın diğer Türk topluluklarında görülen kam=şaman karşılığı olup hastaları iyileştiren, insanları kötülüklerden koruyan, doğum yaparken kadınlara yardım eden, çalınmış malları bulan kadın veya erkekler olduğunu ifade etmiştir. Ancak O, Yumşa'ların kamlardan farklı olarak ayin sırasında davul-def kullanmayıp vecd ve istiğrak tekniğine başvurmadıklarını belirtmiştir.

Güngör, Çuvaşlarda çeşitli hastalıklar için dua okuyan ve “Tuxarmas” adı verilen kişilerin olduğundan da söz etmiştir. Çuvaşların ferdi veya toplu olarak Tura’ya, Ç’ük adı verilen kurban sunduklarını, bunu da dileklerde bulunmak, bol ürün almak, sağlık için ve yağmurun yağması amacıyla yaptıklarını belirtmiş, bilhassa Çumar Ç’ük’te yapılanların Anadolu’da yağmur duasındaki uygulamalarla benzerliğini ortaya koymuştur. Güngör, Rusların şiddetli baskılarına rağmen Çuvaşların milli dinlerine sarıldıklarını, kendi inançları ile Hristiyanlığı bağdaştırmaya çalışarak kilisenin baskısından kurtulmayı ümit ettiklerini belirtmiştir. O’na göre Çuvaş Hristiyanlığı senkretik bir özellik göstermektedir. Güngör, Çuvaşların, benimsemiş oldukları dine bir isim vermediklerini ve bu dini sadece yaşadıklarını belirttiklerini ifade etmektedir. Çuvaşların, Hristiyanlıktaki kendi kültürlerine benzer özellikleri benimseyip İsa ve Meryem’i tanımadıklarını, önceden ruhlar için kurban keserken artık kilise için kestiklerini, aziz tasvirlerini “tanrısal çehre” olarak kabul etmeyip kendilerini hastalıklardan kurtaran fetişler olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir. Onların Mikail adlı meleği eski inançlarındaki Kader Tanrısı “Pülehçe”nin yerine koyduklarını, “Ay Görgi” yi hayvanların koruyucusu olarak kabul ettiklerini, Pixambar’ın da hayvanları kötü ruhlardan koruyan bir varlık olduğuna inandıklarını açıklamıştır. Güngör, Çuvaşların ‘haç’ı Allah olarak algılayıp boyunlarına ve evlerine astıklarını, iyi tanrıların Havarilerle özdeşleştirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca Çuvaşların “Taşnine=Kamenniya Babı” adı verilen ağaç veya taştan yapılan mezar taşlarını geçmiş kültürlerinin bir uzantısı olarak devam ettirdiklerine dikkat çekilmiştir. Ölülerini, yüzleri doğu yönüne gelecek şekilde dik olarak gömme sebebini, dirilince yüzlerinin güneşe dönük olması şeklinde açıklayan Güngör, ölülerin eşyalarının da dere kenarına gömüldüğünü açıklamıştır. Çuvaşlarda “Kiremet Yerleri” denen ve kırlarda, ormanlık alanlarda, ağaç çitlerle çevrilmiş kutsal mekânların olduğunu, bu mekânların doğu, batı ve kuzeyinde kapıların bulunduğunu, tam ortada dilek ağacının olduğunu ifade etmiştir. Buralarda dilek dilemenin, ağacın dibine bira dökmek, madeni para atmak, aklından tuttuğu dileği geçirerek ağaca çaput bağlamak gibi işler yapılarak gerçekleştirildiğini açıklamıştır.¹¹¹

Güngör’ün Çuvaşlarla ilgili olarak dikkatleri çekmek istediği başka bir konu, Çuvaş Türkçesinde eski Türk kültürüne ait terimlerle Arapça ve Farsça kökenli olup

¹¹¹ H. Güngör, “Çuvaşların Dini Durumu”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, s. 249-254.; H. Güngör, “Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, *Nevruz ve Renkler Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 19-21 Mart 1996, Hazırlayanlar: Sadık Tural-Elmas Kılıç, Ankara 1996, s. 161-162.; Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 221-223.

Çuvaşçaya girmiş olan İslami terimlerin, asıl anlamlarının zıddı olarak kullanılmasıdır. O'na göre bu durum sadece Çuvaşlarda değil, kültürel değişim geçiren tüm toplumlarda meydana gelen bir durumdur. Güngör buna örnek olarak,

Xarpan= Kurban

Pıxambar= Peygamber

Suytan= Şeytan

Kiremet= Keramet

İzrail –Esre= Azrail

Bismilliya= Bismillah

kelimelerini göstererek bunların, ifade ettikleri anlamlardan farklı anlamda kullanıldıklarını belirtmiştir. Mesela Xarpan kelimesinin “Kötü Ruh”, Pıxambar kelimesinin “tüm vahşi hayvanların hâkimi” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir.

Tüm Türk topluluklarında inanılan Albastı-Alkarası-Alkızı inanışlarının Çuvaşlarda da görüldüğünü belirten Güngör, onların önceden mezarlara yiyecek bırakırken günümüzde bu uygulamayı yerine getirmediklerini ifade etmiştir.

Çuvaşların dini ile ilgili tespitlerinden sonra Güngör iki hususa dikkat çekmiştir. İlki göçebe olan Çuvaş kültürünün yerleşik olan Rus kültürü tarafından asimile edilmesidir. Diğeri ise Rusların Hristiyanlığı bir araç olarak kullanarak Çuvaşları asıl olarak Ruslaştırma amacı gütmeleridir.¹¹²

2.1.9. Türklerde Nevruz

Güngör, Türklerde Nevruz konusunu, Ön Asya kültürlerinde yeniden doğuş ile karşılaştırmalar yaparak incelemiştir. Buna göre O, tarihteki en medeni millet olan Sümerlilerin A-ki-til adı ile yeni yıl bayramını kutladıklarını ve bu bayramın adının sonundaki Til kelimesinin yaşamak ve yeniden doğmak anlamına geldiğini belirtmiştir. Akadlıların Akitu dedikleri bu bayrama Babillilerin Zagmuk dediklerini kaydeden Güngör, Nevruz'un Mısır, Hitit ve İran'da da kutlandığını ve bu kutlamanın Nisan ayının 12. Günü yapıldığını ifade etmiştir. O, Firdevsi'nin Şehname adlı eserinde Nevruz ve Mihrican'dan söz ettiğini, ancak İranlılarca ve Hindistan'da yaşayan Parsilerce Jamschedi Navroz adı ile ve İranlıların güneş takviminin ilk ayı Farvardin'in 20/21. Günleri kutlanan bu bayramın dini değil, tabiatla ilgili olduğu tespitinde

¹¹² H. Güngör, “Çuvaşların Dini Durumu”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 254-255; H. Güngör, “Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 218.

bulunmuştur. Ayrıca eski İran Zerdüştiliğinin kutsal kitabı Avesta ve onun tefsiri Zend'de İran Nevruz'u ile ilgili olarak hiçbir bilginin bulunmadığını da belirtmiştir. Güngör, Ön Asya kültürlerinde Nevruz'un kozmolojik bir temeli olmakla birlikte dine dayandırılmasının, bu bayramın pek çok toplulukça benimsenmesi ve meşrulaştırılması amaçlanarak yapılmış olabileceğini düşünmektedir. Güngör, İslam ile birlikte Abbasilerde ve daha sonra İranlılarda Nevruz'un dini bir karaktere büründüğünü, günümüzde İran'da bu günün Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. İbrahim'in putları kırması, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendisine vekil tayin etmesi vb. olaylarla bağdaştırıldığını ifade etmiştir. Yeniden doğuşu ifade eden bu bayramın Yahudilikte Hz. Musa'nın Yahudileri Firavunun zulmünden kaçırarak Sina Yarımadasına götürmesi anısına kutlanan Pesah ve Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın öldükten sonra yeniden dirilmesi anısına kutlanan Paskalya biçiminde şekil değiştirerek var olduğu tespitinde bulunmuştur. Güngör, klasik kaynaklarda Türklerin beşinci ayda 10-20. Günler arasında ırmak kenarlarında kurbanlar kesip saç yaptıklarını, bunların Juan-Juanların demirci Türkleri olduğunun yer aldığını açıklamıştır. Selçuklular ve Osmanlılar zamanında da kutlanan Nevruz'un günümüzde farklı isimlerle Tüm Türk ülkelerinde ve diğer birçok ülkede kutlandığını belirten Güngör, Azerbaycan'da bizzat gözlemlediği Nevruz kutlamalarının Paskalya öncesi Hristiyan inancı ile benzer özellikler taşıdığını görmüş, ancak Hristiyan Türklerin Nevruz'a pek itibar etmediklerini belirtmiştir. O, bunun sebebi olarak Nevruz ile Paskalyanın tarihlerinin birbirine yakın olması ve bazı yerlerde iklim özelliklerinin uygunluk göstermemesi durumlarını tespit etmiştir.

Güngör, çeşitli toplumlarda Nevruz ile ilgili kutlamaların tarihçesini inceledikten sonra İranlıların destanında Nevruz ile ilgili olarak anlatılan olaylar ile Türklerin Varoluş Destanı olan Ergenekon arasında bir karşılaştırma yaparak şu tespitlerde bulunmuştur:

1- Firdevsi Şehname 'sinde Nevruz'un hükümdar Cemşid adına icat edildiğini belirtir. Ergenekon Destanında Türklere yol gösteren Bozkurt'a karşılık İran düşüncesinde yol gösteren bir hayvan yoktur.

2- Feridun adlı İran hükümdarı Azi Dahhak'la mücadele eden ve İran'ı özgürlüğüne kavuşturan Feridun'u güzel bir inek emzirmiştir. Azi Dahhak'a karşı elinde öküz kafası şeklinde bir gürz bulunur. Feridun'un tahta çıktığı gün Mihrican bayramı olarak kutlanır. Güngör'e göre, Mitra dininde öküzün kurban edilebilmesine karşı, bu olayda öküzün kutsal kabul edildiği Zerdüştilik ve inek tarafından beslenen Feridun'un

üstünlüğü ön plana çıkarılmaktadır. Feridun'un geleceğinin rüya ile bildirilmesi İran kaynaklı değil, Sami kaynaklıdır. Demirci Kave ile Azi Dahhak arasındaki mücadele, yeniden varoluşu ifade etmez. İran düşüncesinde yeniden var oluş kar tufanı ile açıklanmaktadır.

3- Ergenekon Destanında ıssız yer motifi var iken, İran düşüncesinde böyle bir unsur yoktur.

4- Çin kaynaklarında Tu-cüe adıyla yer alan Türkler, Juan-Juanların demirci olanlarıdır. İranlıların demirci oldukları konusunda ise hiçbir bilgi yok gibidir. Nevruz kutlamaları sırasında demir dövme âdeti Türklerce uygulanırken İranlılar böyle bir uygulamayı yerine getirmezler.

Güngör, yukarıdaki tespitlerinden sonra Ergenekon Destanı ile yeni yıl bayramları arasında hem büyük bir fark hem de bir benzerlik olduğunu dile getirmiş, bunun sebeplerini Türklerin İran ile komşu olmalarına ve Ön Asya toplumları ile ilişkilerine bağlamıştır. Ayrıca Nevruz kutlamaları sırasında yakılan ateşin Zerdüştilik'teki ateşle bir ilgisinin bulunmadığını açıklarken birinde ateşin tapınma objesi diğeri ise temizleyici bir unsur olduğunu belirtmiştir.

Güngör Ergenekon ile Nevruz'un birbirinden farklı olup Ergenekon'un, Türklerin Varoluş Bayramı, Nevruz'un da içinde çeşitli kültürel unsurlar barındıran yeni yıl bayramı olduğunu belirtmiştir. Güngör'e göre, günümüzde yapıldığı gibi Nevruz bayramı kozmik bir strükture bağlanarak kutlanırsa Natüralizme dayandırılmış olur ve milli olma özelliği yok olur. Oysa Nevruz, Ergenekon Destanındaki milli unsurlarla desteklenmeli, aynı tarihlerde ve aynı biçimde kutlanmalıdır.¹¹³

Güngör, Kama ve Ural Çuvaşlarınca yeni yıl bayramı olarak kutlanan Nartukan, Nartavan, Nartukan, Nardugan adı ile anılan bayramın özelliklerini ve bu bayramda neler yapıldığını deskriptif yöntemle ele almıştır. Bu ismin ayrıca yeni yıl için yüzükle fala bakmayı da ifade ettiğini belirterek Nartukan'ın 25 Aralık'ta başlayarak bazı yerlerde üç gün, bazı yerlerde birer gün ara verilerek üç kez, bazı yerlerde de beş-yedi gün kutlandığını açıklamıştır. Güngör bu bayramda yapılanlar ile ülkemizdeki Nevruz kutlamalarında yapılan bazı uygulamaları karşılaştırmıştır. O, ülkemizdeki Nevruz kutlamaları sırasında, yöreden yöreye ufak tefek değişiklikler gösteren martaval, martifal, martifal atmak gibi niyet oyunları, baht çömleği, bahtıvar, yüzük çekmek, deve

¹¹³ H. Güngör, "Ön Asya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Türkler'de Nevruz", *Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Ankara, 20-22 Mart 1995, Ankara 1995, Hazırlayan: Sadık Tural, s. 31-36.

oyunu, oyun oynarken şarkılar söyleme, erkeklerin kadın, kadınların erkek kılığına girmesi şeklindeki uygulamalarla Çuvaşların Nartukan' ı kutlama esnasında yaptıklarının benzer olduklarını tespit etmiştir. Güngör'ün dikkat çektiği başka bir konu da Çuvaşların, baharın başlangıcı olan Nevruz ile aynı kökene sahip olan Nartukan'ı niçin Naras ayında kutlamadıkları ve Raştav (Aralık) ayının 25'inden itibaren kutlamaları ile ilgilidir. O, bunun sebebini Çuvaşların soğuk bir iklimde yaşamalarına ve dinlerinin farklılığından dolayı diğer Türk toplumlarından farklı bir kültüre sahip olmalarına bağlamaktadır.¹¹⁴

2.1.10. Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları

Güngör Kayseri’de yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin bazı adet ve inanışları üzerinde durmuş, doğum, ad verme, sünnet, albastı, evlenme, ölü gömme, nazar, cin, yağmur duası gibi inanış ve uygulamaları ayrı başlıklar halinde ele almıştır. O, bu çalışmasını yaparken zaman zaman Kayseri’de yaşayan Uygurlar ile Kazakların inanış ve adetleri arasında bir karşılaştırma yapmış, bazen kendi ülkelerindeki ve Kayseri’deki bir adetlerini karşılaştırmış, kimi zaman uygulanan âdetin sebebini açıklamış, bazen de adetlerin ve inanışların eski kültürlerde olanlarla benzerliğine dikkat çekmiştir. Güngör deskriptif metodun yanında karşılaştırmalı ve fenomenolojik metotlar ile dolaysız gözlem tekniğini de ustalıkla kullanmıştır.

O, Uygurlarda doğum adetlerini anlatırken, çocuk doğduğunda ağzına verilen, kaymak ve ezilmiş ceviz karışımından oluşan “ağızlandırma” nın uygulanış sebebini ‘çocuğun koyun gibi salim olması dileği’ olduğunu açıklamıştır. Yine Uygurlarda çocuğun göbeği düştükten sonra göbeğine keçi kılından yapılmış bir kilimin tozunun basıldığını, çocuğun sıcak ve soğuk şeylere dayanıklı olması için bunun yapıldığını belirtmiştir.

Güngör Uygurlarda çocuğa adı konurken yüzünün bir duvak ile örtülmesini, onun “Bişerm” hayâsız olmaması için yapıldığını açıklamıştır. Kazaklarda isim verilirken, çocuğun babasının uğraştığı işle ilgili bir ismin, mesela doğum anında baba odun kesiyorsa “Balta” adının verilebileceğini belirtmiştir.

¹¹⁴ H. Güngör, “Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 218-222.

Güngör, sünnet âdetiyle ilgili olarak, sünnet sırasında kesilen parçanın “çığı” ağacına takılıp kurutulduğunu, sonra da alınıp çocuğun kesilmiş olan tırnağıyla birlikte gömüldüğünü açıklamış ve çalışmasında bunun “Fallus kültü”¹¹⁵ ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir.¹¹⁶

Güngör, Uygurlar ile Kazakların albastı inanışları arasında bir karşılaştırma yaparak Uygurların buna “Kara Basma”, Kazakların ise “Kara Bastı” dediklerine yer verir. Uygurların yeni doğum yapmış bir kadını üç gün yalnız bırakmayıp geceleri evde ışıkları yaktıklarını, bazen kırk gün süreyle bu uygulamanın devam ettiğini, kadının yastığının altına Kur’an konduğunu, evde silah bulundurulduğunu ve onun bir çeşit cin olduğuna inanıldığını belirtmiştir. Güngör Kazakların, doğum yapan kadının uzun süre baygın kalmasını “Kara Bastı”ya bağladıklarını açıklamıştır. Ayrıca Kazaklar arasında anlatılan bir Kara Bastı hikâyesine de çalışmasında yer verir.

Güngör Uygurlarda evlenme merasimini açıklarken konuyu ayrıntılarıyla ele alarak evlenilecek kızın seçiminden, tarafların birbirlerinin evlerine gitmeleri, düğün yemeğinin hazırlanması, nikâhın kıyılması, gelinin damat evine getirilmesi ve ertesi gün uygulananlara kadar yapılanları büyük bir titizlikle anlatmıştır. Çalışmanın bu bölümünde dikkat çekici olan bir nokta da nikâh kıyma işlemi yapıldıktan sonra bir fincandaki tuzlu suya bastırılmış iki parça ekmeğin gelin ve damada yedirildiğinin açıklanması ve Güngör’ün, bunun ekmek ve tuzun kutsallığını ifade ettiğini belirtmesidir.

Güngör, Uygurların ölüm adetlerini açıklarken ölü sahibinin, mezarın yanına çadır diktiğini, burada 3-5-7-11...41 güne kadar, ölü sahibinin maddi durumuna göre Kur’an okutulduğunu açıklamıştır. O, sabah namazından sonra camiden çıkan cemaatin buraya gelip Kur’an okuduğunu, ancak Kayseri’de çadır kurulmayıp cemaatin sabah namazından sonra toplu olarak ölü evine geldiğini ve burada Kur’an okuduklarını belirtmiştir. Güngör böylece onların kendi ülkelerinde ve Kayseri’de bazı adetlerinin uygulanış biçiminde farklılıklar olduğuna dikkat çekmiştir.

Güngör, Uygurlarda ölümün üçüncü gününden sonra “Nezir” denilen bir yemek verildiğini, Kazaklarda ise kırkıncı gün, ölen kişinin akrabalarının getirdiği bir kurbanlık hayvanın etinden yemek pişirildiğini belirtmiştir. Güngör’e göre Uygurlarda

¹¹⁵ Fallus (Phallus) Kültü: Çeşitli toplumların verimlilik, bolluk ve bereketin simgesi olarak gördükleri erkek cinsel organını tazim etmeleri inanışı. Şinasi Gündüz, *a. g. e.*, s. 125-126.

¹¹⁶ H. Güngör, “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 356-357.

ölümün yedinci günü ölüyü yıkayan hocaya ölünün elbiselerinin verilir. Ölüyü yıkamaya yardım eden kimselere, giysi yoksa birkaç metre bez verilir. Yine Güngör'ün açıklamalarına göre Kazaklarda, ölüyü yıkayan kişiye, ölünün yıkadığı uzvuyla ilgili parça verilir. O, Uygurlarda kırkinci gün ölünün yakın akrabalarının birbirlerine karşılıklı olarak hediye verdiklerini, Kazaklarda ise yüzüncü gün akrabaların ölü evine hediye getirdiklerini ve ev sahibinin de onlara hediyeler verdiğini açıklamıştır. Güngör böylece Uygurlar ve Kazakların uygulamalarındaki benzer ve farklı yönleri dikkat çekmiştir. O, Uygurlarda cenaze sebebiyle kadınların saçlarına beyaz bir şerit, erkeklerin ise bellerine beyaz bir kuşak bağladıklarını, buna “Karalık” adı verildiğini açıklayarak beyaz rengin yas rengi olmasının Çinlilerden geçme ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Güngör, Uygurların, nazar değmesine karşı evlerine hayvan iskeleti, at nalı ve ipe geçirilmiş bir parça narçiçeği dalını astıklarını, Kazakların ise yazdırdıkları nüsha “Tumar” ları üzerlerinde taşıdıklarını belirtmiştir.

O, Uygurların da Kazakların da cinlere inandıklarını, ancak Uygurların, cinlerin insanlara beyaz yılan, beyaz kedi ve keçi şeklinde göründüklerine inandıklarını; Kazakların ise onları insan gibi düşündüklerini belirtmiştir. Doğu Türkistan’da ve Kazaklarda cinli olan kimselerin nasıl iyileştirildiklerine yer veren Güngör, Uygurların yağmur duasını yapış şekillerini de anlatmış, ancak Anadolu’da olduğu gibi onların ellerini ters çevirmediğini ifade etmiştir.¹¹⁷

2.1.11. Hikmet Tanyu’nun Çalışmaları

Güngör’ün deskriptif metotla incelediği konulardan biri, Hikmet Tanyu’nun Türk dini tarihi ile ilgili çalışmalarıdır. Güngör, Tanyu ile ilgili çalışmaları incelemeye önce, konunun daha iyi anlaşılması için Türk dini tarihi ile ilgili çalışmalardan bahsetmektedir. Ülkemizde dinler tarihi çalışmalarının oldukça yeni bir başlangıca sahip olduğunu, yapılan çalışmaların konusunu genel olarak İslamiyet’ten önceki Türk dini inanışlarına verilmesi gereken isim hususunun oluşturduğunu ifade etmektedir. Türklerin dini ile ilgili olarak VIII. yüzyılda Orhun Nehri kıyılarına dikilen Orhun Kitabelerinin önemli ve öz bilgiler içerdiğini belirten Güngör, X. yüzyıldan itibaren İslam tarihçileri, coğrafyacıları ve seyyahlarının da bu konu ile ilgili bilgileri eserlerine

¹¹⁷ H. Güngör, “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 357-365.

aldıklarını belirtmiştir. O, Seyahatname'sinde "Oğuz, Peçenek, Başkurt, Bulgar ve Hazarlardan söz eden İbn Fazlan'ın gözlemlerine yer verir. Ancak Güngör' e göre, bu tarihçi, coğrafyacı ve seyyahların verdikleri bilgiler teknik araştırmalara değil, oldukça yüzeysel gözlemlere dayanmaktadır. Güngör, Türklerin Müslüman olmalarından sonra Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divanü Lügati't Türk ile Dede Korkut Hikâyelerinde bu konu ile ilgili olarak yer alan bilgilerin ise büyük önem arz ettiği tespitinde bulunmuştur. O, Osmanlı Devleti'nde ve günümüz Türkiye'sinde de dinler tarihi çalışmalarından söz etmiş, batıda özellikle Türk dini tarihi ile ilgili olarak Jean Paul Roux ve Mircea Eliade' nin çalışmalarının önemli olduğunu vurgulamıştır. J. P. Roux' un "Türklerin ve Moğolların Eski Dini" adlı eserinde Türk dini ile ilgili olarak bilimsel olmayan bir tavır sergilediğini, onun Türklerin Şamanist olma ihtimalini düşündüğünü ve bu konuda hataya düştüğünü belirterek Roux'u eleştirmektedir. Güngör, Eliade'nin Türklerin Gök Tanrı'ya inandıklarını söylediğini belirtir. Ancak Eliade'nin, Türk imparatorlukları parçalandıkça Tanrının çoğaldığı fikrini ileri sürmesini eleştirir.

Güngör, Hikmet Tanyu'nun eserlerini kitaplar ve makaleler olarak iki grup halinde sıralar. O'nun eserlerinde kullanmış olduğu metotları açıkladıktan sonra Tanyu'nun, eserlerin içeriğine metottan daha çok önem verdiğini, İslam dinine ve Türk milletine faydası olacak konuları inceleme ve araştırma konusu yaptığını ifade etmiştir.¹¹⁸ Güngör, kendisi ile yapılan mülakatta hocası olan Tanyu'nun Türk dünyasına âşık bir insan olduğunu, özellikle kendisini ve bazı öğrencilerini Türklerle ilgili dokümanları toplayarak çeşitli araştırmalar yapmaya teşvik ettiğini ifade etmiştir.¹¹⁹

Güngör, çalışmasında Tanyu'nun "Türklerin Dini Tarihçesi" adlı eserinin ayrı bir önem arz ettiğini, bunun da özellikle iki nedene dayandığını belirtmektedir. Güngör'e göre bu iki nedenden biri, Tanyu'nun bu kitapta ileri sürdüğü fikirlerinin daha sonradan doğrulanmış olmasıdır. İkinci neden ise Tanyu'nun dini, tarihçiler gibi sadece tarihi bir fenomen olarak kabul etmeyip tarihi aşan bir inanış, pratik ve ahlaki değerler bütünü olarak görmüş olmasıdır. Güngör, Tanyu'nun "İslamlıktan Önce Türkler 'de Tek Tanrı İnancı" adlı eserinde Şamanlık adında bir din olmadığını savunduğunu ifade etmektedir. O, Tanyu'nun eski Türk dininin isimlendirilmesi konusunda "Gök Tanrı Dini" ifadesini Dinler Tarihi literatürüne kazandırdığını belirtmektedir. Tanyu'nun

¹¹⁸ H. Güngör, "Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Çalışmalarına Katkısı", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.301-308.

¹¹⁹ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

makalelerinde özellikle bilgi eksikliğinden kaynaklanan yanlışlıkları düzeltmeyi amaçladığı tespitinde bulunan Güngör, Tanyu'nun çalışmalarında eksikliklerin olduğunu da ifade eder. Ancak Güngör bu eksiklikleri, zamanın şartlarına bağlamak gerektiğini düşünmektedir. Güngör, Tanyu'nun Dinler Tarihi dışında farklı alanlarla ilgili eserlerinin de bulunduğunu, onun çok yönlü, ayrıntılar üzerinde titizlikle duran, güçlü analizler ve yorumlarda bulunan değerli bir ilim adamı olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰

2.1.12. Bahaeddin Ögel'in Çalışmaları

Güngör, “Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları” adlı makalesinde öncelikle ülkemizdeki ve Batıdaki Dinler Tarihi çalışmalarından söz etmektedir.

Ögel'in, Türklerin İslamiyet'ten önceki dini tarihleriyle ilgili önemli çalışmalarının olduğunu dile getiren Güngör, onun, üzerinde fazla durulmayan dinler tarihi konularıyla da ilgilendiğini belirtmiştir. O, Ögel'in Türklerin Gök Tanrı'ya inanma sebebi olarak açıkladığı hususlara ve bu inancın özellikleri ile ilgili olarak bildirdiği ayrıntılara çalışmasında yer vermiştir. Ögel'in, eski Türk dinine totemizm denmeyeceği fikrine de yer veren Güngör, onun Uygurlar ve Göktürkler'in inanış ve uygulamalarıyla ilgili tespit ve yorumlarına yer vermiştir. Güngör'ün tespitine göre Ögel, bir dinler tarihçisi olmamasına rağmen, eski Türk kültürünü incelerken Türklerin İslamiyet'ten önceki dinleri ile ilgili sağlam bilgiler ortaya koymuştur. O'na göre günümüzdeki dinler tarihçilerinin araştırma sonuçları ile Ögel'in ortaya koyduğu bilgiler paralellik arz etmektedir.¹²¹

2.1.13. Abdülkadir İnan'ın Çalışmaları

Güngör, “Abdülkadir İnan'ın Din Tarihçiliği” adlı çalışmasında konunun iyi kavranması için İnan'dan önceki Türk dini tarihi ile ilgili çalışmalardan söz etmektedir. İnan'ın hayatı ve çalışmaları ile ilgili bilgiler verdikten sonra onun “Tarihte ve Bugün Şamanizm” ve “Eski Türk Dini Tarihi” adlı iki kitabını dinler tarihi metodolojisi açısından değerlendirmiştir. Güngör, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını takiben Türk araştırmacıların ve Rus baskısından ülkemize kaçan ilim adamlarının ve devlet

¹²⁰ H. Güngör, “Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Çalışmalarına Katkısı”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 306-309.

¹²¹ H. Güngör, “Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 311-316.

adamlarının Şamanizm ile ilgili çalışmalar yaptıklarını, bunlardan birinin de Abdülkadir İnan olduğunu ifade etmiştir. Güngör, İnan'ın “Şamanizm” adlı kitabında Gök tanrı, Güneş, Ay, Yer-Su, Atalar kültü ve Ateş'i Şamanlığın unsurları olarak kabul ettiğini, ancak “Iduk” kavramının sadece hayvan kurbanı ile ilgili olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Güngör, İnan'ın Şamanizm'i din olarak kabul ettiği bilgisine yer vermektedir. Ancak Güngör'e göre İnan, yine de Altaylıların ve Yakutların Şamanlığının tamamen eski Türk dini olarak ifade edilemeyeceğini savunmaktadır. Güngör, İnan'ın bu konudaki görüşlerine yer verdikten sonra kendi karşıt görüşlerini ifade etmiştir. Güngör'e göre İnan, Şamanizm hakkında detaylı bilgi sahibi değildir. Oysa Güngör, Şamanizm'de animizm, animatizm, natürizm, totemizm, antropomorfizm ve zoomorfizm gibi çeşitli inançların girift halde bulunduğunu ve astroloji ile ilgili inanışların olduğunu belirtmiştir. O, İnan'ın Orhon Kitabelerinin Şamanist inançların etkisiyle yazıldığı fikrine karşı çıkmış ve bunun mümkün olmadığını şu ifadelerle ispatlamıştır: “Türk din sistemi Tanrı anlayış ve inancı ile Şamanizm'i aşmasına rağmen, İnan, Orhon Kitabelerindeki Tanrı, Yer-Su ve Umay inancını maalesef Şamanizm'in bir unsuru olarak görmekte, ayrıca kitabelerde kam=şaman, oyun vb. gibi kelimeler zikredilmemesine rağmen bu kitabelerin Şamanlık ruhunda telif edilip dikildiğini anlatmaktadır ki, buna katılmak mümkün değildir.” Güngör, İnan'ın Gök tanrı ile ilgili fikirlerinin net olmadığını, ona antropomorfik ya da zoomorfik bir özellik mi yüklediğinin, fonksiyonel ya da Deus Otiosus bir tanrı mı olduğunu düşündüğünün belli olmadığını tespit etmiştir.

Güngör, İnan'ın Türk dinini politeist karakterde kabul ettiğini, sonradan Türk dinine Moğollardan giren Erlik ile Ülgen'i karşı karşıya getirdiğini, Erlik ile Bay Ülgen'in kızları ve oğullarının olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Ancak Güngör, İnan'ın bu kızlar ile oğullar arasında kutsal evlilik (hierogami) olup olmadığından hemen hiç söz etmediğini tespit etmiştir. Güngör, Türk dininde hierogaminin olmadığını belirterek İnan'ın fikrine karşı çıkmaktadır. O, İnan'ın Umay'ı milli bir tanrıça olarak gördüğünü, oysa Umay'ın ödünç bir tanrıça olduğunun ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Güngör, İnan'ın Yakutlardaki Tangara'nın put anlamına geldiğini söylemesine de karşı çıkmaktadır.

O, diğer bazı tarihçilerde olduğu gibi İnan'da da dini, sadece tarihi bir fenomen olarak görme yanlışlığının olduğunu, bu yanlışın, tarihçilerin kitaplarının isimlerinden de anlaşılacağını ifade etmektedir. Güngör, İnan'ın “Türklerin Eski Dini Tarihi” adlı

kitabının isminin bu konuda örnek olduğunu ifade eder. Güngör'e göre din belli bir dönem içinde görülemez. Çünkü tarihi aşan bir karakter arz eder. Ayrıca insanın tarihi bir varlık olması düşüncesiyle de birleşmez.

Güngör, İnan'ın "Eski Türk Dini Tarihi" adlı eserindeki "Hurafeler ve Menşe'leri" ile "Eski Türklerde Din (Türklerin Cahiliyyet Devri)" başlıklarına da eleştiriler getirmiştir. Çünkü ona göre dinler tarihi biliminin önemli özelliklerinden biri de objektif olmasıdır. Oysa İnan bu başlıklarla objektiflikten uzaklaşmıştır ve başka bir bilimin kullandığı terminolojileri kullanarak hataya düşmüştür.

Güngör İnan'ın fikirlerini ele alıp önemli tespitlerde bulunduktan sonra onun bir dinler tarihçisi olarak kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Çünkü O'na göre bir bilim, ona ait terminoloji kullanılarak yapılabilir. Güngör, Cahiliyyet devri tabirinin Abbasiler devrinde İslam tarihine sokulduğunu, böyle bir tabirin Türkler için kullanılamayacağını, aksi takdirde bu durumun Türklerin İslam öncesi kültürlerini inkâr etmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Güngör'e göre İnan gibi tarihçilerin ve edebiyatçıların yaptığı şekilde Türk tarihini ve edebiyatını İslam öncesi ve İslam sonrası olarak devrelere ayırmak bilimsellikten uzaktır. Güngör bu eleştirisini yaparken şu şekilde karşı çıkmaktadır: "Mesela Sovyetlerin dağılması ile ortaya çıkan ve her birinin kendi kültür ve tarihi bulunan ama din olarak Hristiyan, Musevi, Budist-Lamaist ve Ak-din mensupları bu tür bir tasnifte nereye yerleştirileceklerdir?"

Güngör, İnan'ın makalelerini bilgilerin tutarlılığı ve sağlamlığı açısından kitaplarından daha önemli bulmaktadır. O, şu örnekleri vererek İnan ile aynı düşüncede olduğunu ifade etmiştir: "Örneğin onun Ak-yang_Ak dinle ilgili verdiği bilgi, Çet Çolpan tarafından kurulan ve bizce Budizmo-şamanizm olarak nitelenen bu din, Altaylıların bir yandan ilerleyen provoslav dinine, diğer yandan da Lamaizme bir tepki ve Altay Türklerinin milli kimliklerini koruma mücadelesidir. Kitapta buna yer verilmesi oldukça önemlidir. Diğer yandan Şamanizm kitabının ikinci baskısına yazdığı Balbal terimi ile ilgili açıklama da önemlidir. Hiç olmazsa İnan burada Balbal'la Taşnine'leri ayırmaktadır. Halbuki bu husus ülkemizde hala karıştırılmaya devam etmektedir."

Güngör, adı geçen çalışmasında İnan'ın bir dinler tarihçisi değil, bir din etnologu olarak kabul edilebileceğini, zamanında ülkemizde çok bilinmeyen veya tabu sayılabilen konularla ilgili çalışmalar yaptığını belirtmiştir. "Şamanizm" adlı kitabı ile

Şamanizm konusuna dikkatleri çektiğini ifade ederek hem Türk din tarihine hem de Türk etnolojisine önemli katkılar yaptığı tespitinde bulunmuştur.¹²²

2.2. Harun Güngör'ün Araştırmalarında Filolojik Metot

Harun Güngör'ün araştırmalarında filolojik metot başlığı altında, filolojik metot hakkında bilgi, Güngör'ün bu metodu uygulaması ve ağırlıklı olarak bu metotta ele aldığı konular incelenecektir.

2.2.1. Filolojik Metot

Konusu metinlerin tesisi ve yorumu olan bir bilim dalı olarak tarif edilen filoloji,¹²³ dini konularla ilgili metinleri en doğru şekilde yorumlamayı amaç edinmiştir.¹²⁴ Filoloji, dil ve edebiyat incelemelerini kapsayan bir bilimdir ve her türden yazılı metinleri konu edinir. Dolayısıyla felsefi metinlerden basit evrak kaydına kadar tüm metinler filolojinin inceleme konusu içinde kabul edilmektedir.¹²⁵ Filolojinin amacı, okunup anlaşılması zor olan metinleri açıklamak, söz konusu metinlerden araştırma konusuna göre gerekli verilere ulaşmaktır. Metnin anlaşılmasında karşılaşılan zorluklar, metindeki bir kelimenin anlamından ya da cümlelerin yapısından kaynaklandığında araştırmacıya dil bilimi yol göstermektedir. Törelere, felsefi akımlardan, dinlerden ve tarihi olaylardan vb. bahseden metinlerin anlaşılması ise ilgili bilim dalları yardımıyla sağlanabilmektedir. Bir araştırmada filolojik metottan faydalanmak için metin üzerinde yapılan işlemleri şöyle sıralamak mümkündür: a- Metinlerin bulunup okunması b- Bir metnin birkaç rivayeti varsa onları karşılaştırma c- Anlamı değişmiş, unutulmuş kelimelerin açıklanması d- Tarihi olaylara, dinlere ve törelere yapılan telmihlerin açıklanması e- Metnin nerede ne zaman yazıldığını araştırma. Filolojik metotla milletlerin, dil sahasındaki karşılıklı tesirleri ortaya konulabildiği gibi, çeşitli milletlerin dillerinden alınan kelimeler üzerinde yapılan incelemeler de milletler tarihinin karanlık noktalarını özellikle de tarih öncesi devirleri izah etmek mümkün olabilmektedir. Bu açıdan, bir tarihçi hangi alanda inceleme yaparsa yapsın bilim dili olması itibarıyla öğrenmek zorunda olduğu İngilizce, Almanca ve

¹²² H. Güngör, "Abdülkadir İnan'ın Din Tarihçiliği", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 318-326.

¹²³ Leon-E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, s. 35.

¹²⁴ Mustafa Ünal, "Halk Dini Verilerin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Elazığ 2000, s. 227.

¹²⁵ Gadamer ve Diğerleri, *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Der.-Çev. Doğan Özlem, Ankara 1995, s. 234.

Fransızcadan başka araştırma yaptığı saha ve devre ait kaynak olabilecek metinleri anlamak için gerekli olan dilleri de bilmesi mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.¹²⁶

Filolojik metotta milletlerin, dil sahasındaki karşılıklı tesirlerini ortaya koymak ve çeşitli milletlerin dillerinden alınan kelimeler üzerinde yapılan incelemelerde milletler tarihinin karanlık noktalarını özellikle de tarih öncesi devirleri izah etmek mümkün olmaktadır. Bir toplumun dili bilinmeden tarihinin ve dini inancının bilinmesi mümkün görülmediğinden filolojik metot ayrı bir önemi haizdir.¹²⁷

Bir toplumun dili bilinmeden tarihinin ve dini inancının bilinmesi mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla tarih ve dinler tarihi araştırmalarında ilk şart inceleme yapılan toplumun dilinin öğrenilmesidir. Ne var ki, tarih araştırmalarında basit bir dil bilgisi, sağlıklı bilgi toplamak için yeterli değildir. Zira kelimenin lügatteki karşılığı zamana ve kullanım yerine göre farklılaşabilir. Bundan dolayı kelimenin lügatteki karşılığının dışında çeşitli devirlerde ve kullanıldığı bölgelere göre ifade ettiği manaların hatta mecaz manalarının da bilinmesi gereklidir. Böyle olmadığı takdirde yapılan araştırmalarda büyük hatalar meydana gelebilir.¹²⁸

2.2.2. Harun Güngör'ün Filolojik Metodu Uygulaması

Harun Güngör, incelediği terimin ilk olarak nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır. Bu terimin anlamı ile ilgili olarak Türk ve Batılı araştırmacıların, kelimenin kökeni ile ilgili görüşlerine yer vermiş, son olarak da kendi görüşünü belirtmiştir.¹²⁹ Bazen de bir metinde geçen bir terimi ele alarak o terimin çeşitli dillerdeki anlamları üzerinde durmuş, bazı araştırmacıların, terimin anlamı ile ilgili fikirlerine yer verdikten sonra, bu terimi inceleyenlerin yanlışladıkları noktaları belirtmiştir.¹³⁰

2.2.3. Filolojik Metotla İncelediği Konular

Filolojik metot ve Harun Güngör'ün bu metodu nasıl uyguladığını belirttiikten sonra, onun bu metotla incelediği konular hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

¹²⁶ Sami Kılıç, "Hikmet Tanyu'nun Çalışmalarında Filolojik Metot", *F. Ü. İ. F. D., Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı*, S. 5, Elazığ, 2010, s. 517.

¹²⁷ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985, s. 23.

¹²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul 1999, s. 11.

¹²⁹ H. Güngör, "Acari Kelimesi Üzerine", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.144-146.

¹³⁰ H. Güngör, "Bir Süryani Metninde Türkçe 'Goş' Terimi", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.293-297.

2.2.4. Geleneksel Türk Dini

Güngör, Türklerin dini tarihini iki dönem halinde incelemek gerektiğini belirterek ilk dönemi “Geleneksel Türk Dini”, ikinci dönemi ise “Evrensel Dinler” olarak isimlendirmektedir.¹³¹ O, Türklerin tarih boyunca benimsemiş oldukları dinler hakkındaki bilgileri tarih kaynaklarından ortaya çıkarmak gerektiğini, Türk din tarihinin genel Türk tarihinden ayrı değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır. O, Türklerin ilk dönem dini inanışları ile ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu, bunun sebebinin de, Türklerin başlangıçta çoğunlukla göçebe hayatı yaşamaları olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda, Türklerin yerleşik hayat süren komşularının verdikleri bilgilerin çokluğuna dikkat çekerek bunlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtir.¹³²

Güngör, geleneksel Türk dininin menşei ve isimlendirilmesi konusunda Türk ve yabancı tarihçilerin görüşlerine yer vererek son olarak kendi görüşünü belirtir. Buna göre, bazı tarihçilerin eski Türk dinini Totemizm olarak gördüklerini,¹³³ bazılarının Şamanizm olarak nitelendirdiğini ifade eder. O, bu konuda Animizm, Fetişizm, Politeizm, Dualizm, Henoteizm ve Monoteizm ile ilgili tartışmalara da yer vermiştir.¹³⁴ Eski Türk dinini Haniflik olarak nitelendirmenin de yanlış olduğunu vurgulayan Güngör, bu yanlışlığın sebebinin iki şekilde açıklar. Ona göre birinci sebep, eski Türk yazıtlarının farklı değerlendirilmesi yanında, oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk kavimlerinin birinde görülen inanışların genelleştirilmesi, ikinci sebep ise dinin kendi terminolojisi dışında başka bir dinin terminolojisi ile isimlendirilmesidir.¹³⁵ Geleneksel Türk dininin köklü ve karmaşık bir sisteme sahip olduğunu, onun menşei ve isimlendirilmesi ile ilgili olarak tek bir modelden hareket etmenin yanlışlığını ortaya koyar. O’na göre bu sistem pek çok inanç ve kültür ögesinden oluşmaktadır ve Türklere mahsus bir fenomendir.¹³⁶ Güngör, bu konudaki görüşlerini sağlam delillere dayandırarak geleneksel Türk dini ile ilgili en önemli kaynağın “Hoytu Tamir Yazıtları”¹³⁷ ile Yenisey ve Orhun Abideleri olduğunun altını çizer.¹³⁸ O, eski Türk

¹³¹ H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, Editörler: Hasan Celal Güzel ve Diğ., C. III, s. 463.

¹³² Sami Kılıç- A. Selçuk, “Prof. Dr. Harun Güngör’ün Türk Din Tarihine Katkıları”, *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, s. 34.

¹³³ Ünver Günay- H. Güngör, *Türk Din Tarihi*, s. 113-117.

¹³⁴ Ü. Günay, H. Güngör, *Türk Din Tarihi*, s. 117-126.

¹³⁵ S. Kılıç- A. Selçuk, a., g., m., s. 37.

¹³⁶ Ü. Günay, H. Güngör, *Türk Din Tarihi*, s. 127-128.

¹³⁷ Hoytu Tamir Yazıtları (717-720), Hoytu Tamir bölgesinde bulunan ve diğer kitabelerden farklı olarak taş üzerine kazınmayıp 34 parça kayanın üzeri boyanarak oluşturulmuş olan yazıtlardır. Bunlarda Köl İç

inanışlarının evrensel dinler ve İslam dini ile kaynaşarak, günümüzde “alt kültür” veya “halk dindarlığı” olarak nitelendirilen şekilde devam ettiği fikrini savunur. O, bu sebeple eski Türk dini için “Gök Tanrı Dini” ifadesinin kullanılabileceğini düşünmekle birlikte “Geleneksel Türk Dini” ismini kullanmayı tercih eder.¹³⁹

Güngör, Altay, Orta Asya ve Kuzey kavimlerinin Gök Tanrı'ya verdikleri isimleri ve Tanrıların özelliklerini deskriptif metotla incelemiş, çeşitli tarihçilerin ve seyyahların görüşlerine de yer vermiştir. Moğollar ve Kalmuklar'ın “Tengri”, Volga Tatarlarının “Tengere”, Beltirler'in “Tingir”, Yakutlar'ın “Tangara”, Soyonlar'ın “Ter”, Çuvaşlar'ın “Tura (Tora)”, Kazan Türkleri'nin “Teri”, Kazan çevresindeki Hristiyan Tatarların “Tengere Babay”, Minusinsk Tatarları'nın “Çarçayan”, Altay Tatarları'nın “Yayan”, Çeremiş ve Ostyklar'ın “Ağa Tangara” ve Tunguzlar'ın “Buga” olarak Gök Tanrı'yı nitelendirdiklerini ve bu Tanrıların özelliklerini deskriptif metodu kullanarak açıklar.¹⁴⁰ O, Türkler 'in Tanrı'yı ifade etmek için “İdi, İz, Ugan, Çalab, Bayat” kavramlarını da kullandıklarını belirtir. Ancak bu kavramların “Tanrı” sözcüğünün kullanıldığı yaygınlıkta kullanılmadığını ve onun kadar eski olmadığını ifade eder. “Çalab (Çeleb)” örneğini vererek bunun Nasturi Hristiyanlıktan gelmesi muhtemel bir kullanım olduğunu belirtir.¹⁴¹ Türklerin soyut ve ulu bir Tanrı anlayışına sahip olduklarını, bununla birlikte Tanrının gökte olduğuna inandıklarını açıklamaktadır.¹⁴² O, Türk destanlarının ve hikâyelerinin bir kısmında, muhtemelen dış tesirlerle ve sonraki dönemlerde Tanrı'nın çocuklarından söz edildiğini, ancak bunun Gök Tanrı dini için geçerli olmadığını vurgular.¹⁴³ Güngör, bazı müelliflerin hatalı bir şekilde devletin büyüklüğüne ve küçüklüğüne paralel olarak Türklerin tanrıların sayılarının değişken olduğunu söylediklerini belirtmektedir. Bu müelliflere göre imparatorluk kurulu iken tanrının tek, imparatorluk parçalandıktan sonra çok sayıda olduğunu ifade eder. Onların, Türklerdeki dağ, su ve ağaç üçlüsü ile ilgili inançları Hristiyanlığın teslis inancına benzeterek politeist bir yaklaşım içinde olduklarını belirtir. Onların bu düşüncelerine

Çor'un Türğişlerle savaşıması anlatılır. bilgicik.com/yazi/gokturk-harfli-yazitlar-gokturkce-ve-orhun-yazisi/ (13. 05. 2013).

¹³⁸ H. Güngör, “Türk Toplulukları Hangi Dinlere İnanıyor?” *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 20. ; S.

Kılıç-A. Selçuk, a., g., m., s. 35.

¹³⁹ S. Kılıç- Ali Selçuk, a., g., m., s. 36.

¹⁴⁰ H. Güngör, “Altay Kavimlerinde Gök Tanrı”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 40, 47, 49.; H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 463.; Ü. Günay, H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 58.

¹⁴¹ H. Güngör, “Geleneksel Türk Dini”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 22.; H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 464.

¹⁴² H. Güngör, “Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, s. 157.

¹⁴³ H. Güngör, “Eski Türk Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara 2007, s. 531.

karşı, geleneksel Türk dininde tanrının tek olduğunu, zoomorfik ve antropomorfik özellikler göstermediğini, kutsal evliliğin bulunmadığını, kitabelerdeki Türk tanrısı ifadesinin milli bir tanrıyı değil, evrensel bir tanrıyı işaret ettiğini belirtir. Güngör’e göre Türklerin İslam’ı kabul etmesiyle birlikte Allah kelimesi Tanrı kelimesinin yerini almıştır.¹⁴⁴

O, Geleneksel Türk dininde Gök Tanrı’nın, daha sonradan başka dinlerin semavi tanrılarına benzer özellikler gösterdiğini ifade etmektedir. Buna göre Tanrının, dünyayı bir kez yaratıp sonra hiçbir müdahalesi olmayan ya da her şeye müdahale eden bir ilah olmadığını, ancak olaylara dolaylı olarak müdahale ettiğini açıklar. Türk din tarihinde Gök Tanrı’nın, “deus otiosus” görünümünü aldığını, Tanrı’nın, göğün yedinci veya dokuzuncu yahut on altıncı katında oturduğuna inanıldığını ifade eder. Ayrıca Gök Tanrı’nın, “Göğün Ruhı” olarak algılandığını, bunun sebebinin de güneş, ay, yıldız, gök gürültüsü, şimşegin birer kutsal ve semavi ruh olarak telakki edilmesi olduğunu belirtir.¹⁴⁵ Güngör, Yakutların, Budizm’ in etkisiyle Ürüng Ayı Toyon’a dönüştürdükleri Tanrı’nın yedinci gökte oturduğunu, her şeyi yönettiğini, iyilik yapıp kötülöklere kayıtsız kaldığını ifade etmektedir. Altay Türklerinin Ülgen (Bay Ülgen)’e dönüşen Gök Tanrı’ sının sadece iyilik tanrısı olduğunu, altın kaplı bir saray ve tahtının olduğunu, yedi veya dokuz erkek ya da kız çocuğunun ve kendisine yardımcı ruhların (Yayık, Suyla, Karlık, Utkucu) olduğunu belirtmektedir. Oğuzların Nasturi Hristiyanlığın etkisiyle Gök Tanrı’yı “Çelep (Çalap)”, kuzeybatı Moğolistan’da yaşayan Soyotların “Kayrakan” olarak adlandırdıklarını ifade etmektedir.¹⁴⁶ O, Göktürkler döneminde Tanrı’nın Türkleri koruduğuna, onları diğer milletlerden üstün tuttuğuna, hakanların iktidarı Tanrı’dan aldıklarına inanılması sebebiyle “Türk Tanrısı” şeklinde bir nitelendirmenin yapıldığını, ancak onun “ulusal bir Tanrı” olmayıp “evrensel bir Tanrı” olduğunu tasvir etmektedir.¹⁴⁷

Güngör, Türklerin Gök Tanrısını diğer milletlerin semavi Tanrılarıyla mukayese ederken karşılaştırma yöntemini kullanmaktadır. Türklerde Gök Tanrı ile

¹⁴⁴ H. Güngör, “Tanrı maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 570-571.

¹⁴⁵ Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, 65-66, 68, 70.

¹⁴⁶ H. Güngör, “Altay Kavimlerinde Gök Tanrı”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 40, 47, 49.; H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 465.; Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 65-66, 68.

¹⁴⁷ H. Güngör, “Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, s. 160.

hierogaminin¹⁴⁸ bağdaşmadığını, Gök Tanrı'nın fırtına ve gök gürültüsü ilahına dönüşmediğini açıklar.¹⁴⁹

Güngör, daha çok deskriptif metodu kullanarak incelediği geleneksel Türk dinini tüm özellikleriyle ele almakta, Gök Tanrı inancında tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü, kozmoloji, kozmogoni, dünyanın sonu, ibadet, geçiş mensekleri ve kamlarla ilgili özellikleri de açıklamaktadır.

Güngör, tabiat güçlerine inancın Orhun Yazıtlarında “Yer-Sub” olarak yer aldığını, Yer-Suların “ıduk (kutsal) olduğunu, Yer-Su inançlarının gelişerek “vatan kültü” ne dönüştüğünü, “dağ kültü”, “orman ve ağaç kültü” nün eski Türk dininde yer aldığını deskriptif metodu kullanarak açıklar. Türkler 'in ateşe saygı gösterdiğini, onun kutsal ve temizleyici bir gücünün olduğuna inandıklarını, ateş kültünün günümüzde “tütsüleme” uygulaması ile “aile ocağı kültü” olarak süregeldiğini belirtmektedir.

Güngör, “atalar kültü” ile ilgili olarak saygıdeğer olan ataların ruhlarına hürmet edildiğini ve onlara kurban sunulduğunu, ataların tasvirlerinin yapıp saklandığını ifade eder. Keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan, hayvan derisinden yapıp duvarlara asılan veya torbalarda saklanan bu sembollerin üzerine, yolculuğa veya ava çıkılırken saçı saçıldığını ve ağızlarına yağ sürüldüğünü kaydetmektedir. Altaylıların “töz”, Yakutların “tangara”, Moğolların “ongon” adını verdikleri bu suretlerin zoomorf veya antropomorf şekillere sahip olduklarını belirten Güngör, bunların genellikle kartal, tavşan, ayı, sincap şeklinde tasavvur edildiklerini, ancak “tilik”, “kozan”, “aba”, “bürküt”, “tiyin” gibi isimlerle anıldıklarını ifade eder. Ayrıca Türklerde “aba (apa)” kelimesinin, Yakutlarda “ese”, ebe” ve “ebüge” kelimelerinin “ata” ve “baba” anlamına geldiğini belirtir.¹⁵⁰

Güngör, Türkler'deki kozmoloji anlayışının “üniversalizm-üniversizm (evrenselcilik)” şeklinde olduğunu, yer ile gök arasındaki bu iki ilkelik dikotomik universalist anlayışın sonradan üç tabakalı bir tasavvura dönüştüğünü açıklar. Bu tabakalar, yer ve gök iken üçüncü olarak yeraltının eklendiğini belirtir. O, Türk dinine yoktan yaratma işinin sonradan semitik dinlerden girdiğini, efsanelerde yaratma fiilinin maddeye şekil vermek şeklinde olduğunu, kaostan kozmosa geçiş olarak ortaya çıktığını açıklamaktadır.

¹⁴⁸ Hierogami: Tanrı ve tanrıçalar arasındaki kutsal evlilik. www. İhlsozluk.com. (27.06. 2013).

¹⁴⁹ Ü. Günay, H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 67.

¹⁵⁰ H. Güngör, “Geleneksel Türk Dini”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 24-28.; H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 468.

Harun Güngör, geleneksel Türk dininde dünyanın sonu ve kıyamet ile ilgili net bir inanış olmadığını, Budizm, Hristiyanlık ve İslam dininin etkisiyle kıyamet anlayışının oluştuğunu, Altaylıların bu güne “Kalgançı çak”, diğer Türk topluluklarının ise “Uluğ kün” dediğini ifade etmektedir.

Güngör, geleneksel Türk dininde ibadet konusu ile ilgili olarak, sistemli ferdi ibadetlerin olmadığını, duaların bireysel olarak yapıldığını, kanlı ve kansız kurbanın görüldüğünü belirtmektedir. O’na göre, “saçı-yalama” adı verilen ve ağaçlara bağlanan çaputlar birer kansız kurbandır ve günümüzde kullanılan “darısı başınıza” deyiimi, bu ibadetle ilgilidir. Güngör, kanlı kurbanın ise “kergek, kereh, kудayı, Allahlık, itik, ıyık, yağış, tapış gibi çok sayıda kelimeyle ifade edilen çok yaygın bir ibadet olduğunu belirtmiştir. Kurbanın Gök Tanrıya sunulmakla birlikte bazı kutsiyetlere de sunulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Hunların her yıl mevsim değişiklikleri ile ilgili bir bayram kutladıklarını, Göktürkler ’de “Fuyunse” denilen ibadethanelerin olduğunu, Türk çadırının da Türklerde ibadet yeri olduğunu belirtmektedir.¹⁵¹

Güngör, geleneksel Türk dinini “Gök-Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş orijinal sistem” olarak değerlendirmekte, bu karmaşık sistemin üst üste ve çoğu zaman yan yana veya iç içe birçok inanç ve kültür unsurları ve tabakalarından oluştuğunun altını çizmektedir.¹⁵²

2.2.5. Şamanizm

Güngör, “Şaman” sözcüğünün Türklerde, Tunguz dilinden alınmış olan “kam” sözcüğü ile ifade edildiğini belirterek Şamanizm’in dini/ sihri/ mistik bir olay olduğunu vurgulamaktadır. Şamanizm’in Paleolitik Çağ’dan itibaren görüldüğünü ve sadece eski Türk dininde yer almadığını belirterek onu, farklı kültürlerin ve dinlerin etkileriyle karmaşık bir şekilde oluşmuş tasavvur ve uygulamalar kaosu veya haritası olarak tanımlamaktadır.¹⁵³

Güngör, Şaman sözcüğünün etimolojisi hakkındaki tartışmalara yer vererek Şamanizm’in kökenini Budizm’e dayandıranların görüşleri ile Mircea Eliade, Ziya Gökalp, Hikmet Tanyu, M. Fuat Köprülü’nün ve diğer bazı araştırmacıların görüşlerini ele almıştır. O, Modern araştırmacıların Şamanizm’i, geleneksel Şamanizm (Antarktika

¹⁵¹ H. Güngör, “Geleneksel Türk Dini”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 29-31.; H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 470.

¹⁵² Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 147-148.

¹⁵³ H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 470.; H. Güngör, “Eski Türk Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 536.

ve Güney Sibirya’da uygulanan Şamanizm), İslamlaştırılmış Şamanizm-Baksılık (kuzeydeki göçebe Türk toplulukları ile Orta Asya’daki yerleşik toplumların inanç sentezi durumundaki Şamanizm) ve yeni Şamanizm (günümüzdeki bir grup Batılının tekrar uygulamaya başladığı şekildeki Şamanizm) olarak üç gruba ayırdığı bilgisine yer vermektedir. Şamanizm’in farklı kültürlerde görülmesi sebebiyle kozmolojisinde bir görüş birliğinin olmadığını ileri sürer.¹⁵⁴

Güngör, çeşitli Türk topluluklarında “kam” ların farklı adlarla anıldıklarını, Yakutların erkek şamana “oyun”, kadın şamana “udagan” dediklerini, Kırgızların “bahsı”, Kazakların “bakşı” adını verdiklerini belirtir. Ayrıca Tabgaçlarda “wu” adı verilen büyücülerin olduğundan, Uygurlarda “kam” ın daha çok büyücü şeklinde faaliyet gösterdiğinden ve Tunguzlarda “şaman” ın büyücü anlamına geldiğinden, Kırgızların “gan” dedikleri otorite tipinin muhtemelen kam olduğundan söz etmektedir.¹⁵⁵

Güngör herkesin kam olamayacağını, kam olabilmek için iki yol bulunduğunu belirtir. O’na göre bu yollardan biri irsiyet, diğeri de doğal istidattır. O, irsiyeti, bir kamın soyundan gelmek olarak açıklar ve kam adayının, ata şamanın ruhu tarafından rahatsız edildiğine inanıldığını belirtir. Doğal istidadın ise garip davranışlarla kendini gösterdiğini, dalgınlık, hayal görme, inzivaya eğilim, asabiyet, bayılma, sara nöbetine benzer nöbetler ve ağızdan köpük gelmesi gibi haller, ağaç kabukları yeme, kendini ateşe ve suya atma, bıçakla kendini yaralama gibi davranışların bu eğilime işaret ettiğini belirtir.¹⁵⁶

Güngör geleneksel Şamanizm’de şamanların kıyafetlerinin özelliklerini belirtirken onların “manyak” adı verilen cübbeye benzer bir üstlük, hayvan derisinden bir göğüslük, kuş tüylerinin takıldığı kırmızı bir başlık, eldiven, maske ve yüksek konçları olan bir ayakkabı giydiklerini, bellerine kırmızı bir kuşak taktıklarını, kuşağa bağlı olup ay ve güneşi simgeleyen iki demir levha ile birlikte yılanları sembolize eden mavi boncukların bulunduğunu belirtir. Güngör, Şamanın “çaluu” ve “tüngür” adı verilen davul ve def kullandığını, davulu olmayanların ise asalarını kullandıklarını ifade

¹⁵⁴ H. Güngör, “Şamanizm maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s.325.

¹⁵⁵ H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 471.

¹⁵⁶ H. Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 472.; H. Güngör, “Eski Türk Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 537.

eder. Ayrıca cübbe ve davulun özelliklerinin, kamın hizmetinde bulunduğu ruh tarafından kam'a bildirildiğine inanıldığını belirtir.¹⁵⁷

Güngör, Orta Asya Şamanizmi (Baksılık)'nde şamanların özel giysilerinin olmadığını, ancak enstrümanların ön planda olduğunu ifade ederek Kırgız, Kazak, Türkmen ve Karakalpaklar 'da şamanların kobuz (kobız), domra, dütar ve gıcak kullandığını, Özbek ve Tacik şamanların ise davul ve def kullandıklarını ifade eder.

Güngör, Yeni Şamanizm ile ilgili olarak öncelikle Şamanizm'in Avrupa ve Amerika'da ortaya çıktığını ifade ederek çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer verir. Buna göre Hamayon'un Şamanizm'in Hristiyan misyonerler, tüccarlar ve seyyahlar tarafından Kuzey Asya'dan Batı'ya taşınarak önceleri şeytanla, sonradan hekimlikle ilişkilendirildiğini, en son olarak da idealleştirildiğini düşündüğünü belirtir. O, Aydınlanma dönemi bilginlerinin çoğunun, şamanları ortadan kaldırılması gereken şarlatanlar olarak nitelendirdiğini ifade eder. Güngör, J. Herder, W. Von Goethe ve V. Hugo'nun ise, bu görüşlerin tam tersine şamanı, "dini duyguları terennüm eden bir virtüöz" olarak nitelendirdiklerini belirtir. Güngör 1951 yılında Eliade'nin "Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase" adlı eserinin yayınlanışından sonra Şamanizm'in Batı'da yeniden incelenerek değerlendirildiğini ve özellikle Kuzey Amerika'da Yeni Şamanizm (Şehir Şamanizmi) adı verilen hareketin ortaya çıktığını belirtmektedir. O, Carlos Castaneda'nın Şamanizm'i, taraftarlarına özgürlük kazandırma, kötü ruhların yokluğunu kabul etme gibi esaslara dayandığını açıklar. Ayrıca Yeni Şamanistler arasında Yeniçağ akımına bağlı gruplar, çevreciler, feministler ve yeniden tabiata dönmeyi hedefleyen grupların bulunduğunu ifade etmektedir. O'na göre Yeni Şamanizm, post modern felsefe doğrultusunda gelişmiş endüstri toplumlarının içinden çıkmış bir anlayıştır ve yine bu toplumlara dogmaları, kurumları, ibadetleri olmayan, herkesin kendi mitini yaratabileceği bir din sunmayı hedeflemektedir.¹⁵⁸

Güngör'ün, Nikolay Vladimiroviç Belov'un "Şamanizm" adlı eserinden bir bölümü esas alarak hazırlamış olduğu "Şamanizmde Bitkiler" adlı yazısında öncelikle Türk bilim adamlarının çoğunun, yanlış olmakla birlikte, Şamanizm'i sadece Türklere has ve onlara ait bir din olarak gördüğünü, doğruluğunu, yanlışlığını tartışmadıklarını

¹⁵⁷ H. Güngör, "Şamanizm maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 327.; H. Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, s. 473.; H. Güngör, "Eski Türk Dini", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 538.

¹⁵⁸ H. Güngör, "Şamanizm maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, s. 327-328.

ifade etmektedir. Daha sonra M. Eliade, Gumilev, Potapov, Ş. Ç. Velihanov gibi dinler tarihçilerinin Şamanizm'in tanımı konusunda yapmış oldukları tartışmalara yer vermiştir. Bu tanımlardan hareketle başlangıçta Kuzey Asya Şamanizmi'nin bir din olmadığını, ancak Moğol devrinden sonra bir din kimliği kazanmış gibi görüldüğünü, ancak Şamanizm'in orijininin tespit edilmesinin zor olduğunu belirtmiştir.

Güngör, Şamanların tedavi ve büyü için kullandıkları bazı bitkileri, bu bitkilerin nasıl toplandığını ve bunlarla ilgili uygulamaları, Belov'un adı geçen eserinden nakletmiştir. Bu bitkiler elma, kuzukulağı, pelin, ayçiçeği, eğreltiotu, akçakavak, hıyar, nergis, lavanta, salep, kestane, söğüt, çilek, kılıçotu, melekotu, mineçiçeği ve akağaç /kaynağacı gibi bitkilerdir. Güngör, vermiş olduğu bu bilgilerden sonra sonuç olarak Şamanların bu bitkileri hem tedavi hem de görünmeyen güçlerin yardımını sağlamak amacıyla kullandıklarını, birçok dinde kutsal kabul edilen bitkiler olduğunu ifade etmiştir. Geleneksel Türk dini inanışları içinde de kayın ağacı, tobulga, iğde, alıç, elma, selvi (ardıç), üzerlikotu (adraspan), körkeven, yelkovan ve mersin ağacının kutsal sayıldığını belirtmektedir. Ancak O, bu bitkilerin niçin kutsal kabul edildiğini, yetiştiği yer itibarıyla mı, yoksa o toplumlarda ekonomik bir değere sahip olduğu için mi kutsal sayıldığını, bu bitkilerle ilgili olarak anlatılan hikâyeleri ve zaman içinde kutsallıklarıyla ilgili inanışların değişip değişmediğini araştırmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁹

2.2.6. Karamanlıca Kitabeler ve Bir Mektup

Güngör, Karamanlıca yazılmış bazı kitabeler ile bir mektubu konu alan çeşitli çalışmalar yapmıştır. Çalışmalarında Karamanlıların menşei konusunda bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Karamanlıların soyunu Anadolu'da kurulmuş olan Karamanlı Beyliği' ne dayandıranlar olduğu gibi onları Grek sayanların da bulunduğunu belirtmiştir. O'nun tespitine göre Anadolu'da yaşayan Rumlara "Rum" dendiği halde Karaman'da yaşayan Rumlara "Karamanlılar" denmesinin sebebi, diğer Rumlardan farklı olarak onların sadece Türkçe bilen Hristiyan Türkler olmalarıdır.¹⁶⁰ O, Grek alfabesiyle Türkçe yazılan yazılara "Karamanlıca" dendiğini belirtmiştir.¹⁶¹ Güngör, Karamanlıların ortaya çıkışını Türk-Bizans ilişkilerine dayandırmaktadır. Bizans İmparatoru Theophile (829-842) devrinde Bizans'a Türklerin geldiğini ve

¹⁵⁹ H. Güngör, "Şamanizmde Bitkiler", *Türk Din Etnolojisi*, s. 107-115.

¹⁶⁰ H. Güngör, "Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 225-226.

¹⁶¹ H. Güngör, "Karamanlıca (Bir Kitabe, Bir Mektup)", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 231.

bunların Hristiyanlaştırılarak Vardar Nehri kıyılarına yerleştirildiklerini ifade eder. Güngör, Göktürk İmparatorluğu dağıldıktan sonra Orta Asya'dan çıkan Türklerin bir kısmının Anadolu'ya geçip Müslüman olduklarını, bir kısmının (Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar) ise Karadeniz'in kuzeyine giderek Bizans İmparatorluğu'na akıncı, paralı asker ve mülteci olarak yerleştiğini belirtmiştir. Güngör, bu ikinci grubun bir kısmının yerli halkın içine karışarak Hristiyanlaştığını, bir kısmının da "Türkopol" adı verilen Türk askeri kıtalarını oluşturduklarını ifade etmiştir. Bu paralı askerlerin, Müslüman Türk fetihleri sonrasında da o bölgede kaldıklarını, Selçukluların ve Osmanlıların engin hoşgörülerini sayesinde Hristiyanlıklarını devam ettirdiklerini, ancak 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşması gereğince Yunanistan'a gönderildiklerini belirtmiştir. Güngör, menşeyini açıkladığı bu insanların, Hristiyan olmalarından dolayı Grek sayılmalarının mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Güngör, Grek alfabesiyle yazılmış en eski Türkçe kelimenin, II. yüzyılda İskenderiyeli matematikçi Ptolemaios'un kaydetmiş olduğu Ural Nehri'nin Türkçe adı olan ve Yayık anlamına gelen "Daiks (Dayıks)" olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki dönemlerde Göktürk hakanı İstemi Kağan'a Bizans'ın gönderdiği notlarda "yuğ" kelimesinin Grek harfleriyle yazıldığını belirtmiştir. VI. Yüzyılda İran'a karşı Bizans ile ittifak oluşturan Türklerin bazı isimleri Grek harfleri ile yazdıklarını da belirten Güngör, İstanbul Rum Patriği II. Gennodios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet'e Karamanlıca olarak yazılmış bir Ortodoks itikadnamesi gönderdiğini ifade etmiştir.¹⁶²

Güngör, ülkemizin pek çok yerinde Karamanlıca yazılmış eserlerin ve özellikle Kayseri, Nevşehir, Niğde ve Konya'da Karamanlıca kitabelerin bulunduğunu ifade ederek Kayseri ve ilçelerinde tespit etmiş olduğu beş kitabe ile bir mektubu çalışma konusu yapmıştır.¹⁶³ O'nun incelediği ve transliterasyonunu yapmış olduğu kitabelerden birisi Talas ilçesine bağlı Endürlük (Andronike) köyündeki bir kilisenin kitabesidir. Kitabenin mermer bir taş üzerine 13 satır olarak yazıldığını belirten Güngör, kitabenin bugünkü dildeki karşılığını da çalışmasına almıştır. Güngör, kitabenin tarihinden, onda sözü edilen hükümdarın II. Mahmut olduğu tespitinde bulunmuştur. O, kitabenin metninde övülen padişahın II. Mahmut olmasını da Büyük Yunan Ayaklanmasını İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin desteklemesi ve bunun üzerine II. Mahmut'un

¹⁶² H. Güngör, "Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 225-227.; Ü. Günay-H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 217-221.

¹⁶³ H. Güngör, "Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe", s. 228.; "Karamanlıca (Bir Kitabe, Bir Mektup)", s. 231.; "Karamanlıca Üç Kitabe", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 234-236.

Ortodoksları korumasına bağlamaktadır. Güngör, kitabede X şeklinde kısaltılarak kullanılan kelimenin Karamanlıca Hatzı ve Hatzh olarak yazılan “Hacı” kelimesinin karşılığı olduğunu tespit etmiştir. O, kitabede “Kayseri kâhini (dini lideri) faziletli Paisios” olarak bahsedilen kişinin önceden Zincidere başrahibi ve sonradan Kayseri Metropolit’i olan Paisios olduğu tespitinde bulunmuştur.¹⁶⁴

Güngör’ün incelemiş olduğu başka bir Karamanlıca kitabe, Özvatan ilçesine bağlı Kavak köyünde günümüzde cami olarak kullanılan eski bir kilisedeki iki kitabedir. Güngör, bu kitabeler hakkındaki açıklamalarından önce Kavak köyünde önceden Rumların yaşadıklarını düşündüğünü ve 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye’deki Rumların Yunanistan’a, orada yaşayan Türklerin ise Türkiye’ye getirildikleri bilgisine yer vermiştir. Sözü edilen ve bugün cami olarak kullanılan kilisenin avlusunun kapısındaki mermer kitabede Karamanlıca olarak “Hacı Vasil Kilisesi” yazdığını tespit eden Güngör, diğer kitabenin çan kulesi üzerinde bulunduğunu ve bu kitabede 1600 ile 15 Ağustos 1910 tarihlerinin yer aldığını belirtir. Güngör’ün tespitine göre bu tarihlerin ilkinin kilisenin yapım tarihi, ikincisinin ise tamir edildiği tarih olması muhtemeldir.¹⁶⁵

Güngör, Talas ilçesinde bugün cami olarak kullanılan bir kilisenin tamiri ile ilgili olarak yazılmış Karamanlıca bir kitabeyi incelemiş ve bazı tespitlerde bulunmuştur. Kitabede “Hz. Meryem” isminin geçtiğine ve Arapça yüksek anlamına gelen bir kelimenin kullanıldığına dikkat çekmiştir. Ayrıca kitabenin ilk satırında “P.P.P.P.P.P.P” şeklinde yer alan yedi tane P harfinin dua formülü olabileceğini tespit etmiştir.

Güngör’ün Kayseri’de tespit ettiği Karamanlıca kitabelerden biri, Kayseri Arkeoloji Müzesi’ndeki 6223 numarada kayıtlı olan taşdır. O, transliterasyonunu yaptığı bu kitabenin mezar kitabesi ya da nasihat için yazılmış bir kitabe olduğunu belirlemiştir.

Güngör, İncesu ilçesinde bulunan bir evin kapısının üzerinde Karamanlıca olarak sadece “Maşallah” yazan bir kitabenin olduğunu ve Müslümanlar tarafından kullanılan bu kelimenin Hristiyan Türkler tarafından da aynı anlamda kullanıldığını tespit etmiştir.¹⁶⁶ Kayseri merkez ve merkeze bağlı köyler ile Bünyan, Develi, Talas,

¹⁶⁴ H. Güngör, “Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 228-229.

¹⁶⁵ H. Güngör, “Karamanlıca (Bir Kitabe, Bir Mektup)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 231-232.

¹⁶⁶ H. Güngör, “Karamanlıca Üç Kitabe”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 234- 236.

Özvatan ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köylerde de aynı yazıyı içeren kitabelerin bulunduğundan söz etmiştir.

Güngör'ün incelemiş olduğu Karamanlıca bazı kitabeler dışında bir de mektup bulunmaktadır. Mektubun Yordan Mahayıl adındaki birine ait olduğunu tespit eden Güngör, bu metinde Yunanca **m** harfinin yerine **i** harfinin kullanıldığını, daha da önemlisi Karamanlıcanın haberleşmekte de kullanılmış olduğunu ifade etmiştir. O'nun dikkat çektiği bir nokta da kitabelerde ve mektupta fonetik işaretlerin kullanılmamış olması, bu durumun da halkın bunu çok iyi bilmesi ile açıklanabileceğidir.¹⁶⁷

2.2.7. Acari Kelimesi

Harun Güngör, “Acari Kelimesi Üzerine” adlı makalesinde “Acari” kelimesinin ortaya çıkışından söz eder.

Öncelikle Uygur Devletini kuran Dokuz Oğuzların Maniheizm'i kabul ettiklerini, Karabalgasun kitabesinde anlatılan bu olayı, kitabeden bir bölüm alarak belirtir. Uygur Devleti, Kırgızlar tarafından ortadan kaldırılınca Mani dini mensuplarının başka yerlere göç ettiğini, Müslümanların Semerkant ve Turfan bölgesine hâkimiyetleri sonucu birçoğunun Müslüman olduğunu, Müslüman olmayanların ise “Acari” diye isimlendirildiğini net bir şekilde anlatır.

“Acari” kelimesinin hangi dilden dilimize girdiği, hangi anlamları ifade ettiği ile ilgili olarak da Türk ve Batılı araştırmacıların görüşlerine yer vermektedir. Ancak bu kelimeye, ileri sürülen tüm görüşlerden farklı olarak ilk kez Zeki Velidi Togan tarafından farklı bir anlam yüklendiğini, onun Acarilerin Tahtacılar da denen Ağaç-Eriler olabileceğini belirttiğini ifade etmektedir. Diğer bazı araştırmacıların da Ağaç-Erilerin Türkmen ve inanç olarak Kızılbaş olduklarını zikrettiklerini belirtmektedir. Ayrıca Ecirli, Acırlı, Acurlu, Açeri gibi isimlerle anılan oymakların da, kimi araştırmacılarca Ağaç-Eriler olduklarının ifade edildiğini çalışmasına almıştır.

Harun Güngör, “Acari” kelimesinin, bazı araştırmacıların düşündüğü gibi Sanskritçe olmayıp “Ağaçeri” kelimesiyle aynı olduğunu ifade eder. Arapça yazım kurallarından dolayı kelimenin “Acari” şekline dönüştüğünü söyler.¹⁶⁸

¹⁶⁷ H. Güngör, “Karamanlıca (Bir Kitabe, Bir Mektup), *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 231-233.

¹⁶⁸ H. Güngör, “Acari Kelimesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.143-146.

2.2.8. “Goş” Terimi

Tarihçi Süryani Mihail (Michel le Sryien)’in 21 bölümden oluşan “Chronique (Kronik)” adlı eserinin XIV. Bölümü, Selçuklu Türkleri adı ile anılan Oğuzların tarihine ayrılmıştır. Süryani Mihail bu kitapta Oğuzların hareketlerini tasvir ederken “goş” terimini kullanmış, Güngör ise bu terimin gerçekte ne manaya geldiğini açıklamıştır. Bu Süryani metnine göre, Türk Oğuz boyları doğudan batıya doğru ilerlerken önlerinde köpeğe benzeyen bir hayvan yürüyor, hareket etmeye karar verdiğinde onlara Oğuz dili ile “Goş (Kalkınız)” diyordu. Güngör, bu konuda herhangi bir rivayet olmadığını belirttikten sonra Fransız oryantalist J. B. Chabot’un ve Abu’l Farac’ın görüşüne de yer vermiştir. Güngör, kroniği ilk kez tercüme eden Chabot’un “goş” teriminin “göç” olması gerektiğini ve “ordugâhı kaldırmız!” anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. Abu’l Farac’ın ise Selçuk Oğullarıyla ilgili böyle bir hikâyeyi daha önce hiçbir yerde görmediğini söylediğini dile getirmiştir. Süryani metnindeki “Goş” terimi Güngör’e göre bir yolculuk için emir ifade etmektedir. Zira Doğu Anadolu’da “k” harfi yerine “g” harfinin kullanılmasına sıklıkla rastlanır. Ayrıca O, Oğuz Kağan Destanı’nda “Bozkurt” tan, Dede Korkut hikâyelerinde de Salur Kazan atasının kurt yavrusu olduğundan söz edildiğini ve kroniklerde geçen “köpeğe benzer bir hayvan” ın kurt olduğunu açıklamaktadır.¹⁶⁹

Güngör’e göre, Süryani metnlerinde yer alan “Goş” terimi alışılmış bir terim değil, yürüyüş emrini işaret etmek, harekete geçmeyi bildirmek için kullanılmış olan özel bir kelimedir. Onun tespitine göre “goş” teriminin varyantları, bir yerden başka bir yere yerleşme, göçme, askeri bir yer değiştirme anlamlarını taşır. “Göç” kelimesi göçebe olmak, göç etmek, taşınmak manalarına gelen “Goç- mek” ten emir olamaz. Zira “goç” kökü, “goş” tan daha sınırlıdır. Oğuzlarda bir göç veya askeri bir harekât olduğunda, Süryani Mihail’in kroniklerinde adı geçen köpeğe benzeyen bir hayvan veya Bozkurt’un totemine verilmiş “Goş” emri bu terimle ifade edilmiştir.¹⁷⁰

Güngör Oğuz- name ’de “Bozkurt” deyiminin, Oğuzların savaş haykırışı olan “Uran” kelimesiyle bir arada geçtiğini, “Bozkurt olsun bize uran” cümlesini örnek göstererek açıklamaktadır. Oğuz- name’nin bazı bölümleri ile Süryani Mihail’in kroniğinin konuyla ilgili bölümleri arasında benzerlik olduğunu, buna göre bu totemin

¹⁶⁹ H. Güngör, “Bir Süryani Metninde Türkçe ‘Goş’ Terimi”, s. 293-294.; “Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.285-286.

¹⁷⁰ H. Güngör, “Bir Süryani Metninde Türkçe ‘Goş’ Terimi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 294-296.

yani Bozkurt'un sadece göçü haber vermeyip askeri bir savaşı da bildirdiğini belirtmektedir.¹⁷¹

Güngör “Goş” terimi ile ilgili olarak şu sonuca ulaşmaktadır. Türklerin göçebelik ve özel savaş terimlerinden biri olan, Süryani kaynaklarında da yer alan “Goş” terimi açıklanabilmektedir. Yine Süryanicede bulunan bu terim, yani Bozkurt toteminin (Süryani Mihail’e göre köpeğe benzer hayvan) Oğuzlara ait olduğu da açıklanmaktadır. Ayrıca Süryani Mihail’in kroniğinde Oğuzların yayılmaları da anlatılmaktadır.¹⁷²

2.3. Harun Güngör’ün Araştırmalarında Karşılaştırma Metodu

Bu başlık altında karşılaştırma metodu hakkında bilgi verilecek, Harun Güngör’ün karşılaştırma metodunu uygulaması ve bu metodu ağırlıklı olarak kullanarak yapmış olduğu çalışmalar üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Karşılaştırma Metodu

Karşılaştırma, toplumlar ve dinler arasında analiz ve açıklamalar yapmaya girişen araştırmacıya, belli bir veriyi çözümlemek, ondan belirli, somut ve genel unsurları çıkarmak imkânı sağlayan bir metottur. Dinler Tarihi araştırmalarında kullanılan karşılaştırma metodu ise; ister geçmişte yaşamış sonradan yok olmuş, isterse halen yaşayan bütün dinleri veya iki dini ele alıp, bunların dini prensiplerini, ibadet şekillerini zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın farklı ve benzer yönleriyle inceleme yöntemidir.¹⁷³ Karşılaştırmalı metodun iki önemli hedefi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tarihi bağlantıları göstermek, ikincisi de benzer fenomenlerin bağımsız oluşumlarına dikkat çekmektir.¹⁷⁴

Her din kendi içinde bir değere sahip olduğundan ortak veya farklı değerleri en iyi şekilde anlamanın tek yolu, muayyen bir dini, başkası veya başkaları ile karşılaştırmaktır. Karşılaştırma yapılırsa, bir dinin hangi probleme nasıl yaklaştığını,

¹⁷¹ H. Güngör, “Bir Süryani Metninde Türkçe ‘Goş’ Terimi”, s. 296.; “Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 286.

¹⁷² H. Güngör, “Bir Süryani Metninde Türkçe ‘Goş’ Terimi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 296-297.

¹⁷³ Şaban Kuzgun, “Mukayeseli Dinler Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler ve Düşünülen Çözümleri”, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 24-25 Eylül 1992, Samsun 1993, s. 119; S. Kılıç, a.g.e., s. 51.

¹⁷⁴ Ninian Smart, “Karşılaştırmalı-Tarihi Metot”, *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Hakkı Şah Yasdımın, S. VIII, İzmir 1994, s. 556.

hangisinin hangi kültür seviyesinde sorunlara çözüm aradığını görürüz. Karşılaştırma, doğru bir biçimde yapılırsa, dinin temel özelliklerini bizlere tanıtır ve mezhep ya da tarikatın ortaya çıkışının nedenlerini açıklığa kavuşturur. Karşılaştırmalı dinler tarihi, dar anlamında, adından da anlaşılacağı üzere, yeryüzünde gelmiş geçmiş, kutsal kitapları bulunan veya bulunmayan, mensubu bulunan veya bulunmayan, milli veya evrensel dinlerin benzer veya farklı noktalarını ele alıp inceler.¹⁷⁵

Ünal'a göre karşılaştırmanın yapılabilmesi için, bir takım şartların bulunması gerekir: Birincisi, dini geleneklerle ilgili hareketlendirici güç. İkincisi, karşılaştırma yapabilmek için, kişinin kendi inancının dışındaki dini inanç ve uygulamalar hakkında birinci veya ikinci el malzemelere yeterli derecede sahip olması. Üçüncü olarak da, bilgi ve bulguları belli bir usul dairesinde düzenlemeyi sağlayacak kabul edilebilen bir yöntemin olması. Buna göre karşılaştırmalı Dinler Tarihi, genelde baskın dini geleneklerden ayrılmayı, bağımsız kalmayı ve diğer dini inanç ve uygulamalarla ilgilenmeyi öngörür.¹⁷⁶

2.3.2. Harun Güngör'ün Karşılaştırma Metodunu Uygulaması

Harun Güngör'ün bazı makalelerinin konusu karşılaştırmaya dayanmakla birlikte, çalışmalarında tüm metotları bir arada ustalıkla kullanmıştır.

Güngör, bazı milletler ve dini grupların inanışları ile bazı dinleri ve inanç sistemlerini karşılaştırdığı gibi bir milletin inanışları ile bir kültürü de karşılaştırmış, kutsal metinlerdeki bazı özellikler ile bir inanç sistemini de mukayese etmiştir. Bu karşılaştırmaları yaparken tamamen objektif bir bakış açısı ile hareket etmiştir. Özellikle Gagauzların yaşamlarına ve inanışlarına bizzat şahit olarak, birlikte yaşayarak gözlemleyen Güngör bu sebeple, onların inanışlarıyla ilgili olarak yapmış olduğu karşılaştırmalarda dolaysız gözlem tekniğini kullanarak daha farklı bir bakış açısına sahip olmuştur.

Güngör, zaman zaman bir inancın farklı kavimlerdeki görünümüne yer vermiştir. Örnek olarak; Gök Tanrı konusunu incelerken Moğolların monoteizmine de yer vermiş, onların “Tengri” kavramını kullandıklarını, bu tanrıyı “Mavi Gök” olarak nitelemiş olduklarını, dualarında “Mavi Gök” ve “Ebedi Tengri” ifadelerini kullandıklarını ve bu tanrının özelliklerini açıklayarak bir karşılaştırma yapmıştır. Moğolların tanrısının deus

¹⁷⁵ Mustafa Ünal, *Din Fenomenolojisi: Tarihçe, Yöntem ve Uygulama*, Kayseri 1999, s. 11.

¹⁷⁶ M. Ünal, *a. g. e.*, s. 12.

otiosus şeklinde olduğunu, 99 Tanrı anlayışının bulunduğunu, 54 tane beyaz tanrının iyilik, 44 tane siyah tanrının kötülük ilahı olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁷

2.3.3. Karşılaştırma Metoduyla İncelediği Konular

Deskriptif metot ve Harun Güngör'ün bu metodu nasıl uyguladığını belirttiikten sonra, onun bu metotla incelediği konular hakkında bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

2.3.4. Tahtacıların (Ağaç- Eriler, Acariler) Dini İnanışları İle Mani Dininin Karşılaştırılması

Harun Güngör, “ ‘Acari’ Kelimesi Üzerine” adlı makalesinde “Acari” terimini filolojik olarak inceledikten sonra, Ağaç- Erilerle aynı olduğunu düşündüğü Acarilerle Mani dini arasında bir ilişki olduğunu, şu tespitlerle ortaya koyar: Günümüzde Tahtacılar adı verilen Ağaç- Eriler, ülkemizin güney ve batısında dağlık ve ormanlık yerlerde yaşamakta ve atalarından kalan bir miras olarak ağaç işleri ile uğraşmaktadırlar. Tahtacılar Kaz’ı kutsal bir hayvan olarak kabul etmektedirler. Çember veya üçgen içine çizilmiş Kaz Ayağını amblem olarak kullanmaktadırlar. Kayseri ilinin Sarıoğlu- Düzenlik köyünde, “İğdeli Türbe” veya “Etyemez Şıh Türbesi” diye anılan bir ziyaret yeri vardır. Burada bir mezar, türbe bulunmamakla birlikte burası hem köy sakinleri hem de çevre köylerin sakinlerince ziyaret edilmekte, burada kurban kesilmekte ve buradaki iğde ağaçlarına bez bağlanmaktadır. Köy sakinleri Etyemez şıhın hiçbir canlıyı öldürmediğini, köy mezarlığında da üzerinde kaz ayağı bulunan bir mezarın olduğunu, başka mezarların da yol yapımı sırasında kaldırıldığını söylemektedirler.

Harun Güngör, bu bilgileri verdikten sonra Mani dinine mensup olanların, özellikle de Seçkinlerin (Dindarlar) hiçbir şekilde et yemediklerini belirtir. Bu yörede yaşayanlar Sünni’dir. Mezar taşlarına çizilen kaz ayakları, yöre halkınca “Fadime Anamızın Kırmeni” olarak bilinir. Ancak Harun Güngör’e göre daha önceden bu bölgede Ağaç- Eriler yani Tahtacılar meskundur. Ağaç- Erilerle Mani dini arasında da bir ilişki vardır. Bu ilişki için iki yorum yapılabilir: Birincisi Ağaç- Erilerin çoğunluğunun Maniheizt olduğu ve bölge halkının bütün Maniheiztlere, Ağaç- Eriler’ den olsa da olmasa da “Acari” dedikleri. İkincisi ise Ağaç- Erilerin Orta Asya’da iken

¹⁷⁷ H. Güngör, “Altay Kavimlerinde Gök Tanrı”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 41-42., 48.; Ü. Günay- H. Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, s. 68.

Maniheizt oldukları, Moğol istilasası ile birlikte Anadolu'ya göç ederken İran' da Şiilikten etkilenmeleri ve iki inancı birleştirip Anadolu'da yeni bir Alevilik çeşidi oluşturmalarıdır.¹⁷⁸

2.3.5. Gagauzların Hristiyanlığı İle İnanışlarındaki İslami Unsurların Karşılaştırılması

Harun Güngör, “Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi” adlı makalesinde Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar ile Selçuklu Türklerinin Hristiyan olma süreçlerini ortaya koyduktan sonra Gagauzların inanışlarında dikkat çeken İslami unsurları ele alır. Bizanslıların ve Rusların Hristiyanlaştırdığı Gagauzların tanrı için “Allah” terimini kullanmakta olduklarını, oysa Rusların tanrı için “Boje”, Rumenlerin “Domn, Dumnezeu”, Yunanlıların “Teos” sözcüklerini kullandıklarını ifade etmektedir. Ancak Gagauzların “Allah” mefhumunun, Hristiyanlıktaki teslis inancının “Baba” unsurunu ifade ettiğini belirtir.

Güngör'e göre Eski Türkçe 'deki Tengri- Tanrı sözcüğü, Türk lehçelerinde Tengri, Tengere, Tangara, Tingri, Tenri, Ture, Tanara gibi farklı şekillerde kullanılmasına rağmen bu sözcüğe Gagauzlara ait kitaplarda rastlanmamaktadır.

Harun Güngör, Gagauzların kullandığı Cenet (Cennet), Cendem (Cehennem), Oruç, Hac, Haram, Helal gibi kavramların İslamiyet'teki anlamlarını taşımayıp Hristiyan inancındaki anlamlarını taşıdığı tespitinde bulunmuştur.

Adı geçen makalede, hacı olmak için Kudüs'ü ziyaret eden Gagauzların, aynı Müslümanlar gibi erkek hacılarına “hacı”, kadın hacılarına ise “hacika” adını verdikleri; hacca uğurlama ve hacdan gelenleri karşılama şekillerinin, Anadolu'da yaşayan Müslüman Türklerinki gibi olduğu ifade edilmektedir.

Güngör, Gagauzların inanışlarında dikkat çeken başka bir İslami unsurun, kilisede kadınların bulundukları yer ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Ona göre tüm Hristiyan mezheplerinde kadınlar ve erkekler sıralarda yan yana, belli bir kurala tabi olmadan oturdukları halde Gagauz kiliselerinde kadınlar, camilerdeki gibi üst katta, parmaklıklarla ayrılmış olan bölümde otururlar.

Gagauzların, İslam dininde olduğu gibi fakir ve kimsesizlere “hayır” adını verdikleri yardımda bulundukları, Güngör tarafından belirtilmektedir.

¹⁷⁸ H. Güngör, “Acari Kelimesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 145-146.

Güngör, Gagauzların Hristiyanlığındaki İslami unsurları bu şekilde tespitinden sonra onların İslami terminolojiyi kullanma sebepleri üzerinde durur. Ona göre birinci sebep şudur. Gagauzlar Türk'türler ve Türkçe konuşurlar. Başka dil bilmezler. Uzun bir süre Osmanlı hâkimiyetinde yaşamışlardır. İkinci bir sebep, Gagauzları oluşturan unsurlardan Selçuklu Türklerinin önemli bir bölümü Hristiyanlığı kabul etmeden önce Müslüman oldukları için İslami terimleri kullanıyorlardı. Hristiyan olduktan sonra da bu durum devam etti. Üçüncü sebep olarak da şu tespiti yapmıştır. Gagauzların çoğunluğu Dobruca'da yaşamış ve bu bölge 1870 yılına kadar Yunan papazlarının etkisinde kalmıştır. Bu yıla kadar Gagauzların çocukları Rum okullarında okumuş, Rumcayı öğrenmemiş ama Rum alfabesini öğrenmişlerdir. Rum alfabesiyle Türkçe olarak yazılan (Karamanlıca) dini kitaplar Gagauzlarca kullanılmıştır. Bu kitaplarda Tanrı kelimesinin kullanılmadığı, Allah, peygamber, oruç, Kelime-i şهادet, cennet, cehennem, helal, haram, kurban gibi İslami terimlerin kullanıldığı bilinmektedir.¹⁷⁹

2.3.6. Gagauz İnanışları İle Orta Asya Türk Kültürünün Karşılaştırılması

Gagauzlar, X. yüzyıldan başlayarak Hristiyanlaştırılmış, Bizanslıların etkisi ile Hristiyanlaşan Gagauzlar Yunan kilisesinin, Bulgar ekzarhanesinin kurulmasıyla birlikte bir kısım Gagauzlar da Bulgar kilisesinin etkisi altında dini yaşantılarını sürdürmüşlerdir. “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri” adlı çalışmasında Harun Güngör Gagauzların inanışlarında İslamiyet öncesi Türk inanışlarının, İslami inançların ve dinler tarihçileri tarafından Mani dininin devamı olarak kabul edilen Bogomilizm'in etkilerinin açık bir şekilde görüldüğünü belirtmektedir. Adı geçen makalede Kurban, Kurt Bayramı (Canavar Yortusu), Tepegöz, Albastı, Ateş, Ay, Yağmur konuları ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Harun Güngör Gagauzların bu inanışlarını ele alırken diğer bazı Türk kavimlerinin inanışlarına da yer vererek bir karşılaştırma yapmıştır. Ayrıca Anadolu'da bu inanışların izlerinin görüldüğünü ifade etmiştir.

Güngör, kanlı kurbanın Hristiyanlıkta olmadığını, buna rağmen Gagauzların kurbana önem verdiklerini, hatta İslamiyet öncesi Türklerde uygulanan ve Divan-ı Lügati't Türk'te adı geçen “İduk” ile aynı olan “Allahlık” adlı kurbanın bulunduğunu

¹⁷⁹ H. Güngör, “Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 153-158.

ifade etmektedir.¹⁸⁰ O, Zajaczkowski'den şu alıntıyı yapmaktadır: “Allahlık: Mal, mülk sahibi bir çiftçinin en güzel boğa yavrusunu kurbanlık olarak seçmesi ve kırlara salıvermesidir. Bu hayvanlar ziyan dahi yapsalar tarladan kovulmazlar. Bu hayvanı kimse çalmaz. Bunları dövmek, hırpalamak büyük günah sayılır. Gagauzlar, bu hayvanlara kurtların bile dokunmadığına inanmaktadırlar.”¹⁸¹ Güngör, Gagauzların “tılsım (tılsım) adını verdikleri mitolojik varlıkla ilgili bilgi verirken, onların tılsımın kötülüklerinden korunmak için bir bina yapılırken horoz kurban ederek binanın temeline kan akıttıklarından ve bu inancın Anadolu’da pek çok yerde yaşadığından söz eder.¹⁸²

Güngör, Gagauzların kutladığı bayramlardan biri olan Kurt Bayramı (Canavar Yortusu) ile ilgili olarak Bozkurt kültürünün Hunlar, Hiung nu, Göktürk, Uygurlarda, Oğuz Destanında bulunduğunu, ancak Türklerin Bozkurt’u tanrı olarak kabul etmediklerini, tapmadıklarını, Bozkurt’un bazen ana, bazen devlet sembolü, bazen de yol gösterici olarak düşünüldüğünü ifade etmiştir. Gagauzların da onu devlet sembolü olarak kabul edip, mavi zemin üzerine Dolunay içinde Bozkurt resmini kullanarak ataları Göktürlere bağlılıklarını ifade ettiklerini söylemiştir.¹⁸³

Türk boylarının hepsinde olduğu gibi Gagauzlarda da Tepegöz efsanesi olduğunu dile getiren Güngör, diğer Türk boylarında Tepegözü kendi kılıcı ile öldüren Basat adlı kişiden söz edildiğini, ancak Gagauz rivayetlerinde böyle bir kahramanın olmadığını belirtir. Gagauz Tepegözü ile Oğuz Tepegözünün aynı efsane olduğunu, buradan yola çıkarak Oğuzlar ile Gagauzların aynı menşeden geldiklerini ifade eder.¹⁸⁴

Güngör Gagauzların Obur (Hobur) inanışları ile ilgili olarak ‘obur’ un, ölen bir kimsenin, günahkâr ise mezarda bir hayvana dönüşmesi anlamına geldiğini ve bu inanışın Anadolu’da “hortlak” olarak bulunduğunu açıklamaktadır.¹⁸⁵

¹⁸⁰ H. Güngör, “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 167-168.; H. Güngör-M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, s. 36.

¹⁸¹ H. Güngör, “Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 156.

¹⁸² H. Güngör- M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 95-96.

¹⁸³ H. Güngör, “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 168.

¹⁸⁴ H. Güngör, “Gagauzlarda Tepegöz Efsanesi”, s.199-201.; “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 168-169. ; H. Güngör- M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, s.41.; H. Güngör-M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 93-94.

¹⁸⁵ H. Güngör-M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 94-95.; H. Güngör-M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, s. 41-42.

Harun Güngör, Gagauzların albastıyı kötü ruhlu bir dev şeklinde tasavvur ettiklerini, lohusalara zarar verdiğine hatta onları öldürebileceğine inandıklarını, bu sebeple doğum yapacak olan kadına doğumdan üç gün önce ve üç gün sonra rakı içirdiklerini, akşamları lohusanın bulunduğu odanın kapısına kor halinde ateş bıraktıklarını kaydetmektedir. Lohusanın yastığının altına konulan makasın onu kötü ruhlardan koruduğuna inanıldığını, odanın içinde süpürge bulundurduklarını ve odada 40 gün mum yaktıklarını belirten Güngör, çocukları kötü ruhların etkisinden korumak için erkek çocukların mavi kundağa kız çocukların ise kırmızı kundağa sarıldığını, bu inanışın aynı zamanda Anadolu’da da yaşadığını ifade eder. Güngör, albastı inancının Türk kavimlerinin tamamında bulunduğu, isminin aynı olduğu, ancak tasavvur şeklinin diğerlerinden farklı olduğu belirtilir. Kırgız ve Kazakların onu tilki veya keçi şeklinde, Kazan Türklerinin kötü bir ruh olarak, Özbeklerin ise saçları dağınık ve pejmürde bir haldeki koca karı şeklinde tasavvur ettikleri açıklanır.¹⁸⁶

Ateş inanışı ile ilgili bölümde Güngör, Gagauzlardaki inanış ile Altaylılarda ve Yakutlardaki inanışlardan da bahseder. Adı geçen kavimlerin tümünde iki türlü ateş olduğunu, ancak farklı şekillerde isimlendirildiğini belirtir. Altaylılar ve Yakutların ateşi “Ayı out (Mukaddes ateş)” ve “Nuçça out (Rus ateşi)” olarak ikiye ayırırken Gagauzların “Canlı ateş” ve “Cansız ateş” olarak ikiye ayırmakta olduklarını ifade eder. Canlı ateşin, iki odunun sürtünmesiyle elde edildiği, onunla oynamanın sakıncalı olduğu, oynayan çocukların sidikli olacakları; cansız ateşin ise kötü ruhları kovmak için kullanıldığı ve gün batımından sonra hiç kimseye evden ateş verilmediği açıklanır.

Güngör, Gagauzların ayı yeni ay, küçük ay (yarım ay) ve büyük ay olarak isimlendirdiklerini ve ayın duruş şekline bakarak hava tahminlerinde bulunduklarını, ayın uçları aşağıya çevrili olduğunda havanın yağışlı, yukarıya çevrili olduğunda kurak, uçları uzun olduğunda havanın aynı olacağına inandıklarını ve Anadolu’da da aya bakarak tahminlerde bulunulduğunu açıklar. Ayın uçları bozuk olduğunda onu kurtların ısırduğuna inandıklarını, bu inancın Orta Asya ve Sibirya’daki Türk kavimlerinde de olduğunu karşılaştırarak açıklar. Bu ayın yeniş ve parçalanışını her kavmin kendi kutsal hayvanına yaptırdığını belirttikten sonra Moğollarla Kuzeydoğu Sibirya’daki

¹⁸⁶ H. Güngör, “Gagauz İnanış ve Adetleri İle İlgili Bazı Notlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 183.; “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 169.; H. Güngör-M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, s. 43.

Gilyakların bunu köpeklere, kuzey kutbuna yakın olanların aylara, bütün Türk kavimlerinin ise kurtlara yaptırdığını açıklamaktadır.

Güngör Gagauzlardaki yağmur inanişını ele alırken diğer bazı Türk kavimlerindeki yağmur inanişlarıyla karşılaştırmalar yapar ve Anadolu’da da bu inanişların bir kısmının hala görüldüğüne yer verir. Gagauzların çiftçilikle uğraşmaları sebebiyle yağmurun, onların hayatında çok önemli olduğunu, yağmur yağmadığında yağmur duasına çıktıklarını, ayrıca ebekuşağı (alaim-i sema) ile ilgili bazı inanişlarının olduğunu ifade etmektedir. Gagauzların, ebekuşağını, yerden göğe su taşıyan bir hortum veya tulumba olarak kabul ettiklerini belirtir ve Altay bölgesi ve Sibirya’daki Türk kavimlerinin de aynı inanca sahip olduklarından söz eder. Ebekuşağının altından geçen erkeklerin kadın, kadınların erkek olacağı inancının Gagauzlarda olduğunu, bu inancın Anadolu’da da bulunduğunu belirterek bir karşılaştırma yapar.

Gagauzların, yukarıda anlatılan inanişları dışında Güngör ölenin arkasından “can pidesi”nin dağıtılması, yolculuk esnasında kurt görülmesinin uğur sayılması, intihar edenlerin cenazesinin kapıdan değil de pencereden çıkarılması, bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi Gagauzların da inaniş ve destanlarında 3, 7, 9 rakamlarının önemli olduğu¹⁸⁷, nazardan korunmak için muska takılması¹⁸⁸ inanişlarına yer vererek bunları Orta Asya Türk kültürünün izleri olarak değerlendirir. Gagauz inanişlarının Anadolu Türk kültüründe de görüldüğünü belirtir ve özellikle kozmolojik inanişların ortak olmasını, ayrı coğrafi bölgelerde yaşamalarına rağmen Gagauzlarla diğer Türk kavimlerinin aynı kökten geldiklerinin delili olarak kabul eder.¹⁸⁹

2.3.7. Türk Alevi- Bektaşî İnanişları İle Şamanlığın Karşılaştırılması

Harun Güngör, “Türk Alevi-Bektaşî İnanişlarında Şamanlığın İzleri” adlı makalesinde eski Türk dini içinde bir boyut olan Şamanizm ile Türk Alevi-Bektaşî inanişları arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Anadolu Alevi-Bektaşiliğinde ve hatta Anadolu Sünniliğinde Şamanizm’in etkilerinin görüldüğünü örnekler vererek açıklar.

Konuya öncelikle Şamanizm’i, Eliade’ ye ve Couliano’ ya göre tanımlayarak başlar. Eski Türk dininin Şamanizm olarak isimlendirilmesinin yanlış olduğu,

¹⁸⁷ H. Güngör, “Gagauz İnanişlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 169-171.

¹⁸⁸ H. Güngör- M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, s. 100-101.

¹⁸⁹ H. Güngör, “Gagauz İnanişlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 170-171.

Şamanizm in, eski Türk dininin sadece bir boyutunu oluşturduğu tespitinde bulunur. Resmi dinler tarafından ortadan kaldırılamamasının sebebini, esnek bir yapıya sahip olması ile açıklar. Bu çalışmada öncelikle on dört tane şaman hikâyesi anlatılır. “Kurtarıcı Şaman Kız, Şamanoğlu Atasının İntikamını Alıyor, Şamanın Balta Yutması, Aynı Anda Yedi Yerde Olan Şaman, Balık Şaman, Sığırlara Ölüm Getirme, Şaman Kadının Gücü, Şamanın Yıldızı Koparması, Şaman Sat Soyzul’un Mucizesi, Şaman Mahunay, Su Üzerinde Yürüyen Şaman, Şaman Totogoş, Yaşlı Kadın ve Erkeği Çocuk Sahibi Yapmak, Ölünün Diriltilmesi” adlı hikâyelerin genel bir değerlendirmesi yapılır. Bu hikâyelerde Kam, Oyun, Bahşi, Şaman, Beki isimleri ile anılan şamanların çeşitli olağandışı olaylar meydana getirdikleri ve Anadolu Alevi- Bektaşî menkıbelerinde Baba, Eren, Alp, Alperen ve Abdal’ların gösterdikleri kerametlerle karşılaştırıldığında bunlar arasındaki etkileşimin açık bir biçimde görüldüğü belirtilmektedir. Güngör, şaman hikâyelerinde geçen motifleri şu şekilde ele almaktadır: Don değiştirmek, aynı anda farklı yerlerde görünmek, kendisine yalan söyleyen kimseye kötülük musallat etmek, ateşte yanmama, insanları taşa çevirmek, akıldan geçenleri bilmek, yabancı bir cismi yutmak, yaralayıcı veya öldürücü bir cismi bedenine saptırmak, tabiat güçlerine hükmetmek, başka bir şamana meydan okuyup onu alt etmek, ölüyü diriltmek, su üzerinde yürümek, yaşlı erkek ve kadını çocuk sahibi yapmak. Şaman hikâyelerindeki bu motifler belirlendikten sonra Hacı Bektaşî Veli’nin “Vilayetname” adlı eserindeki motiflerle bir karşılaştırma yapılmaktadır. Şaman hikâyelerinde adı geçen kahramanlar dışında hemen hepsinde aynı özelliklerin bulunduğu, örneklerle açıklanmaktadır. Hacı Bektaşî Veli’nin güvercin donuna, velilerden birinin doğan donuna girmesi, Anadolu inanışlarında cinlerin insan, keçi, vb. donlarına girmesi örnekleri verilmiştir. Bir veliye meydan okuma ve onun gösterdiği olağanüstü bir olaydan daha üstününü gösterme ile ilgili olarak anlatılan menkıbe ile Sünnî bir köy olan Kayseri’nin Develi ilçesine bağlı Epçe köyünde anlatılan bir hikâye arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu hikâye şöyledir: Mezarı, adı geçen köyde bulunan Epçe Sultan bir gün, yine Develi’ye bağlı Havadan köyü zaviyesindeki bir şeyhi ziyaret etmek ister. Bir koça binerek havalanır. Epçe Sultan’ın kendisine geldiğini anlayan şeyh ise bir kayaya binerek havalanır. İkisi havada bir noktada karşılaşır ve selamlaşırlar. Bu olaydan sonra Epçe Sultan, şeyhin kaya parçasının üzerine binerek gelmesinden onun daha üstün olduğunu anlar ve hayatı boyunca ona saygıda kusur etmez.

Harun Güngör konu ile ilgili görüşlerini belirttikten sonra bazı yanlış tespitlere de yer verir. Kimi araştırmacıların Bektaşî menkıbeleri ile Hristiyanlıktaki azizler kültürü arasında bir benzerlik kurduğunu, kimisinin Türklerin İslam'ı kabulünden sonra geçmiş kültürlerinin izlerinin tamamen silindiğini iddia ettiğini, bazılarının ise Türklerin eski inanışlarının izlerinin sadece Alevi-Bektaşî marjinal gruplarda devam ettiği fikrinde olduğunu söylemektedir. Oysa Güngör'e göre Şamanlık inanışlarının, Anadolu Alevi-Bektaşî ve hatta Sünni inanışlar üzerinde ne kadar etkili olduğunu, anlatılan birkaç örnek bile göstermektedir.¹⁹⁰

Güngör bu çalışmasında Şamanlık ile Anadolu Alevi-Bektaşî ve hatta Sünni inanışları arasındaki benzerlikleri tespitinden sonra, hikâyelerde kullanılan ve birer inancı ifade eden kavramlara da dikkat çekmiştir. Bu kavramlar, İtik (Iduk), dokuz rakamı, kurt derisine bürünerek Tanrı ile temas, taş kesilme ve kadın şamanlardır. Makalede bunlarla ilgili olarak ayrı ayrı açıklama yapılmış ve örneklerle yer verilmiştir. Buna göre İtik (Iduk), Türklerde en önemli dini kavramdır. Bu kavramla kutsal olan, olmayandan ayrılır. Dokuz rakamı, kuzey ve doğu Türklerince kutsal olduğuna inanılan rakamdır. Kurt derisine bürünerek tüm kötülüklerden korunmak, Anadolu halk inanışlarında da yer alır. Bozkurdun kutsallığı inanışı, bugün Kayseri'nin Sarıoğlan ilçesi Karpınar Türkmen Alevilerinde “Bozkurt ile kıyamete kalasın” sözünde devam edegelmiştir. Kadın şamanların olması ise, Türk toplumunda kadının yeri açısından önemli bir veridir. Harun Güngör, kadın şamanların bulunmasının, Anadolu Bektaşî kültüründeki Bacıyan-ı Rum teşkilatının belki de arkaik bir şeklini oluşturduğunun söylenebileceği görüşündedir. Kesik başın gülmesi inanışı ile “ Kelle koltuğunda üç gün savaştı. Şehitlere serdar oldu Gençosman” mısralarındaki inanışın arasında bir benzerlik olduğunu ifade eden Güngör, taş kesilme ya da taş dönüşme inanışının da Anadolu halk inanışlarında yaygın olduğunu belirtmektedir.

Güngör, Şamanik unsurların görüldüğü günümüz Alevi-Bektaşî ve Sünni inanışlara örnek olarak hocalara okunma, nazar tedavisi ve nazardan korunmak için başvuru yöntemler, kurt ağzı bağlama, çocukların ağlamasını kesme, kutsal sayılan ağaçlara çaput bağlama, albastı vb. inanışlardan söz etmektedir. Sünni ve Alevi-Bektaşî geleneğinde var olan, hastalık ya da başka sebeplerle hoca veya dedelere başvurma uygulaması Güngör'e göre eski Türk kamlarının dini-sihri uygulamalarının

¹⁹⁰ H. Güngör, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 80-88.

İslamiyet'teki bazı unsurlarla kaynaşması sonucu sürdürülmektedir. Dikkat çeken bir başka husus, bu durumun sadece Müslümanlığı seçen Türklerde değil başka dinlere giren Türklerde de görüldüğüdür. Bununla ilgili olarak Hristiyan Türkler olan Gagauzlarda babulara (yaşlı kadınlara) okunma geleneğinin var olduğu örneği verilmiştir. Güngör tüm bu tespitlerinden sonra sonuç olarak, Şamanî inanışların hem Türk Alevi-Bektaşî hem de Sünnî anlayışı beslediği, ancak Türk Alevi-Bektaşiliğinde Sünnilikten daha fazla Şamanik inanışların etkilerinin görüldüğü fikrini savunmuştur.¹⁹¹

2.3.8. Kutsal Kitap/ Tevrat'ın İçeriği İle Şamanizm'in Karşılaştırılması

Harun Güngör, dinler tarihi metodolojisi açısından, kutsal kitaplarda Şamanî unsurların bulunduğunu “Kutsal Kitap/Tevrat'ta Şamanî Unsurlar” adlı makalesinde örnekler vererek açıklamıştır. Adı geçen çalışmada öncelikle çeşitli dinler tarihçilerinin Şamanizm tanımlarına yer verilmiş, ardından şaman-ruh ilişkisi açısından iki tür şamanın olduğundan söz edilmiştir. Buna göre, birincisi ruhlara egemen olan ve şaşırmış ruhların doğru yola girmesini sağlayan “psychopompe” olan şamanlar (Kuzey Asya Türk şamanları) ve ikincisi ruhun kendilerine egemen olduğu, ruhların istedikleri şeyleri kendilerine söyledikleri ve yaptırdıkları “chamane-possede” lerdir (Ortadoğu ve Afrika şamanları).

Güngör, Tevrat'ta Şamanizm ile ilişkilendirilebilecek pek çok konu bulunduğunu ifade ettikten sonra üç konuyu ele alıp incelemektedir. Bunlardan biri şöyledir: Tevrat'ta anlatıldığına göre Yakup peygamber Beerşeva'dan Harran'a giderken güneş batınca bir yerde gecelemiş, başının altına bir taş koymuştur. Rüyasında yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini, meleklerin bu merdivenden inip çıktıklarını görmüştür. Güngör, Yahudi araştırmacıların bu rüyayı, merdivenin başında tanrı olduğu ve onun Yakup ile ilişki kurduğu şeklinde de açıkladıklarını ifade ettikten sonra bu olayı, şamanın kırk boğumlu bir değneğe binerek göklere yükselip oradan da ilişkiye girdiği ruhtan haber alması olayı ile karşılaştırmaktadır. Ayrıca merdivenin hayat ağacını sembolize ettiğini ifade etmektedir.¹⁹² Hayat ağacı, bazı dini geleneklerde tanrısal âlemde veya yeryüzünde hayatı temsil etmek üzere tanrısal varlıklarca dikildiğine inanılan ağaçtır. Eski Ahit'te, tanrının bahçeyi (cenneti) oluşturarak Hayat Ağacı'nı oraya diktiği ve ilk insanı buraya

¹⁹¹ H. Güngör, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 88-90.

¹⁹² H. Güngör, “Kutsal Kitap/ Tevrat'ta Şamanî Unsurlar”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 93-95.

yerleştirdiği anlatılır. Yine Eski Ahit’in bildirdiğine göre, yılan  dem’i kandırmış, o da bu ağacın yasak meyvesinden yemiştir. Bu durum kişiye bir tür tanrısallık ve ölümsüzlük kazandırmıştır. Sabiilik’ te ise yüce Işık Kralı’na “Hayat” ya da “ lk Hayat” adı da verilmektedir. O ve çevresindeki ilahi varlıklar, bir tür hayat ağacı görünümündedirler.¹⁹³ Güngör, Hayat Ağacı’nın, şaman  kozmolojide de yer aldığını, ancak semitik dinlerce kavram farklılaşmasına dönüştürülerek   dünyayı birbirine bağladığının kabul edildiğini belirtmiştir. Yakup peygamberin gördüğü rüya ile şaman  inanışların temel unsuru ekstazik tecrübenin bir görünümü olan yükseliş motifi arasında bir ilişki kuran Harun Güngör, şaman  kozmolojinin  l  dünya algısı ile Hayat Ağacı’nın bu dünyaları birbirine bağlaması arasında da bir karşılaştırma yapar.

Güngör’ n karşılaştırma yaptığı, Tevrat’ta anlatılan ikinci olay ise şudur: Rab, Musa ile Harun’a, firavun mucize istediğinde Harun’un değneğini atmasını, değneğin yılanı dönüşeceğini söyler. Musa ile Harun firavunun yanına giderler ve kendilerine söylenileni yaparlar. Değnek yılanı dönüşür. Firavun kendi bilginlerini, b y c lerini çağırır. Her birinin değneği, attıklarında yılan olur. Ancak Harun’un değneği onların değneklerini yutar. Güngör’e göre büyü ve büyücülük, semitik kutsal kitapların tümünde sakınılması gereken bir iştir. Bazı şamanların büyü yaptıkları da bir gerçektir. Tevrat’ta anlatılan büyü ile şamanların yaptığı büyü arasında hemen hiçbir fark yoktur. Fark, aynı olayların farklı isimlendirilmesindedir. Yahudilik ve Hristiyanlıkta olağanüstü olaylarda amaç doğru ise bu tanrının işidir, mucizedir. Amaç doğru değilse bu şeytanın işidir.

Güngör, Tevrat’ta anlatılan üçüncü olay olarak,  srail topluluğunun hayvanları boğazlayarak kanını alıp, etin yeneceği evin yan ve üst kapı s velerine sürecekleri örneğini ele alır. Bu olayda kanın ön plana çıktığı bir büyü işlemi görüldüğünü söyler. Kanla ilgili inançların, ruhun varlığını kabulle ilgili olduğunu belirtir. Kutsal kitapta kanın, ruh olarak kabul edildiğini ve bu yüzden et ile kanın bir arada yenmesinin yasaklandığını ifade eder. (Tesniye 12:13). Harun Güngör, ruhun var olduğuna inananların, bunun kemikte veya kanda olabileceğini düşündüklerini ifade ettikten sonra bazı örnekler verir. Mesela eski Türklerin ruhun kemikte var olduğuna inandıklarını ve ak kemikliler ile kara kemikliler şeklinde insanları iki gruba ayırdıklarını, bugün bile Orta Asya’da “ak s yek” kavramının asaleti ifade ettiğini belirtmektedir. Ona göre, Orta doğuda bu ayırım, kanın kutsallığı üzerine kurulmuştur. Bu konu ile ilgili olarak,

¹⁹³ şinasi Gündüz, *a.g.e.*, s. 162.

ortaçağda yapılan savaşlarda yenen komutanın, yenilen komutanın kanını içmesi ve böylece yenilenin gücünün de yenen komutana geçmesi örneğini vermektedir. Kanın, görünmeyen varlıklarla alış verişte de kullanıldığını, bunun en tipik örneğinin kurban olduğunu, yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi kanın kötü ruhlara karşı koruyucu bir nesne kabul edildiğini ifade etmiştir.

Söz konusu çalışmasında Güngör, İbranilerde ve Araplarda görülen ve Türklere de geçmiş olan, çocuğun doğumunun yedinci gününde kesilen akıka kurbanına ait kemiklerin kırılmadan kefenlenip temiz bir yere gömülmesi ile Orta Asya Şamanizm’inde avlanan hayvanların tekrar geri dönmesi için kemiklerinin kırılmadan temiz bir yerde toplanması inancının aynı temele dayandığını ifade eder. Tüm bunların trans, ruh, büyü, tedavi, değişim/dönüşüm vb. kavramlarla tanımlanabileceğini, Şamanizm’in temelini ise bu kavramların oluşturduğunu belirten Güngör, hemen hemen tüm dinlerin, özellikle de evrensel dinlerin içinde daha fazla Şamanik unsurların bulunduğunu açıklar. Sonuç olarak, dinler tarihi metodolojisi açısından incelendiğinde kutsal kitapların Şamanizm’e ait unsurlar ihtiva ettiği vurgulanmaktadır.¹⁹⁴

2.3.9. Türk Kültüründeki İnsan Figürü ile Türklerin Benimsedikleri Çeşitli Dinlerdeki İnsan Figürlerinin Karşılaştırılması

Güngör, “Kişi Oğlundan Âdem Oğluna Türk Kültüründe İnsan” adlı makalesinde geleneksel Türk dini ile Mani dini, Yahudilik ve İslamiyet’teki insanın yaratılışı ve birtakım özelliklerini karşılaştırmıştır. Buna göre, geleneksel Türk dininde yaratıcı tanrı olan Gök Tanrı, kişi oğlu (yalınguk) nu yaratmış, dünya Tengrili (Tanrılı) ve yalınguklu (insanlı) bir hale dönüşmüştür. Kişi oğlu tabiri tüm insanlar için kullanılırken zaman içinde kadına “dişi kişi”, erkeğe de “er kişi” denildiğini belirten Güngör, bu isimlendirmelerin günümüzde cenaze namazlarına niyet ederken kullanıldığını da ifade etmektedir.

Güngör, geleneksel Türk dininde insanın temiz, masum bir varlık olarak yaratıldığına inanıldığını, ancak Mani dinini benimseyen Uygurlarda insanın yaratılışı inancının farklılaştığını şu şekilde anlatmaktadır: “Ne var ki, Gök tanrı tarafından temiz bir varlık olarak yaratılmış olan kişi oğlu, Mani dinine göre Sac’la Namrael’ in ilişkilerinden bir erkek dünyaya geldi. Buna Adam, bir de kız dünyaya geldi buna da Hava adını verdiler. İşte insan bu iki varlığın ilişkisinden doğmuş şeytani bir varlıktı.

¹⁹⁴ H. Güngör, “Kutsal Kitap/ Tevrat’ta Şamani Unsurlar”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 95-98.

İçerisinde nur zerrecikleri taşıyan bu şeytani varlık insanın kurtuluşu için bir tür züht hayatı yaşaması gerekiyordu. Kısaca bu insanın kurtuluşu dini emir ve yasakları yerine getirmesine bağlı idi. Böyle olmakla birlikte dini emirlere muhatap olunması açısından insanlar seçkinler ve laikler diye ikiye ayrılmıştı. Bu durum Türk kültürüne tamamen yabancı bir durumdu.” Güngör, Mani dininde ahlak ilkelerinin “eline, beline, diline sahip ol!” cümlesinde ifadesini bulduğunu, bunun Zerdüştilikten Mani dinine, Mani dininden de İslamiyet’e geçtiğini açıklamaktadır. O, Türklerin kısa bir dönem Budizm’i de benimsediklerini, Budizm ve Şamanizm sebebiyle cin ve şeytan inancının Türklerde var olduğunu, ancak Mani dininde cinlerden ve şeytanlardan koruyacak bir tanrının olmadığını ifade etmiştir. Buna karşın Ortadoğu orijinli Mani dininin Türk düşüncesini Ortadoğu düşüncesine açarak zenginleştirmesi, Türkleri yerleşik hayata geçirmesi, Soğd alfabesi kullanarak milli bir edebiyat oluşturmaya yöneltmesi, o dönemdeki kutsal kitapların Uygurcaya çevrilmesini sağlaması, Türkler için önemli bir mitolojinin doğmasına sebep olması gibi etkilere sahip olduğunu, fakat Uygur devletinin diğer dinlere karşı takındığı olumsuz tavırdan dolayı yıkıldığını belirtir.

Güngör, Türklerin X. yüzyılda İslamiyet’i seçmesi ile birlikte milli kimliklerini bir yana bıraktıklarını, Kur’an dili olduğu düşüncesiyle Arapça ve Farsça’ ya yönelip Türkçenin diplomasi ve ilim dili olarak gelişmemesine sebep olduklarını, milli destanlarının çoğunu unuttuklarını ifade ederek buna karşın Arapların, Türklerin Müslüman oluşlarıyla ilgilenmediklerini söylemiştir. Taberi’nin Tefsir’ i ile “Tarihe’r rusul ve’l müluk” adlı eserlerinin, Orta Asya İslam kültürünün esasını oluşturduğunu ifade etmiştir. Türk İslam kültüründe Hz. Muhammed’in yanında Makedonyalı İskender (=Zül karneyn) ve Anuşirevan gibi şahsiyetlerin İslam kahramanı olarak gösterildiğini ifade eden Güngör, hatta Makedonyalı İskender adına İskendername’ler yazıldığını belirtmektedir.

Güngör, insanın kurtuluşu ile ilgili olarak Maniheizm ile Sami düşüncesi arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Buna göre Mani dininde, şeytani özellikler gösterdiğine inanılan insanın, bu özelliklerden kurtulmasının gerektiğini ve Mani’nin bu konuda yol gösterici olduğunu, ancak Tevrat ve Kur’an’da Adem’in Tanrı tarafından tozdan/topraktan yaratıldığını, cennette bulunurken Tanrı’nın emrine uymadığından oradan kovulduğunu ve günahkar bir varlık olduğunu belirtir. Güngör Yahudilik ve Hristiyanlık ile İslamiyet arasında da bir karşılaştırma yaparak Yahudilik ve Hristiyanlıkta Adem ilk suçlu sayılırken İslamiyet’te bu kadar katı bir düşüncenin yer

almadığını belirtir. Yine Yahudilikte kral olarak kabul edilen bazı kişilerin İslamiyet'te peygamber olarak kabul edildiğini bildirmektedir. Güngör, İslamiyet'te cennette Müslümanlara sayısız nimetlerin verileceği söylenmesine rağmen yine de insanın cennetten kovulma durumunu unutmayarak dualarına günahkar, asi kullar olduklarını ifade ederek başladıklarına dikkat çeker.

O, Türklerin İslamiyet'ten önce yaratıcı varlığı “Tengri/Tanrı” diye adlandırdıklarını, İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte Ortadoğu kökenli “İl/El” den türemiş olan Allah kavramını, Orta Asya Türklerinin de Farsça kökenli” Huda=Kuday” kavramını kullanmaya başladıklarını, Tanrının yarattığı “kişi oğlu”nun yerini Allah'ın yarattığı “Âdem oğlu (İnsan oğlu)” nun aldığını ifade eder.

Sami düşüncesinde insanın çoğalmasi için Âdem'in kaburga kemiğinden ona eş olarak Hava'nın yaratıldığını, Âdem'in cennetten kovulmasına da Hava'nın sebep olduğunun ve ona karşı dikkatli olunması gerektiğinin yer aldığını belirten Güngör, Tanrının kutsal kitaplarda kadın ile ilgili bazı kurallar koyduğunu açıklamıştır. Onu “erkeklerin tarlası” olarak nitelendirip giyim kuşam şeklinden ziynetlerine kadar her şeyini tanzim ettiğini bildirmiştir. Sami kültürde kadının da siyasi hayatın içinde yer aldığını, kıskanç bir varlık olduğunu belirtmiştir. Güngör, Türk kültüründe erkek kadın ayrımı olmadığı halde semitik dinlerde Âdem oğlu ile birlikte bu ayrımın yapıldığını ve kadının şeytanı temsil ettiğini, Türk kültüründe hükümdar olan kadının bundan sonra evinin kadını olduğunu, hukuk ve ahlak kurallarının değişmesiyle evlilik, akrabalık gibi sistemlerin de değişikliğe uğradığını ifade etmiştir.

Güngör, Arapların kendi meselelerinin artık Türklerin milli meseleleri haline geldiğini, önceden devlete düşman olma fikrine uzakken, Âdem oğluna dönüşünce kendi isteklerinin yerine tanrının isteklerini yerine getirmek zorunda olduğunu, onun için savaşmak ve onun için ölmek durumuna geçtiğini açıklamıştır. Türk kültüründeki iduk yir sub inancının artık kaybolduğunu belirtmiştir.

Güngör, kişi oğlundan Âdem oğluna dönüşen Türklerin kendilerine bir tarih oluşturarak İran kültürü içine girdiğinde Afrasyab'ı Alper Tunga'ya dönüştürerek onu ata kabul ettiğini, Arap kültürü içine girince de Alper Tunga'yı bırakıp Nuh peygamberin oğlu Yafes'i ata olarak gördüğünü belirtmiştir. Tevrat'ta anlatılan kahramanlık ve aşk konularını benimseyerek kendi kültürleri içine yerleştirdiklerini, kendi tarih, destan ve hatta dillerini bile terk ettiklerini ve önceki kültürlerini “Türklerin cahiliye dönemi” olarak nitelendirdiklerini belirtir.

Güngör, Selçuklular döneminde vezirlik yapmış olan İran asıllı Nizamü'l-Mülk'ün yazdığı Siyasetname ile aynı dönemlerde Karahanlılarda Yusuf Has Hacip'in yazmış olduğu Kutadgu Bilig adlı siyasetname arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Nizamü'l-Mülk'ün siyasetnamesinde 'hükümdarların kendilerini tanrıyı memnun etmeye adanmaları gerektiği' ifadesini Sami düşüncesinin temelindeki "korku ve tehdit" ile açıklarken, Kutadgu Bilig'deki 'Ve biz Turanlılar, biz ona Kutadgu Bilig adını verdik' cümlesinden de Turan'ın İslamiyet'in karşısına konulduğunun ve Türk beylerinin Müslüman emirlere tercih edildiğinin anlaşılabileceğini belirtmiştir. Böylece XI. yüzyılda Türklerin "Ulus toplum ve Ümmet/Cemaat" şeklinde, biri ulus duygusunu ön plana çıkaran, diğeri de İslamiyet, İran ve Bizans kültürlerinin etkisiyle oluşmuş iki toplum şekli oluşturdıkları sonucunu ortaya koymuştur. O, Ümmet/cemaat ve Ulus toplum arasındaki farklılıkları şu şekilde ifade etmiştir: "Ümmet/cemaatte bireyin adı, hak ve hürriyeti yoktur. Kendisine tanınan bir hak ve hürriyet varsa o da "Zıllullahı fi'l Arz". Yani yeryüzünde tanrının gölgesi olan Padişahımız efendimizin bize lütfettiği şeydir. Tanrı onlara mutlak itaati emretmiştir. Ulus toplum referansını Göktürk kitabelerinden alır. Toplumda kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Hatta kadının ailenin temeli olması nedeniyle sosyal hayatta yeri yüksektir. Yusuf kitabında 'kadın ararken güzel bir yüz arama, güzel huy ara...Kadın erdemli olursa yeteri kadar güzelleşecektir. Güzelliği gösteren erdemdir.' demektedir. Söz konusu bu düşünce, temelini 'şeytan kadın suretinde gider' anlayışı üzerine kurulmuş Siyasetnamede ifade edilen fikirlere oldukça terstir." Güngör bu karşılaştırmadan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nde, Orhon kitabelerinde de üzerinde durulan ulus toplumu oluşturmak için bir çabanın olduğunu, kul yerine eşit hakları olan yurttaşlar yetiştirmeye gayret ettiğini söylemiş, ancak İslami Arabizmin etkisiyle fakir olanın 'şükretmesi', zengin olanın 'Ömer olmasının' istendiğini belirtmiştir. Talmud'a dayanan dini düşüncelere sahip olup da bunun farkında bile olmayan bu kulun insanları dinli dinsiz diye kategorize ettiğini, Yahudiliğe ve Yahudilere karşı çıktığını ve bu düşünceleriyle dünyayı düzenleme çabası içine girdiğini, onun kişi oğlu olmaktan çıkıp E-lo-im'in toprağın tozundan yaratıp burnuna nefes üflediği ve kırmızı anlamına gelen "Adam Oğlu"na dönüştüğünü ifade etmiştir.

2.4. Harun Güngör'ün Araştırmalarında Fenomenolojik Metot

Harun Güngör'ün araştırmalarında fenomenolojik metot başlığı altında, fenomenolojik metot hakkında bilgi, Güngör'ün bu metodu uygulaması ve ağırlıklı olarak bu metotta ele aldığı konular incelenecektir.

2.4.1. Fenomenolojik Metot

Aslında bir yaklaşım olarak fenomenolojik metot, Genel Dinler Tarihi biliminin XIX. asrın ikinci yarısı doğuşundan birkaç on sene sonra, yine bu bilimin sınırları içinde, bilhassa Hollanda ve İskandinav ülkelerinde ortaya çıkan ve genelde fenomenlerin yapısal formlarını, tarihlerini göz ardı ederek inceleyen ve olayların psikolojik anlamlarını öne çıkaran bir yöntem olarak algılanmıştır. Bu bilimi Dinler Tarihi bünyesinde değerlendirenler için Karşılaştırmalı Din aynı şeyi ifade eder. Kimilerine göre ise Karşılaştırmalı Dinler Tarihi aslında Din Fenomenolojisi anlamındadır ve fenomenlerin tarihsel süreç içindeki yapılarını vurgulayan tarihsel fenomenolojik yaklaşım olarak, fenomenlerin mevcut hallerinin yanı sıra tarihsel gelişimini ve yönlendiği istikameti de ihmal etmeyen uzlaştırmacı bir bakış açısı sunar.¹⁹⁵

Din fenomenolojisi, dini olayların tarihi mevkiini dikkate almaksızın mahiyetini araştırır. Çeşitli dinlerin kutsal kabul edilen ayinlerini, mekânlarını, zamanlarını, nesnelerini ve kişilerini inceler. Ayrı ayrı her dine has Tanrı anlayışını araştırır. Din fenomenolojisi dinlerin ayrılıklarını inkâr etmeden dini duygunun ve bu duygunun belirtilerinin hemen bütün dünyada birbirlerine benzediğine işaret edip bu suretle dinlerin aslının ve maksadının bir olduğunu ispat etmeye çalışır. Aynı zamanda din fenomenolojisi, kutsal bir ayinin nasıl gelişip değiştiğini araştırır. Dini bir tasavvurun en iptidai milletlerden başlayarak en yüksek dinlere kadar hangi şekilde yaşamağa devam ettiğini gösterir.¹⁹⁶

Ugo Bianchi, fenomenolojik yöntemle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Din Fenomonolojisi her şeyden önce adlarla, kurbanla, duayla, bir kahramanla, mitle vb. ilgilenmelidir. Bunu uygulayabilmek için şu yolları takip eder. İlk önce fenomenleri tarif eder. Bunları yöntemli bir biçimde tecrübe ederek ve yaşayarak hayatla birleştirmelidir. Üçüncü olarak, kendinden önce yerleşmiş şeyi, kabul etmek ve çağa uygulama gayretinden sakınmalıdır. Dördüncü olarak, onun ne gördüğünü aydınlatmaya

¹⁹⁵ Mustafa Alıcı, “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihinde Bir Metodolojik Yaklaşım Veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, S. 3, Samsun 2005, s. 74.

¹⁹⁶ Annemarie Schimmel, *a.g.e.*, s. 4.

gayret etmelidir. Beşinci olarak, geçmiş bütün olaylara tekrar hükmederek ondan önce yerleşenleri anlamaya gayret etmelidir. Son olarak, karmaşık “gerçeği”, henüz yorumlanmamış işaretleri ele almalı ve ne anladığını doğrulamalıdır.”¹⁹⁷

2.4.2. Harun Güngör’ün Fenomenolojik Metodu Uygulaması

Güngör’ün çalışmalarında kullandığı metotlardan biri de fenomenolojik metottur. O, bu metodu “ne, neden” sorusuna cevap bulmak için kullanmıştır. Güngör, fenomenolojik yöntemle araştırdığı konularda öncelikle o kavramı filolojik olarak incelemiş, çeşitli dillerde ve kültürlerde nasıl kullanıldığını açıklamıştır.¹⁹⁸

Güngör, fenomenolojik metodu uygularken, incelemek istediği bir unsurla ilgili inanışları belirli bir bölge ile sınırlandırmış ve bunu diğer dinlerdekilerle karşılaştırmıştır. Genellikle, doğduğu ve yaşadığı yer olan Kayseri ve çevresindeki inanışları fenomenolojik olarak tahlil eden Güngör, konuları yazılı kaynaklardan değil bizzat görerek, yerinde inceleyerek, o bölgede yaşayan insanlarla görüşmeler yaparak değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁹⁹

2.4.3. Fenomenolojik Metotla İncelediği Konular

Harun Güngör fenomenolojik metotla ilgili olarak şu konuları incelemiştir.

2.4.4. Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar

Güngör’ün fenomenolojik metotla incelediği konulardan biri de Kayseri ve çevresinde görülen ateşle ilgili inanışlardır. O, çalışmalarında tek bir metodu kullanmayıp birden fazla metoda yer verdiği gibi, bu çalışmasında da farklı metotlara yer vermiştir. Öncelikle Türklerin ateş için “od-ot” kelimesini, sonradan Soğdların ve tacirlerin etkisinde kalarak Farsça “atış-ateş” kelimesini kullandıklarını belirtmiştir. Kayseri ve çevresindeki ateşle ilgili inanışları konularına göre farklı başlıklar altında incelemiştir. Bu inanışların dayanağını, o yörede yaşayan insanlarla görüşmeler yaparak

¹⁹⁷ Ugo Bianchi, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mustafa Ünal, Kayseri 1999, s. 174.

¹⁹⁸ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 329. ; H. Güngör, “Türkler’de Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 349.

¹⁹⁹ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 330-334. ; H. Güngör, “Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 337-340. ; H. Güngör, “Kayseri- Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 345- 347. ; H. Güngör, “Türkler’de Kutsal Mekan Anlayışı (Kayseri Örneği)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 351- 354.

tespit etmiştir. “Ateş ne zaman niçin yakılır?, mum yakma, yakılan ve yakılmayan maddeler, ateşin verilip verilmemesi, ateşin yanış biçimine göre anlam çıkarma, temizleyici olarak ateş, ateşin söndürülmesi”, bu çalışmanın alt başlıklarıdır.²⁰⁰

Güngör, Kayseri ve çevresinde ateşin ne zaman ve niçin yakıldığını açıklarken, bazı yerlerde yeni ölen bir kimsenin evinde bir gece ateş yakıldığını, bazı yerlerde ışıkların üç gün, bazı yerlerde ise kırk gün boyunca söndürülmediğini, bunun da halk tarafından iki türlü izah edildiğini ifade etmektedir. İlk sebep, ölen kimsenin sorgusunun kolay geçmesi içindir. İkincisi ise, ölü mezara konduktan sonra, tekrar geri gelip evini ziyaret eden ruhun evini kolaylıkla bulması içindir.

Güngör, yörede “damat ateşi” adı verilen bir uygulamanın olduğundan söz eder. Damat gerdeğe girmeden önce yatsı namazına gidilir. Namazdan sonra damat ve yakınları imamla birlikte eve dönerler. İmam dua yaptıktan sonra “Gılamada” denilen bağ çubuklarından bir demet evin önünde yakılır. Bu ateşin üzerinden damat atlatılır. Bu uygulamanın sebebi, şeytanın damatla birlikte gerdeğe girmemesi ve damadın karşılaşılabileceği zorluklardan onu kurtarmaktır.

Güngör Tomarza ilçesinin Turanlı köyünde, yeni ölmüş birinin mezarının üstünde ilk gün sabaha kadar ateş yakıldığını belirtmektedir. Perşembeyi Cumaya bağlayan gecelerde bazı mezarlarda yeşil bir ışığın yandığına, uzaktan net bir şekilde görülen ve “şehit ışığı” adı da verilen bu ışığın yaklaştıkça belirsizleştiğine inanıldığını ifade etmektedir.

Yörede bağlardan eve göç edilirken en son gece “alamat” ya da “çıra” denilen bir ateşin yakıldığını, bu sırada bir mani ve bir tekerleme söylendiğini belirten Güngör, 15 Ağustos’ta Ali Dağı’nda ‘çıra’nın kendiliğinden yandığına inanıldığını anlatır. ‘Alamat’ın yakılmasını yöre halkının iki türlü izah ettiğini açıklar. Buna göre, birincisi “Biz bu yılı tamamladık, Allah gelecek yıl tekrar nasip etsin”, diğeri de “Peygamberimiz, evlerinizden taşınırken geride bıraktığınız pislikleri yakın diye buyurmuştur.” şeklindeki dayanaklarıdır. Harun Güngör, bu izah tarzını, yakılan ateşi dini bir temele dayandırma olarak açıklamaktadır. Ali Dağı’nda 15 Ağustos’ta ‘çıra’nın kendiliğinden yanması inancı, Güngör’e göre şu şekilde izah edilmektedir: “Ağustos’un 15’inde özellikle daha önce bölgede yaşayan Hristiyan halkın, Ali Dağı’nda ateş yakması ve bunun daha sonra Müslüman halk tarafından takip edilmesi inancı ise,

²⁰⁰ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 329-333.

doğrudan Hristiyanlıkla ilgilidir. Zira Hristiyan kiliselerce 15 Ağustos, Hz. Meryem'in göğe alınması (Assomption) günüdür."²⁰¹

Güngör Kayseri'nin bazı yerlerinde mum yakma ile ilgili şu inanış ve uygulamalardan söz etmektedir. Düğün bitince, gelin alınınca damadın evinde iki tane mum yakılır. Kına gecesinde, gelin ile kaynana arasındaki tartışmaların mum gibi eriyip kaybolması için iki tane mum yakılır. Kına gecesi, gelin ve damat tarafından olanlar mumlar yakarlar. Kına gecesinde kız tarafından bir kadın bir Fatıha üç İhlas okuyarak üç mum yakar. Mumlar çabuk sönerse evliliğin kısa süreceğine inanılır. Mum yakma âdetinin Hz. Fatıma'dan geldiğine inanılır. Güngör, bu âdetin Hz. Fatıma ile ilgili olduğuna inanılmasını, bu inanışı dini bir temele dayandırma kaygısı ile açıklamaktadır. Çeşitli adakların gerçekleşmesi için yörede, türbe ve mezarlara da mum yakıldığı, hatta bazen mum, gazyağı gibi yanıcı maddelerin buralara konulduğu belirtilmektedir.

Güngör, Kayseri ve çevresinde yakılması sakıncalı olan ve olmayan maddelerin olduğuna inanıldığını ifade ederken Kayseri'nin bazı yerlerinde soğan ve sarımsak kabuklarının yakılmadığını, bazı yerlerinde ise soğan kabuğunun yakılabileceğine inanıldığını ifade eder. Soğan ve sarımsak kabuğunun yakılmaması inanışının, Himmetdede kasabasında anlatılan şu hikâyeye dayandığını belirtmektedir: “Bir köyde köy ebesi vardır. Bir gün birisi, doğum yapacak olan gelini için ebeyi alıp evine götürür. Ebe doğumu yaptıınca, ev sahibi hediye olarak ona bir kalbur soğan ve sarımsak kabuğu verir. Ebe eve dönerken bu kabukların bir işe yaramayacağını düşünerek kalburdaki kabukları savurur. Ancak bir tane kabuk ebenin kuşağında kalır. Eve gelince kuşağının içinde bir altın olduğunu fark eder. Olayı komşularına anlatınca onlar, bu kabukları veren kişinin cin, kabukların da altın ve gümüş olduğunu söylerler.” Güngör, bu hikâyeyi anlattıktan sonra Kayseri'nin hemen hemen tüm köy ve kasabalarında, soğan ve sarımsak kabuklarının cinlerin parası olduğuna inanıldığını belirtir. Bu inanışın, Anadolu folklorunda güçlü bir şekilde temsil edilen cin- şeytan inancı ile ilgili olduğunu, kabukların yakılmasının günah olduğuna inanılmasını ise, uygulamaya dini bir nitelik verme isteği olarak açıklar.

Güngör, Kayseri ve çevresinde hayvan kemiklerinin cinlerin yiyeceği olduğuna inanıldığı için yakılmadığını, tavuk yumurtasının, ekmek ve unun yakılmasının günah olduğuna inanıldığını, incir ağacının, yakan kimseye uğursuzluk getireceğine inanıldığı

²⁰¹ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 330-335.

için yakılmadığını belirtir. Ayrıca türbe ve yatırların başında bulunan ağaçların kutsal olduğuna inanıldığı için yakılmadığını, öküzlerin çifte koşurken kullanılan boyunduruğun, bu hayvanın eşinin öleceğine inanıldığı için yakılmadığını ifade etmektedir.²⁰² Canlı hayvanların yakılmasının günah olduğuna inanılmasına rağmen, yağmurun yağması için yılanın canlı olarak yakılması inancını semitik dinlere ait bir inanışa dayandıran Güngör, yılanın olumsuz ve kötü bir rolü olduğunu ifade eder. Ayrıca Radlof'un derlediği Türk yaratılış destanında geçen şu bölüme yer verir:

“Bu yasak meyvelerden ilk önce yılan yemiş,
Şeytanın arzusuyla kendini kötü yapmış”
“Yasak meyve yer iken bağırılmış şöyle yılan,
Eci ile Törüngei, siz de yiye bunlardan.”

Güngör, Türk yaratılış destanının Sami kültür ile meydana geldiğini ve bu bölümde yılanın şeytanı sembolize ettiğini ifade etmektedir.

Ateşin verilip verilmemesi ile ilgili bölümde Güngör, bu konuyla ilgili inanışların, kibrit ve çakmağın olmadığı zamanlara dayandığını, komşuların birbirlerinden ateş alarak ocaklarını yaktıklarını, “ateş almaya mı geldin?” deyiminin bu durumu ifade ettiğini açıklamaktadır. Gün battıktan sonra, akraba olmayan kimselerin birbirlerine, kor halindeki ateşi vermemeleri, bazı yerlerde güneş battıktan sonra değil, sabahları vermemeleri inanışını yerlerin kilitlenmesi (mühürlenmesi) inanışına dayandırır. Bu inanışı açıklarken; “Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügati't-Türk'te cinlerden bir bölük olan “çıvı” lardan bahsetmektedir. O'na göre bu cinler bölüğü geceleri birbirine karşı ok atarlardı. Türkler, bu atılan oklardan korunmak için geceleri dışarı çıkmazlardı. Yerlerin mühürlenmesi inancı, bu inançla ilgili olmalıdır.”²⁰³ der.

Kayseri ve çevresinde, yanarken ses çıkaran ateşin, misafir/yolcu geleceğine, insanların dedikodu yaptıklarına, mavi alev çıkararak yanan ateşin yolcu geleceğine işaret olduğuna inanıldığı belirtilen çalışmada ateşin temizleyici olması inanışı ile ilgili olarak Güngör şunları anlatmaktadır: “Bütün Türk kavimlerinin ortak inançlarından biri de Algeline, Alkarası, Alkızı adı verilen kötü ruhlara inanmadır. Özellikle lohusa kadınlara zarar veren bu ruhun şerrinden korunmak için, lohusa kadının bulunduğu odanın ışığı 40 gün süreyle yanar halde bırakılır (İsabey). Gelinlik kız kocası evine ilk

²⁰² H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 331-335.

²⁰³ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 332-334.

geldiği gün bir ateşin üzerinden atlatılır. Konu ile ilgili olarak anlatılan bir olay da şöyledir: Gelinlik bir kız nişanlandığı zaman, evleneceği erkeğin ailesinden dört kişi ölür. Bu durum kızın uğursuzluğuna yorumlanır ve gelinlik kız evlendiği ilk gün bir ateşin üzerinden geçirilir (Üzerlik).” Ateşin temizleyici olması inanışının Orta Asya kültürüne ait olduğunu belirten Güngör, Anadolu’nun güneyinde yaşayan Tahtacıların, kötü ruhların sebep olduğu bazı hastalıkların tedavisinde ateşten faydalandıklarını söylemiştir. Bazı araştırmacıların, ateş kültünün yanlış olarak Mazdaizm’den geldiğini iddia ettiklerini belirtir. Ona göre Mazdaizm’ de ateş, Ahura-Mazda’nın oğludur ve kirlenmemelidir. Ateş, güneş ışığından ve inançsızların nefeslerinden korunmalıdır. Bu sebeple ateş, ateş-gede’lerde yakılmalıdır. Oysa Türkler ’deki uygulama bundan farklıdır. Üstelik bir Mazdaist, dinen temiz sayılmak için su ile temizlenmelidir.

Ateşin söndürülmesi ile ilgili olarak yaygın olan inanışları da ele alan Güngör, ocakta yanan ateşin üzerine su dökülerek söndürülmeyeceğini, mecburi durumlarda su dökülerek söndürülecekse “destur” diyerek söndürmek gerektiğini, sadece ölünün yıkandığı suyu ısıtmak için yakılan ateşin su ile söndürülebileceğini belirtir. Aksi halde kişinin kendi ocağını söndürmesi anlamına geldiği gibi, insanın fakirleşmesine de sebep olduğuna inanıldığını ifade eder. Ateşe tükürmenin günah olduğu inanışına da yer veren Güngör, bu inancın Mazdaizm’le ilgili olduğunu belirtmektedir.

Tüm bu tespitlerinden sonra Güngör, bu inançların temelinde, insanın, zararlı güçlerin etkisinden kurtarılma düşüncesinin yattığını, aynı tür inanışların Orta Asya Türk kültüründe de bulunduğunu, ancak Anadolu’da tarih ve coğrafyaya bağlı olan sosyal değerlerdeki farklılaşmanın bazı farklılıklara sebep olduğunu açıklamıştır.²⁰⁴

2.4.5. Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar

Güngör, “Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar” adlı makalesinde, delikli taşlar aracılığıyla insanların bazı istek, arzu ve dileklerini anlattıklarını ifade ettikten sonra yapıları bakımından taşları şu şekilde ikiye ayırmıştır: 1- Tabiatla tabii, kendiliğinden oluşmuş delikli taş ve kayalar. 2- Bir yapı yıkıntısından arta kalan kemerler. Kayseri ve çevresindeki delikli taş ve kayalar ile buralarda uygulanan pratikleri tek tek ele alan Güngör, bu inanışların dayanağını tespit etmiştir. Çalışmanın konusu olan delikli taş ve kayalar, “Delikli Taş (Hisarcık yolu üzerinde), Öksürük

²⁰⁴ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 333-335.

Kayası, Delikli Kaya (Kocasinan ilçesi Kınış mevkiinde), Delikli Taş (Bünyan ilçesi B. Tuzhisar kasabasında), Taş Avrat, Yerdas, Delikli Kaya (Develi ilçesi Yukarı Develi mahallesinde), Öksürük Deliği, Günah Deliği, Kemerli Geçit, Arap Ocağı, Ziyaret” adı verilen taş ve kayalardır.

Güngör ilk olarak Hisarcık yolunda, Şişli, Nutk Efendi’nin bahçesi olarak bilinen yerde bulunan ve “Delikli Taş” olarak isimlendirilen, yüksek ihtimalle bir kilise kalıntısının kemeri olan taştan söz eder. Bu yapının daha önceden Esenyurt mahallesinde Eser Camii avlusunun güney kapısının yerinde olduğunu, daha sonra cami yaptırma derneğinin bu yapıyı sökerek ortadan kaldırdığını belirtir. Taş kaldırılmadan önce, öksürük (boğmaca) olan çocukların iyileşmesi için bu kemerin altından geçirildiğini, kemerin üzerine de sadaka olarak bozuk para bırakıldığını, ancak kemer kaldırılınca uygulamanın da bırakıldığını ifade etmektedir.

Güngör, “Öksürük Kayası” adıyla bilinen, Kocasinan ilçesi Amarat (İmerat) kasabasının kuzeyinde bulunan delikli kayadan, öksürük (göğ öksürük) olan çocukların geçirilince iyileşeceğine inanıldığını açıklamaktadır.

Kocasinan ilçesine bağlı olan Höbek köyü ile Yüreğli köyü arasında bulunan Kınış mevkiindeki “Delikli Kaya” dan da söz eden Güngör, buranın insanlarca kilise kalıntısı olduğuna inanıldığını, öksürük olan çocukların, çocuğu olmayan ve çocuğu olup da ölen kadınların geçerek kemerin üzerine bozuk para bıraktıklarını, buradan geçerken bir Fatiha üç İhlas okunduğu takdirde hastalıklardan iyileşileceğine inanıldığını belirtmektedir.

Bünyan ilçesi B. Tuzhisar kasabasında Paşa Gölü civarında da bir “Delikli Taş” bulunduğu ifade edilen çalışmada, buradan boğmaca olan küçük çocukların geçirildiği, aynı hastalığa yakalanmış büyüklerin ise deliğe sığmamalarından dolayı taşın etrafını dolandıkları, bu sırada bir Fatiha üç İhlas okudukları, çocuklarını delikten geçiren büyüklerin de bu sureleri kendilerinin okudukları açıklanmaktadır.

Güngör, Bünyan ilçesi B. Tuzhisar kasabasında bulunan, bir pratik uygulanmamakla birlikte dikkat çekici nitelikte olan “Taş Avrat” ile ilgili hikâyeyi şu şekilde anlatır : “Kadının biri kucağındaki çocuğu ile birlikte tarladan geliyormuş. O sırada çocuğun çışı gelmiş. Çocuk çışını yaptıktan sonra, annesi çocuğun pisliğini temizlemek için üzerinde bir bez olmasına rağmen onun pisliğini yufka ekmekle temizlemiş. Buna kızan Tanrı, kadını, kucağındaki çocuğu ile birlikte taş haline

getirmiştir.” Güngör, bu taşın eskiden bir heykele benzediğini, ancak kadına lanet edenlerin taştan birer parça koparmasıyla heykel özelliğini kaybettiğini belirtmiştir.

Güngör, Bünyan ilçesi B. Tuzhisar kasabasında “Yerdaş” mevkiinde, Hz. Ali’nin atını bağladığına inanılan delikli bir taş ve Hz. Ali’nin atının ayağının izi olduğuna inanılan oyuk taşların bulunduğunu ve burada yağmur duası yapıldığını ifade etmektedir.

“Delikli Kaya” olarak bilinen bir taşın da, Develi ilçesi Yukarı Develi mahallesinin kuzey batı yönünde bulunduğunu belirten Güngör, buradan daha çok boğmaca olan çocukların geçirildiğini ifade etmektedir.

Güngör, boğmaca olan çocukların geçirildiği “Öksürük Deliği” denen delikli bir kayanın da Erkilet bucağına bağlı Çevril köyündeki Sızgı mevkiinde bulunduğunu ifade eder. İncesu ilçesi ile Ürgüp- Başköy arasında Tekke Dağındaki Turasan türbesi içinde bir delik bulunduğunu belirten Güngör, bunun, insanların, günahkâr olup olmadıklarını anlamak için içinden geçmeye çalıştıkları bir taş olduğunu söylemektedir. Buradan geçebilenlerin günahsız, geçemeyenlerin ise günahkâr olduğuna, her insanın ameline göre bu deliğin daralıp genişlediğine inanıldığını belirtir.

“Kemerli Geçit”, Bünyan ilçesindeki Elbaşı mezarlığında dört küçük sütun üzerinde bulunan bir taştan oluşur. Güngör, bu geçitten bilhassa çocuğu olmayan, çocuğu olup yaşamayan kadınların geçtiklerini ve dua ettiklerini söylemektedir.

Ağırnas köyünde “Tıvga” veya “Arap Ocağı” olarak bilinen iki yerde, insanların yontarak yaptıkları delikli taşların her yıl 6-7 bin kişi tarafından ziyaret edildiğini dile getiren Güngör, çocuğu olmayan, çocuğu olup da yaşamayan, yürüyemeyen, konuşamayan kimselerin buraya geldiklerini, bu yerlerden birinin daha önce şaraphane olduğunun söylendiğini belirtmektedir.

Güngör, Sarız ilçesine bağlı Dayıoluk köyü Alkaya mevkiinde “Ziyaret” adı verilen ve dertlerine çare bulmak amacıyla insanların geçtiği, zikir ve yağmur duası yaptıkları, doğal yollarla oluşmuş delikli bir kayanın var olduğundan bahseder. Ayrıca Yahyalı ilçesine bağlı Yuları köyünde, Çukur ilçesi ile Kocasinan ilçesine bağlı Kermelik köyü arasında da delikli kayaların bulunduğu belirtilmektedir.

Harun Güngör, Kayseri ve civarındaki delikli taş ve kayaların yerlerini ve insanlar tarafından hangi amaçlarla ne şekilde kullanıldığını ayrı ayrı açıkladıktan sonra, bu taş ve kayalarla ilgili olarak tüm dünyadaki pratiklerin, uygulamaları ve ifade ettikleri anlamlar olarak birbirlerine çok benzer olduklarını tespit etmiştir. Bazı

araştırmacıların hataya düşerek bu inanışları bir kavme veya tarihi bir devreye bağladıklarını, oysa bu inanışların eşya-tabiât-insan ilişkilerinden doğduğunu ve bu düşüncenin yanlış olduğunu ifade eder. Bu inanış ve uygulamaların, o bölge toplumunun hâkim kültüründen etkilenebildiğini, ancak bu durumun bile bu inanışın mutlak o topluma mahsus olduğunu göstermeyeceğini savunur. Bu inanışların kaynağı ile ilgili olarak dinler tarihçilerinin görüşlerine de yer veren Güngör, onların bu inanışları Atalar kültüne, Fetişizme, Animizme ve Noniconik esaslara bağladıklarını açıklamaktadır. Bu kayalar ve taşlarla ilgili inanışların yazılı edebiyattan ziyade sözlü rivayetlerle günümüze ulaşmasının, bunlarla ilgili anlatılan efsanelerin farklı zamanlarda meydana gelmiş olmasının, kronolojik sıraya göre anlatılmasına engel olduğu, bu yüzden olaylar arasında tarihi boşluklar bulunduğu belirtilmektedir. Güngör, bu pratiklerde taş tapınmanın söz konusu olmadığını, zira insanların buraları tek bir amaçla değil pek çok amaçla ziyaret ettiklerini belirtir. İnsanların, buraları ziyaret etmelerinin dini bir yönü olmadığını belirtmelerine rağmen, ziyaret sırasında sureler okumalarını, olayların dinileştirilme gayreti olarak izah eden Güngör, insanların bu taş ve kayaları, bir tür tanrısal gücün ortaya çıktığı yerler olarak gördüklerini tespit etmiştir. Güngör’e göre bunlarla ilgili olarak anlatılan hikâye ve efsaneler, onları kutsallaştırmaktadır. Ayrıca bu delikli taş ve kayaların bir kısmının eski kilise kalıntısı olması ve insanların bunu bilmeleri de Güngör’e göre ilginç bir husustur. O, delikli taşların yeniden doğuşu ve verimliliği, deliklerin ise döl yatağını sembolize ettiği, çocuğun annesinden doğduğu gibi, hasta olan çocuğun buradan geçirilince, annesinden yeni doğmuş gibi olacağı tespitinde bulunur. Güngör bu tespitinden sonra Hristiyan araştırmacıların görüşüne yer verir. Onlara göre bu uygulamalar, çocukları kötü ruhların etkisinden korumak amacıyla bir çeşit taşla vaftizdir. Ayrıca Güngör’e göre ilahi döl yatağı anlayışı Tabiat Ana düşüncesi ile uygunluk gösterir. Ebemkuşağının altından geçen cinsiyetinin değişeceğine inanıldığı gibi burada da buna benzer bir durumun bulunduğunu belirtmektedir. Güngör tüm bu tespitlerinden sonra bu taş ve kayaların sembolik anlamlarını tam olarak belirtmenin mümkün olmadığını ifade eder.²⁰⁵

2.4.6. Türklerde Ruh Anlayışı ve Mezar Taşları

Güngör’ün incelediği konulardan biri de, Türk kültürünün önemli bir parçası olan ve onların yaşam biçimleri, inanışları, düşünce biçimleri ile ilgili olarak önemli

²⁰⁵ H. Güngör, “Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 337-342.

bilgiler veren mezar taşlarıdır. O, ‘mezar’ kelimesinin Türklerin İslam’ı kabulünden sonra kullanılıp ‘ziyaret edilen yer’ anlamına geldiğini ve İslamiyet’ten önce Orhun kitabelerinde ‘bark’ olarak geçtiğini belirtmiştir. Türklerin ölümlerini gömdükleri yerlere mezar kelimesi dışında ‘Sin, Mola, Kabir, Kesene, Meşhed, Kümbet, Türbe, Yatır, Evliya, Dede’ gibi isimler de verdiklerini ifade etmektedir.²⁰⁶ Güngör, mezar taşları üzerindeki resim, yazı ve figürler ile mezarlarda bulunan diğer unsurların, yaşayanların inanış ve düşüncelerini, ölümlerle ilgili intibalarını yansıttasının yanında, o toplumun içinde yaşayan biri olarak ölenin inanışlarını da ifade ettiğini belirtmiştir.²⁰⁷ Genelde Türk ruh anlayışı ve mezar taşları ilişkisi, özelde ise Semerkant ve Buhara’daki mezar taşları ile Kayseri Zamantı Vadisi’ndeki resimli mezar taşlarını inceleyerek bu konuda önemli tespitlerde bulunmuştur.

Güngör, benimsemiş oldukları inançlar doğrultusunda Türklerde ruh anlayışı değişiminin mezar taşlarına yansması ile ilgili bilgiler vermeden önce Türklerin evren anlayışı üzerinde durmuştur. Onların dünyayı “Yukarı dünya, Orta dünya ve Yer altı” olmak üzere üç katlı kabul ettiklerini, Orta dünyanın yeryüzü olarak kabul edildiğini ve “Tenri ili” olarak isimlendirildiğini belirtmektedir. Ölümle birlikte ruhun bedeni terk ettiğine ve dünyada iyi işler yapanın ruhunun gökyüzüne yükselip kötü işler yapanın ruhunun yer altına gittiğine inanıldığını ifade eden Güngör, mezar taşlarındaki kuş resimlerinin genellikle ölen kişinin ruhunu simgelediğini belirtmektedir. Nitekim Orhun kitabelerinde geçen ‘uçmak’ kavramı ile Kazakistan’da hala, ölen kişilerin ruhunu taşıdığına inanılan kırlangıçlara zarar verilmemesinin bunun kanıtı olduğunu söylemektedir.

Güngör, Türklerin ölümü bir yok oluş gibi görmediklerini ve ölen için “kaytıs boldı, ötüp gitti, geçindi, rahmetli oldu, hakka yürüdü, uçtu” gibi ifadeler kullanmalarının yanında “geçmişlerinizin ağzında bulunsun, geçmişlerinizin canına değsin, geçmişleriniz nur içinde yatsın” gibi yapılan bir iyilik karşılığında söylenen sözlerin bu konuda dikkat çekici olduğunu belirtmektedir. Orhun kitabelerinde mezar kavramının bark=ev olarak geçtiğini, bark kelimesinin hem ev hem mezar anlamında kullanılmasının, mezarların, ölmüşlerin ruhlarının bir çeşit evi olduğu düşüncesinden kaynaklandığını açıklar. Bu sebeple mezarların evler gibi temiz tutulup buralara

²⁰⁶ H. Güngör, “Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 157.

²⁰⁷ H. Güngör, “Kayseri-Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 343.

hayvanların sokulmadığını, mezarların üzerine basılmadığını, burada yetişen meyvelerin koparılıp yenmediğini ifade etmektedir.

Güngör, Türklerin, tespit edilen ilk mezarlarının “kurgan”lar olduğunu, bunların etrafına ve üstüne taş yığıldığını, öbür dünyada ölünün ihtiyacı olduğuna inanılan eşyaların da ölüyle birlikte gömüldüğünü belirterek en bilinen kurganın “Pazırık Kurganı” olduğunu ifade etmiştir.

Güngör, kurganlardan sonra Türklerin mezarlara mezar taşları diktiklerini, VII. Yüzyılın ortalarında dikilen Yenisey abidelerinin ilk Türk mezar taşları olduğunu, bunlardan sonra dikilen Orhun kitabelerinin ise Türk kültürü açısından önemli belgeler olduğunu belirtmiştir.²⁰⁸ O, “balbal”larla ilgili olarak, onların, ölen insanın hayattayken öldürdüğü ve kendisine cennette hizmet edeceğine inanılan ağaçtan heykeller olduğunu vurgulamış, bunların mezar taşları olmadığını ifade etmiştir. Bu konuda yapılmış olan tartışmalara da çalışmasında yer veren Güngör, Rusça “Kamennıya Babı = Taşnine/Baba” diye isimlendirilen ve genellikle asker üniforması giymiş bir şekilde yapılan kadın ve erkek heykellerinin ise ilk Türk mezar taşları olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Taşnine/Baba’ların, mezarların kenarlarında bulunduğunu, ölüye saygıyı, hizmeti ifade ettiğini ve yaşayan kimselere ait olduğunu, bir aile, oba ve oymağı temsil ettiğini, Orta Asya’dan Karadeniz’in kuzeyine kadar her yerde görüldüğünü, ellerinin göbek hizasında bağlı olduğunu, diğer ellerinde kadeh tuttuklarını belirtmiş, böylece bunların tasvirini de yapmıştır. Mezarın etrafında bulunan Taşnine/Babaların çokluğu, ölenin hayattayken sahip olduğu statüyü, bunların mezara uzaklığı ise ölüye duyulan saygının büyüklüğünü gösterdiğini belirtmiştir.²⁰⁹ Güngör’ün ifadesine göre, Türkler dışında Moğolların da mezarlarında Taşnine/Baba’lar dikilmiştir. Ancak Moğollar ile Türklerinki arasındaki fark, Türklerinkinde elbiselerin sağdan sola, Moğollarınkindinde soldan sağa doğru kapanmasıdır.²¹⁰ Güngör’e göre, Türkler Müslüman olduktan sonra, İslam’ın heykel yapımını yasaklaması ile ilgili kuraldan dolayı bu uygulama şekil değiştirmiştir. O, Anadolu’daki Türk mezarlarının baş ve ayakuçlarına birer mezar taşı dikilmesini, Taşnine/Baba inancının bir devamı

²⁰⁸ H. Güngör, “Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 158-159.

²⁰⁹ H. Güngör, “Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 159-160.; H. Güngör, “Kayseri- Zamanlı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 344.

²¹⁰ H. Güngör, “Kayseri-Zamanlı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 344.

olarak kabul etmektedir. O'na göre başucuna dikilen taş ölünün dinini ve cinsiyetini ifade ederken, ayakucuna dikilen taş aile veya akrabalarını ifade etmektedir.²¹¹ Farklı toplumlarda mezar taşları ile ilgili uygulamalara yer veren Güngör, Anadolu'da bunların insan şeklinde yontulmuş olmasının, kadın ve erkek mezar taşlarının yapılarının farklı olmasının, Oğuzca'da mezar anlamına gelen "sın" kelimesinin Çuvaşça 'da "insan, adam, can" anlamında kullanılmasının, mezar taşlarının ruhların yeri olarak kabul edildiğini gösterebileceğini ifade etmektedir.²¹²

Güngör, Maniheizt Uygurlar ile Hristiyan Türklerin kendi inançları doğrultusunda mezar ve mezar taşları oluşturmuş olmaları ile ilgili olarak, Uygurların "stupa" adını verdikleri kubbeli mezarlarından ve Hristiyan Türklerin "haç" işareti çizilmiş mezar taşlarından söz etmektedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya yerleşen Türklerin, buralarda karşılaştıkları kültür ve medeniyet kalıntılarını az çok mezarlarına yansıttıkları ancak Orta Asya Türk kültürünü devam ettirdikleri belirtilmektedir.

Anadolu'daki mezarların "lahitler, sandukalar ve şahideli mezarlar" olmak üzere üç çeşit olduğu ve araştırma konusunu şahideli mezarların teşkil ettiği ifade edilmektedir. Şahideli mezarlar, baş kısmına ve ayakucuna "şahide taşı" dikilen mezarlardır. Güngör, bu mezar taşlarının XIX. yüzyıla ait ve iki tür olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri, üzerlerine veya mezar taşlarına bez, çaput bağlanan, mezar başlarına çanak, çömlek konulan türbe, yatır, dede mezarı vb. mezarlardır. İkincisi ise şahide ve yan taşlarından oyma ve kabartma ile yapılmış, çeşitli resimlerle daha çok "Huve'l Baki" ve "Ruhu için el-Fatiha" sözleri bulunan mezar taşlarıdır.²¹³ Ancak O, "Ruhu için el-Fatiha" ve "Huve'l Baki" sözlerinin sadece Anadolu ve Balkanlar'daki Müslüman Türk mezarlarında bulunduğu bilgisine de yer vermiştir, üzerinde, yaşayanlara nasihat olmak üzere şiir ve nesirler yazılı olan mezar taşlarından da bahsetmiştir.²¹⁴ Güngör, mezar taşları üzerindeki resimleri şu şekilde gruplandırmaktadır: a) Erkekler için olan mezar taşlarında kılıç, hançer, mızrak, ok, ok torbası, tabanca, tüfek, sancak, kaval, koyun sürüsü, çekül vb. bulunur. b) Kadınlara ait olan mezar taşlarında oklava, ekmek yapılan tahta, peynir ve yağ konulan çanak, halı ve

²¹¹ H. Güngör, "Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması", *Türk Din Etnolojisi*, s. 160-161.

²¹² H. Güngör, "Kayseri-Zamanlı Vadisinde Resimli Mezar Taşları", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 345-347.

²¹³ H. Güngör, "Kayseri-Zamanlı Vadisinde Resimli Mezar Taşları", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 345.

²¹⁴ H. Güngör, "Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması" *Türk Din Etnolojisi*, s. 162-163.

kilim dokumada kullanılan tarak (kirkit), kadın takıları resimleri bulunmaktadır. c) Hem erkeklere hem de kadınlara ait mezar taşlarında kullanılan ibrik, kahve takımı, selvi (hayat ağacı), güneş kursu, çarkıfelek, altıgen yıldız (mühr-ü Süleyman) ve Kur'an muhafazalarıdır.

Güngör, bu resimlerin mezar taşlarına çizilme amacı ile ilgili olarak bazı araştırmacıların görüşlerine yer vermiştir. Folklorik açıdan konuyu araştıranlara göre bu resimlerin, ölenin mesleğini anlattığını belirtmektedir. Mesela ekmek tahtası, oklava, kahve takımı ölenin ev hanımı; dokuma tezgâhı ve tarak (kirkit) ölen kişinin dokumacı; çekül duvar ustası; kahve takımı o kişinin cömert biri olduğunu anlatır.

Kimi araştırmacıların bu resimleri, ölenin kişisel özellikleriyle ilişkilendirdiğini ifade eden Güngör, tüfek, tabanca gibi motiflerin ölenin cesaretini gösterdiği örneğini verir.

Güngör, mezar taşlarındaki dini sembol ve yazılar olan ibrik, Kur'an cüzleri gibi resimlerle "Hüve'l Baki" yazılarını şu şekilde yorumlamaktadır. İbrik, ölenin ibadetlerini yapan biri olduğunu, Kur'an cüzü, Kur'an okuduğunu, "Hüve'l Baki" yazısı ise sadece Tanrının sonsuz olduğunu göstermektedir. Ona göre mezar taşlarındaki selvi ağacı ise tüm mitolojilerde ve Türk mitolojisinde insanların hayat bulduğu ve hayatın devamını sağlayan "Hayat Ağacı" nı sembolize etmektedir. Mühr-ü Süleyman denen ve içi içe geçmiş iki üçgenden oluşan altı köşeli yıldızın üçgenlerinden birinin microcosme'u, diğerinin ise macrocosme'u ifade ettiğini belirtmiştir. Yahudiliğin sembollerinden olan bu yıldızın büyüsel işlemlerde kullanıldığı ve sihirli bir gücünün olduğuna değinen Güngör, bu sembolleri çizenlerin bu yıldızın Yahudiliğe ait olduğunu bilip bilmedikleri, bilmiyorlarsa sadece sihirli güç için mi çizildiği ve ölüyü neden korumak istediklerine dikkat çeker.²¹⁵

Güngör, Anadolu'da koç, koyun vb. şekillerde mezar taşlarının da görüldüğünü ve bunların geleneksel Türk dinindeki kurban ibadetinin bir uzantısı olabileceğini düşünmektedir. O'na göre İslam dini mezarlık, türbe gibi yerlerde kurban kesilmesini yasaklamakla birlikte kurbanı bir ibadet olarak kabul ettiği için bu uygulama devam ettirilmektedir.²¹⁶

Güngör, Özbekistan'ın Semerkant ve Buhara şehirlerinde incelemiş olduğu iki mezarlıktaki mezar taşlarıyla ilgili de önemli tespitlerde bulunmuş ve bu şehirlerdeki

²¹⁵ H. Güngör, "Kayseri-Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları", *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 345-347.

²¹⁶ H. Güngör, "Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması", *Türk Din Etnolojisi*, s. 163.

mezar taşlarıyla Anadolu'daki mezar taşları arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Güngör, bu mezar taşlarının XX. yüzyılda dikilmiş olup bugünü yansıttığını vurgulamaktadır. Bu mezarlıkların konumu ve bazı özellikleri hakkında bilgiler vererek Semerkant mezarlığındaki mermer mezar taşlarına, sanat değeri olan portrelerin çizilmiş olduğunu, bazılarında ölümle ilgili mısraların yazılı olduğunu belirtmektedir. Buhara'da bulunan mezarlıktaki mezarların ise tuğladan yapılmış olup çoğunun sanduka şeklinde olduğunu ve bunların üzerinde hiçbir resim bulunmayıp hepsinin üzerinde “Besmele”nin yazıldığını ifade eder. Ayrıca bu mezarlarda dikkat çeken bir hususun da, mezarlara şişelerin içerisine konmuş naylon güller olduğunu vurgular. Semerkant ve Buhara'daki bu iki mezarlıktaki mezar taşlarının, Anadolu'daki mezar taşlarıyla aynı kültürü yansıttıklarını ancak Anadolu'dakilerde, farklı olarak “Hüve'l-Baki” ve “Ruhuna Fatiha” yazılarının olduğunu ve çeşitli meslekleri ifade eden resim ve sembollerin bulunduğunu belirtir. Güngör, Özbekistan'daki mezar taşlarında bu ibare ve resimlerin bulunmamasını, yıllarca onlar üzerinde uygulanan Marksizm'e ve Marksist eğitim öğretim sistemine bağlamaktadır.²¹⁷

Güngör, Türk toplumlarının, mensup oldukları dinleri ne olursa olsun ölülerini gündüz gömdüklerini, güneş battıktan sonra gömmediklerini ‘yerlerin kilitlenmesi’ inancıyla ilişkilendirmektedir. Bu inanca göre ruhlar akşamları serbest kalarak başıboş dolaşırlar ve insanlara zarar verebilirler. Güngör kimsesizlerin gömüldüğü ‘garipler mezarlığı’ ile ‘çocuk mezarlığı’na da dikkat çekmiş, bu mezarlıkların Kırgızistan ve Kazakistan'da çok görüldüğünü, ülkemizde de bulunduğunu belirterek Niğde-Altunhisar Keçikalesi köyündeki çocuk mezarlıklarını örnek göstermiştir. Genellikle yerleşim merkezinde bulunan bu mezarlıklara, doğup da isim verilmeden ölmüş çocukların gömüldüğünü, çünkü onların ruhlarının melek olup uçtuğuna inanıldığını açıklamıştır.

Güngör, bugün mezar taşlarının, eskisi gibi edebi, sanatsal bir özellik taşımayıp basitleştiğini ifade ederek bunu iki temel nedene bağlar: Birincisi, eskiden zoomorfik bir karakter taşıyan ruhun İslamiyet'le birlikte soyut bir biçime dönüşmesi, ikincisi ise Diyanet, ilahiyat ve basın- yayın organlarının Kur'an Müslümanlığı ve Selefilik /Dini

²¹⁷ H. Güngör, “Semerkand ve Buhara'daki Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 252-254.

özüne döndürme adıyla dini, kültürel unsurlardan soyutlayarak ideoloji haline getiren Vahhabi düşünce tarzıdır.²¹⁸

2.4.7. Türklerde Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)

Güngör, Kayseri ili örneğini çalıştığı Türklerde kutsal mekân anlayışı ile ilgili olarak öncelikle bazı bilim adamlarının “kutsal” tanımına yer vermiştir. Bu kelimeyi filolojik açıdan da inceleyen Güngör, her kültür ve dinde görülen kutsalı Tevrat’ta “Qds”, İncil’de “Hagios”, Kur’an’da “Hrm” ve “Tbrk” kelimelerinin karşıldığını ve Orta Asya Türkçesinde “Iduk” kelimesi ile “kutsal”ın ifade edildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu kavramın farklı Türk lehçelerindeki söylenişleri olan ıduk, ıtık, ıyık, irih, ızık kullanım biçimlerini vurgulamıştır. “Iduk” kelimesinin Yakutça’da “izzetli, hürmetli, mukaddes, mübarek” gibi anlamlar ifade ettiğini belirten Güngör bu kelimenin Divanu Lügat-it Türk’te “kutlu ve mübarek olan, sahibinin adak olarak ayırdığı ve yünü kırılmayan, sütü sağılmayan, üzerine yük yüklenmeyen, başıboş bırakılan hayvan” anlamında kullanıldığını belirttikten sonra bu kelimeyi günümüzde hangi sözcüklerin ifade ettiğini de şu şekilde açıklamaktadır: “Günümüzde kutsal kelimesi karşılığı olarak Arapça ‘mukaddes’ ve ‘mübarek’ kelimelerinin yanı sıra bazı metinlerde ‘uğurlu’, ‘sınangılı’ kelimelerinin de kullanıldığını görmekteyiz. Hatta bu kelimelere olumsuz kutsallığın bir ifadesi olarak ‘cinli’ kelimesini de ilave etmek gerekir.” Görüldüğü gibi Güngör, “kutsal” kelimesinin anlamını açıklarken çeşitli bilim adamlarının “kutsal” tanımını ele almış, farklı kültürlerde ve Orta Asya Türk kültüründe ifade ettiği anlamları belirtmiş, Orta Asya düşüncesinde kutsallığın belirleyicisinin Gök Tanrı dini olduğunu ifade etmiştir.

Güngör, “kutsal”ın karşılığı olarak Türklerce kullanılan “ıduk” kelimesinin Orhun Kitabelerinde ve diğer kitabelerde kullanılış şekillerine yer vermiştir. Orhun Kitabelerinde “Iduk Ötüken”, “Tamag ıduk baş”, “Iduk yir sub”; diğer kitabelerde “Öz yerim, ıduk yerim”; bazı Türk mezar kitabelerinde “Tenri elimke” ifadelerinin geçtiğini belirtmiştir. Bu kullanım şekillerinden yola çıkarak Türkler’in evren tasavvurunun iki ilkeli bir universalizm olduğunu ifade eden Güngör’e göre, Türklerce tüm vatan “Iduk” yani kutsaldır. O’na göre Türkler yeryüzünü canlı bir varlık olarak görürdü. Onda bulunan ve görünmeyen ruhların (Orhun Kitabelerinde ‘ıduk yir sub’ olarak ifade edilen

²¹⁸ H. Güngör, “Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 161-164.

güçler) Türk yurdunu (Tenri eli), dışarıdan gelmesi muhtemel tehlikelerden koruduğuna inanırlardı. Güngör Türkler'in, ölen atalarının ruhlarının da dünya ile ilişki içinde olduklarına inandıklarını belirtir. O'na göre Türkler vatanlarını altı ve üstü ile, ölümler ve diriler ile bir bütün olarak kabul etmekte idiler. Harun Güngör Türklerin, yaşadıkları her yeri kutsal kabul etmekle birlikte bazı mekânları diğerlerinden daha kutsal saydıklarını ifade ederek örnek olarak "Ötüken ormanı" nı ele almıştır. Buranın imparatorluğun ruhunu simgelediğini, bu tür yerlerin ekilip dikilmediğini, hayvanların buralara salınmadığını, buralarda avlanılmadığını açıklamıştır.

Güngör Türkler' deki kutsal mekân inancı ile ilgili olarak verdiği bilgilerden sonra onların İslamiyet'i kabulü ile birlikte atalar kültürünün bir devamı olarak türbe, yatır, dede mezarı vb. şekillerde bu inancın Anadolu'ya getirildiği ve bunların İslami bazı rivayet ve menkıbelerle desteklendiği sonucuna ulaşır. Kayseri ve çevresinde bulunan Melikgazi, Seydişerif, Alibaba, Kopçubaba, Seyyid Halil Devletlü, Seyyid Burhaneddin türbelerini örnek olarak ele alan Güngör, bunların hangi amaç ve usullerle ziyaret edildiklerine dair bilgiler verir. İnsanların bu türbelere ziyaret için geldikleri gibi bazı dileklerinin gerçekleşmesi, hastalıklarından şifa bulmak, bekâr iseler evlenmek için geldiklerini, kendilerine has bir şekilde buraları ziyaret etdiklerini, kurban kestiklerini, bazen türbelerin içinde uyuduklarını ifade etmektedir. Hatta Arap harfleriyle Türkçe olarak türbelerin duvarlarına, gelenlerin ad ve soyadlarını, köylerinin adını ve dileğinin ne olduğunu yazdıklarını belirtmektedir. Ayrıca dede mezarı, türbe, tekke, yatır olarak bilinen bazı mekânların Orta Asya kurganlarına benzediği, bunların bazılarında kimlerin yattığı bilinmediği halde bunlardan medet umulduğu anlatılmaktadır. Güngör, eski Türkler 'deki "Eşük" inancı ile bu mekânlardaki bazı uygulamaların arasındaki benzerliklere de dikkat çekmektedir. Kayseri'nin Felahiye ilçesinin köylerinde bu yatırların mezar taşlarına "sarık" sarıldığını, ilçenin Karaşeyh köyünde şeyhin mezarından bir miktar toprak alınıp saklandığını ve bunun kötülüklerden koruduğuna inanıldığını ifade eden Güngör, şöyle bir olay anlatmaktadır: "Bize anlatılan bir hikâyeye göre, bu köyden Kore savaşına katılanlar şeyhin mezarından biraz toprak alıp, bunları bir bez parçasına sararak muhafaza etmişler, bundan dolayı savaşa katılanların hemen hepsi köylerine sağ salim dönmüşlerdir. Ayrıca, bu mezardan alınan toprak, su ile karıştırılarak hastalara içirilmektedir." Güngör, dede mezarı, türbe, tekke, yatır adı ile anılan kutsal alanları fenomenolojik metot, deskriptif metot ve karşılaştırma metotlarını kullanarak incelemiştir.

Başka kutsal alanlar olarak su kaynakları, cinli, sınıgılı yerler ve Hz. Muhammed ile Hz. Ali'ye ait olduğu kabul edilen izler üzerinde de durulan, "Türklerde Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)" adlı çalışmada su kaynaklarının kutsal kabul edilme sebebi iki şekilde açıklanmaktadır. Birincisi, Orhun Abide'lerinde "Tamag ıduk baş" olarak ifade edilen anlayışın bir devamı şeklinde kabul edildiğidir. İkincisi ise Dede Korkut hikâyelerinde "su, Tanrı yüzünü görmüştür" ifadesi ile açıklanabileceğidir. Güngör, Kayseri ve çevresinde kutsal kabul edilen su kaynaklarını, Felahiye ilçesindeki "Sıtma Pınarı", Yahyalı- Yerköy' de bulunan "Akkoca Sultan" ve Ağırnas bucağındaki "Hacet Pınarı" isimli su kaynakları olarak tespit etmiştir. Güngör, "Hacet Pınarı" adlı kaynağın, Hristiyanların yaşadığı dönemlerde ayazma olduğunu, Hristiyanların buradan ayrılmasından sonra Müslümanlarca kutsal kabul edilmeye devam edildiğini bildirir. Bu anlayışın zıddının da görüldüğünü, Bulgaristan'daki "Akyazılı Sultan Türbesi" ni örnek göstererek açıklar. Bu türbenin Müslüman Türklerce kutsal kabul edilirken, Türkler' in Bulgaristan'dan ayrılmasından sonra Hristiyan Bulgarlarca "Aziz Atanas" mezarı olarak ziyaret edildiğini belirtir.

Güngör, hemen her köy ve kasabada cinli, sınıgılı yerler olduğunu ve buraların "tabu" olarak kabul edildiğini, bu yerlerde dilek dilenmediğini, ancak geçerken bir şey (düğme, bez parçası, insanın üzerinde taşıdığı herhangi bir şey) bırakılması gerektiğini, bu işin de oradan gelebilecek kötülüklerden korunmak için yapıldığını ifade eder. Cinli, sınıgılı yerlere Yahyalı ilçesindeki "Kanlı Ardıç" mevkiini örnek gösteren Güngör, Pınarbaşı ilçesine bağlı "Cingöz, Cinahmet, Cinliören, Cinliyurt" köylerinin olduğuna dikkat çeker.

Hz. Peygamber ve Hz. Ali'ye ait olduğuna inanılan izlerin kutsal kabul edildiğini ifade eden Güngör, Develi ilçesinde eski harman yerinde Hz. Ali'nin atının ayak izi olduğuna inanılan bir oyuk ve bu oyuğun çevresini örnek göstermektedir. İzlerle ilgili inanışların Orta Asya'da da görüldüğünü, Ertiş ırmağı civarındaki bir pınarın yanında secde eden birinin görüntüsüne benzer bir şeklin olduğu ve Oğuz Türklerinin burayı görünce secde ettiklerinin bir kaynakta anlatıldığı da aktarılmaktadır. Sarıoğlan ilçesindeki "Uzunkaya" adı ile anılan kaya ve çevresi, Yeşilhisar ilçesindeki "Karataş" ve çevresi, Amarat kasabasındaki "Öksürük Kayası" nın bu tür mekânlardan olduğu bilgisi verilmektedir.

Türkler 'de kutsal mekân anlayışı ile ilgili tespitlerde bulunan Güngör, şu sonuca ulaşmaktadır. O'na göre her din, kendi kutsal değerlerini oluşturur. Dine bağlılar ise bu

değerlere sahip çıkarlar ve onları yaşadıkları coğrafyada yaygınlaştırırlar. Güngör, Anadolu’da bulunan kutsal mekânları değerlendirirken, kutsalı ‘Eski Türk Dini’ ile ‘İslamiyet’in belirlediğini; özellikle su kaynakları, ağaçlar ve bazı mezarların kutsal kabul edilmesinde daha çok eski Türk dininin belirleyici olduğunu, evliya mezarları, türbeler, yatırırlar, Hz. Peygamber’e ve Hz. Ali’ye ait olduğu sanılan izlerde ise İslamiyet’in belirleyici olduğunu belirtir. Böyle olmasa da meşruluğunun sağlanması için İslami bir hüviyet kazandırıldığını ifade eder. Kutsal olanla temas şeklini de açıklayan Güngör, eski Türk dininde kutsal kabul edilene kanlı veya kansız kurban sunmak ya da bu varlıkların adını ağzına almayıp onu başka bir isimle anmak şeklinde temas olduğunu ifade ederek bu konuda şu örnekleri vermektedir: Adı “böri” olan hayvana “kurt”, baykuşa “hayırlı kuş” demek. İslam’da kutsalla temas etmek için temizlenmek ve abdest almanın gerekli olduğunu, ancak Anadolu Türk inanışlarında türbe, mezarlarla temas için bu şartın olmadığı karşılaştırmasını yapan Güngör, Anadolu Türk kültüründe Orta Asya’dan taşınan değerlerle İslami değerlerin iç içe yaşadığı, kültür değerlerimizin menkıbelerle zenginleştirildiği, bu durumun ise Türk kültürüne yeni bir şekil ve dinamizm kazandırdığı sonucuna ulaşmıştır.²¹⁹

2.4.8. Kayseri’de Dini Kavramlar Etrafında Oluşmuş Ticarethane Adları

Güngör’e göre içinde yaşanan şehirler, mahalleler, sokaklar, evler, bunun yanında ticarethaneler insanların inançlarını, kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. O, bu mekânlara verilen isimlerde bu durumun net bir şekilde görüldüğünü belirtmiştir. Güngör, Kayseri Ticaret Odası’na kayıtlı ticarethanelerin, dini kavramlar etrafında oluşmuş isimler taşıyanlarını fenomenolojik metotla incelemiş, pek çok tespitte bulunmuş ve çalışmasının sonunda, ulaştığı sonuçları maddeler halinde sıralamıştır.

Güngör, öncelikle bu ticarethanelerin isimlerini alfabetik sıraya göre çalışmasına almıştır. Bu isimlerin birçoğunun doğrudan doğruya dinle değil de, dinin kutsal kabul edilen mekânlarıyla alakalı olduğunu, örnekler vererek açıklamıştır. O’nun bu konuda verdiği örnekler arasında Bedir, Hira, Medine, Merve, Mervem, Mervenur, Mina, Ravza, Safa, Safaoğlu, Sırat, Uhud, Yenbu gibi isimler bulunmaktadır. Güngör, her ne kadar iki tepeye verilen adlar olmakla birlikte ‘sivri kaya’ anlamına gelen Merve isminin kız, ‘yassı taş’ anlamına gelen Safa isminin ise erkek adı olarak kullanıldığına

²¹⁹ H. Güngör, “Türkler’de Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 349-354.

dikkat çekerek bunların eski kültürlerde kült fallikle ilgili olabileceğini düşünmektedir. Güngör'ün tespitlerinden biri de, bu isimlerle ticarethanelerin durumunun bazen çelişmesidir. O, bu konuda bir kömür satış yerine 'Cennet bahçesi' anlamına gelen 'Ravza' isminin verilmesini ve 'engel' anlamındaki 'Akabe' isminin de ticarethanelere isim olarak konulmasını örnek göstermiştir.

Güngör'ün tespitlerinden biri, bazı ticarethane isimlerinin İhlas, İkra, Kevser, Yasin, Taha, Nas gibi Kur'an'dan surelerle ilgili olmasıdır. O, İslam Tarihi içinde önemli olaylar olan 'Hicret' ve 'Miraç' isimlerinin ve hatta miraç olayında Peygamberimizi Mescid-i Aksa'ya götürdüğüne inanılan hayali varlığın adı olan 'Burak' isminin ve 'Aksa' isminin de ticarethane isimleri olarak kullanıldığı tespitinde bulunmuştur. Güngör, 'Hak ile batılı ayırt edici' anlamına gelen ve Allah'ın isimlerinden olan Furkan, 'müjde' anlamındaki Büşra ve Cennette bulunduğu inanılan ağaç olan Tuba (Tuğba) gibi isimlerin de ticarethanelerde kullanıldığını tespit etmiştir. O, kandil adlarından sadece 'Berat', Cennet adlarından 'Cennet' ve 'İrem', Ahiret ile ilgili isimlerden ise 'Mizan' ve 'Sırat' kelimelerinin kullanıldığını; ayrıca 'hicrette muhacirleri destekleyenler' anlamındaki 'Ensar' isminin de ticarethane adı olarak kullanıldığını belirlemiştir.

Güngör, Kayseri' de bulunan ticarethanelerde Osmanlı, Osmanoglu, Osmanogulları, Fatih gibi Osmanlı Devleti'ni çağrıştıran isimler ile 'Şems', 'Şemsnur', 'Suhulet' gibi isimlerin de kullanıldığını ifade etmektedir. Güngör'ün bir başka tespiti, 'Şeyma', 'Şükran', 'Şule', 'Rabia', 'Kübra', 'Ahsen', 'Büşra', 'Venhar' gibi kadın ismi olarak kullanılan adların ticarethanelere isim olarak verilmesidir. O ayrıca 'Bereket', 'İkram', 'Rızık', 'Nasip', ve Türkçede dua anlamına gelen 'Alkış' kelimelerinin kullanıldığını dikkat çeker.

O'na göre 'Menzil', 'Mesture', 'İslam', 'İslamoğlu', 'Nur', 'Nural', 'Nurdem', 'Nursal', 'Nurses', 'Nursoy', 'Nurtaş', 'Nurveren', 'Tekbir' gibi ticarethane adları farklı dini mesajlar içermektedir. Selçuklularda ve Osmanlılarda esnaf teşkilatı ile ilgili olarak 'Ahi' kelimesi ile 'Çitaklar', 'Naymanlar' gibi aşiret adları da Güngör'ün dikkat çektiği isimlerdendir.

Güngör, yukarıda ele alınan tespitlerinden sonra birtakım sonuçlara ulaşmış ve konunun daha iyi kavranabilmesi için bunları maddeler halinde sıralamıştır. O'nun ulaştığı sonuçlar şunlardır: Bu adları çocuklarına ve iş yerlerine verenlerin büyük bir kısmı bunların anlamlarını bilmemektedirler. Güngör'ün ulaştığı ikinci sonuç, Arap

14- Hadis-i Hilye

15- Veda Hutbesi

16- Peygamberimizin mührü

17- Şeyh Edebalı'nın öğüdü

18- Osman Gazi'nin vasiyeti

19- Mevlana'nın sözleri

20- Nazar boncuğu

21- Üzerlik otu

22- İsrâ Suresi'nin 89. Ayetinin meali: "And olsun ki biz bu Kur'an'da her türlü misali anlattık. Ama insanların çoğu yine de küfürde direniyor."

Güngör, maddeler halinde sıraladığı bu nesneleri, konunun daha iyi anlaşılması için bir sınıflamaya tabi tutarak şöyle değerlendirmiştir:

1- Bereketle ilgili olanlar: Bereket (Rızık) Duası, Karınca Duası, "Er-rızqu al'allah" "El-kasibu habibu'llah".

2-Ticarethaneye bir zarar verilmesini önlemek amacıyla bulunduranlar: Nazar Duası, Nazar boncuğu, Ayet' el Kürsi, üzerlik otu veya üzerlik tohumundan yapılmış nazarlıklar.

3- Bir inanç ifadesi olarak Allah, Muhammed, Esmaü'l hüsna, Kelime-i Tevhid, Yasin Suresi.

4- Müşterilerin öğüt alması amacıyla bulunduran Şeyh Edebalı'nın öğüdü.

5- Osman Gazi'nin vasiyeti, Mevlana'nın sözleri.

Güngör, ticarethanelerde bulunan bu nesneleri yukarıda anlatıldığı şekilde kategorize ederek değerlendirdikten sonra bunların temin ediliş şekli üzerindeki araştırma sonucunu da çalışmasına almıştır. O, ticarethane sahipleriyle yaptığı görüşmeler sonucunda bunların bir kısmının işyeri açılışında akraba, arkadaş ve tanıdıklarca hediye olarak getirildiğini, bir kısmının dükkân sahiplerince bizzat satın alındıklarını, bazılarının belediye, vakıflar ve cemaatlerce halka dağıtıldığını, bazılarının ise okunan gazete ve dergilerin hediyesi olduğunu tespit etmiştir. Bu tespitinden sonra Güngör, sadece bu tür nesnelerin satıldığı dükkânların olduğuna da dikkat çekmiştir. Güngör, araştırmasında besmelelerin hangi alfabe kullanılarak yazıldığı konusu üzerinde durarak çoğunun Arap, az bir kısmının ise Latin-Türk alfabesiyle yazıldığını tespit etmiştir. Bu nesnelerin cam, bakır pirinç, ağaç, kâğıt ve işlenmiş keçi derisi gibi çeşitli malzemeler üzerine yazıldığını belirten Güngör, bunların dükkânda bulunduğu yerle ilgili olarak da gözlemde bulunmuş, bunların genelinin hesap

alınan bölümün arkasında, vergi levhalarının yanında, müşterilerin rahatça görebilecekleri yerde, bir kısmının dışarıdan görülebilecek şekilde kapıda, az bir kısmının ise dükkânın ortasında tavandan sarkıtılan bir zincire asılmış halde bulundurulduklarını tespit etmiştir. O, ayrıca dükkânlardaki Veda Hutbesi, Şeyh Edebali'nin öğüdü, Osman Gazi'nin vasiyeti, Mevlana'nın sözleri, Osmanlı Ordu Arması gibi nesnelerin, diğerlerinden farklı olarak ideolojik bir düşünceyi ifade edebileceğini ve bir mesaj vermeyi amaçlayabileceğini düşünmektedir.

Güngör Kayseri ticarethanelerindeki dini semboller ve yazılarla ilgili olarak yapmış olduğu çok yönlü çalışmasının sonunda değerli tespitlerde bulunmuş ve bu tespitlerini farklı bakış açılarıyla dile getirmiştir. Öyle ki, pragmatik açıdan bakıldığında, bu işyeri sahiplerinin müşterilerine, “Bakın biz doğru insanlarız. Dindar kimseleriz. Alışverişlerinizi bizden yapın.” Mesajı vermeyi amaçlıyor olabileceklerini, hatta özellikle dış kapıya asılan besmelenin bu ihtimali kuvvetlendirdiğini belirtmektedir.

O, bu konuya dinler tarihi açısından bakıldığında, tüm kitabi dinlerde metinlerin kutsal kabul edildiğini, onların insan, hayvan, bitkiler vb. nesneleri koruyacağına inanıldığını ifade eder. O'na göre, kutsal metinlerin yazıldığı nesnelere (cevşen, muska, nazar boncuğu vb.) fetiş, bu tür inanışlara ise fetişizm denir ve dükkânlarda bu tür nesnelerin bulundurulması fetişizm olabilir.

Güngör, konuya insanın Homo Religieus (=dindar bir varlık) olarak kabul edilmesi açısından şöyle bakmaktadır: “Bu teoriye göre insan kutsalın içinde yaşamak ister. Bu sebeple o, zaman ve mekan da dahil yeryüzündeki bütün nesneleri: dağ, kaya, ırmak, ağaç...vb. kutsal olan ve olmayan biçiminde ayırır. Ama o, her zaman kutsalla birlikte olmak ister. İşte bu düşünceden hareketle o, ticarethanesinde bulundurduğu çoğu dinsel ibarelerle günün büyük bölümünü geçirdiği bu alanı da kutsallaştırır ve onunla birlikte yaşar. Çünkü bu tür inanışa göre mekânın kutsallaştırılması o mekânda yaşayan insanı her türlü kaza, bela ve kötülüklerden koruyacak, ona güvenli bir ortam sağlayacaktır. Bu ve buna benzer bütün nesneleri sadece ticarethanelerde değil, taşıtlarda da görmemiz mümkündür.” Güngör bu açıklamasıyla insanın kutsalla birlikte olmak isteyip yaşadığı yerleri kutsallaştırmaya çalıştığını ve kendisini güvende hissedeceği bir ortam oluşturmayı amaçladığını belirtmektedir.

Güngör, işyeri sahiplerine, ticarethanelerinde bu nesneleri bulundurma sebepleri sorulduğunda net bir cevap alınamayabileceğini, çünkü insanların inandıkları hususları

tam olarak formüle edemediklerini belirtmektedir. Ayrıca O, çalışmasında Kayseri’de tespit ettiği bu özelliklerin, Türkiye’nin pek çok yerinde aşağı yukarı aynı olduğunu, çünkü teknolojik imkânlar ve ulaşımın gelişmesiyle birlikte kültürlerdeki yöresellik (kendine özgü olma) özelliğinin ortadan kalktığını ve böylelikle kültürel çeşitliliğin yok olduğunu belirtmektedir.²²⁰

²²⁰ H. Güngör, Kayseri Ticarethanelerinde Yer Alan Dini Semboller ve Dualar”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 173-177.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HARUN GÜNGÖR'ÜN DİNLER TARİHİ ve TÜRK DİN TARİHİ ÇALIŞMALARINA KATKILARI

3.1. Harun Güngör'ün Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkıları

1959 yılından itibaren ilk Türk Dinler Tarihi profesörü unvanıyla Dinler Tarihini bağımsız bir disiplin haline getiren, Hikmet Tanyu'dur. Tanyu, bu alanda akademik çalışmalar yaptırarak çok sayıda Dinler Tarihçisi yetiştirmiştir. O'nun yetiştirmiş olduğu Dinler Tarihçilerinden biri de Harun Güngör'dür.²²¹

Güngör'e göre, Dinler Tarihi ile tarih bilimi ve Dinler Tarihçisi ile tarihçinin birbirinden ayrıldığı noktalar vardır. Ona göre tarihçi, bir dinin doğuşu, gelişmesi ile ilgilendiğinde onu sadece tarihi bir fenomen olarak alır ve zamana bağlı olarak inceler. Oysa din sadece bir fenomen değil, transhistorik (tarihi aşan) bir anlama sahiptir. Bir başlangıç ve sonu vardır. Ayrıca Dinler Tarihçisi tüm dinleri objektif bir bakış açısıyla inceler. Dinler Tarihinde hurafe ve boş inanış denilen inanış ve uygulamalar yoktur. Bunlar bazı dinlerde kutsal kabul edilen inanışlar olabilir.²²²

Güngör, neredeyse tüm eserlerinde Türklerin dini tarihini incelemiş ve bu konuda ülkemizdeki eksikliği gidererek Türk din tarihi alanında büyük katkılar sağlamıştır. Türk din tarihi ile ilgili araştırmalarda karşılaşılan problemler hakkında, alanın bizzat kendisinin mahiyeti ve varlığı itibarıyla zorluklara ve problemlere açık olduğunu belirtmiş, bu alanın coğrafi, sosyal ve kültürel olarak çok geniş alanları kapsadığını ifade etmiştir. Ayrıca bu geniş coğrafyada yaşayan kültürlerin ve toplulukların çeşitli din, inanış, uygulama, olay ve akımlarla iç içe olduğu düşünüldüğünde, Türk din tarihinin bilimsel olarak incelenip oradan tutarlı bir senteze yönelebilenin problem olduğunu belirtmektedir. Türk din tarihinin, genel Türk tarihinden ayrılamayacağını, bu sebeple Türk din tarihi kaynaklarının tarih kaynaklarından ortaya çıkarılması gerektiğini ifade eder.²²³ Güngör, bilim insanının, başkalarının düşüncelerini aktarmakla birlikte kendi bilim alanının terminolojisini ürettiğini ancak Türkiye'deki Dinler Tarihi araştırmacılarının İlahiyat Fakültesi kökenli

²²¹ S. Kılıç, *a.g.e.*, s. 71.

²²² Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

²²³ S. Kılıç- A. Selçuk, "Prof. Dr. Harun Güngör'ün Türk Din Tarihine Katkıları", *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, s. 34.

olmalarından dolayı Dinler Tarihi çalışmalarında İslam inancıyla ilgili apolojik bir tavır ortaya koyduklarını belirtmektedir. Güngör'e göre ülkemizdeki Dinler Tarihi araştırmalarında metodoloji konusundaki ana problemin sebebi, "kelamcıların yapmış olduğu din tanımıyla Dinler Tarihi çalışması yapmaya gayret etmek" tir.²²⁴

Güngör, tüm çalışmalarında deskriptif, filolojik, karşılaştırmalı ve fenomenolojik metotları bir arada başarıyla kullanmıştır. O, Dinler Tarihi alanı içine giren bazı konularda literatürden faydalanıldığını, halk inanışları gibi bazı konularda da gözlem metoduna daha fazla yer verilmesi gerektiğini ifade eder. Bu bilim dalında, cevabı evet veya hayır olan anketin güvenilir olmayıp çalışma yapılan alandaki insanlarla bizzat görüşmenin, gözlem yapmanın ve o insanlarla birlikte yaşayıp onlarla birlikte hareket etmenin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Nitekim herhangi bir topluluk ile ilgili olarak yapmış olduğu çalışmalarda o insanlarla birlikte yaşamının önemli olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: "Çalışma konusunu teşkil eden grupla birlikte yaşamak, onların sofrasına oturmak, önüne konan yemeği yemek önemlidir. İşte o zaman bizi kendilerinden biri olarak görüyorlar. Ben böyle davrandığım için bana iltifat ediyor ve karakterimin farklı olduğunu söylüyorlar."²²⁵

Güngör, 1982 yılında "Gagauzların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora çalışmasıyla, uzun yıllar ihmal edilmiş ve pek bilinmeyen bir topluluk olan Gagauzların Türkiye'de ve dünyada tanınmasına büyük katkılar sağlamıştır. O'nun, Gagauzlar konusunda yapmış olduğu tüm çalışmaların değerlendirmesi bir sonraki başlıkta yapılacaktır.

Güngör, çeşitli dergilerde ve farklı tarihlerde yayınlanmış olan makaleleri ile yurt içinde ve yurt dışında sunmuş olduğu bildirilerini 1998 yılında "Türk Bodun Bilimi Araştırmaları" adı altında bir kitapta toplamıştır. On bölümden oluşan bu eserinde her bölümde ayrı konuları ele almıştır. Birinci bölüm Geleneksel Türk Dini adını taşır. Bu başlık altında şu makaleler yer almaktadır:

- 1- Türk Toplulukları Hangi Dinlere İnanıyor
- 2- Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine
- 3- Eski Türk Dini
- 4- Altay Kavimlerinde Gök Tanrı
- 5- Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar

²²⁴ R. Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din: Mircea Eliade'in Din Bilimi Çalışmalarının Metodolojik Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 8-9.

²²⁵ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

6- La Religion Des Turcs Et Des Mongols (Türklerin ve Moğolların Eski Dini)

Eserin ikinci bölümü Şamanizm başlığını taşır. Bu bölümde sırasıyla,

1- Şamanizm

2- Şamanizm Türkoyazıcnih Narodov Sibiri (Sibirya Türk Halklarında Şamanizm)

3- Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri

4- Uraanghay-Sahalar

adlı çalışmalardan oluşmaktadır. “Türk-Alevi Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri” adlı makalede daha çok karşılaştırma metodu kullanılmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde Göktürkler ve Uygurlar başlığı altında şu konular yer almaktadır:

1- Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi

2- Uygur Kağan Ünvanlarında Kün ve Ay Tenri Kavramlarının Kullanılması

3- Orta Asya’da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi

4- Acari Kelimesi Üzerine

Güngör, bu bölümde Göktürk kitabeleri ve Uygur metinlerini insani değerler ve hukuk açısından incelemiş, Maniheizm’in Türk kültürüne etkilerini tespit etmiştir. Ayrıca bu bölümde ‘Acari’ kelimesini filolojik metotla incelemiştir. Günümüzde Tahtacılar olarak anılan Ağaç-Eriler’in asıllarının, Uygur Devleti yıkılınca Müslüman olmayan Mani dini mensubu Acariler olduğu tespitinde bulunmuştur.

Güngör’ ün, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları adlı eserinin dördüncü bölümü Gagauzlar adını taşır. Bu bölümde yer alan çalışmalar şunlardır:

1- Gagauzlar

2- Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi

3- Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar

4- Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri

5- Gagauzlarda Kurban Kültü

6- Gagauz İnanışları İle İlgili Bazı Notlar

7- Orta Asya’da Yaşayan Gagauzların Folklorları Üzerine Bir Araştırma

8- Gagauzlarda Tepegöz Efsanesi

9- Gagauz Bilmeceleleri

Bu bölümde Gagauzların kültürü ile ilgili önemli bilgiler vermiş olan Güngör, Gagauzların Hristiyanlığı ile İslam dinindeki bazı inanışları ve Orta Asya Türk kültürünü karşılaştırarak Gagauzlarla ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur.

Eserin beşinci bölümü Çuvaşlar başlığını taşımaktadır. Çuvaşların dini durumu ve kültürünün incelendiği bu bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Çuvaş Kültürü ve Dini Hakkında Notlar
- 2- Çuvaş Folkloru İle İlgili Notlar
- 3- Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan

Karamanlılar adını taşıyan altıncı bölümde yer alan makaleler şunlardır:

- 1- Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe
- 2- Karamanlıca (Bir Kitabe Bir Mektup)
- 3- Karamanlıca Üç Kitabe

Güngör, Karamanlıların menşei ile ilgili tartışmalara yer vererek onların Türk olduklarına dair tespitini, tarihsel süreci açıklayarak ortaya koyar. Karamanlıca (Grek alfabesiyle yazılmış Türkçe) bazı kitabeler ile bir mektubu inceleyerek bunların transliterasyonlarını da vermiştir.

Eserin Türk Bodun Bilimi adlı yedinci bölümünde bulunan makaleler şu adları taşır:

- 1-Şehname’de Türkler
- 2- Semerkant ve Buhara’daki Bazı Mezar Taşları
- 3- Kırım Notları
- 4- Kırımçaklar
- 5- Moğol ve Kazak Etnografyasından Seçmeler
- 6- Önyasya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Türklerde Nevruz
- 7- Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri
- 8- Bir Süryani Metninde “Goş” Terimi

Güngör, “Şehname ’de Türkler” adlı makalesinde İranlı Firdevsi’nin kaleme almış olduğu destanda sadece şiirlerin yer almayıp İran’ın temasta olduğu milletlerle ilgili bilgilerin de bulunduğu değinmiştir. O, Türklerle ilgili olarak verdiği bilgilerle Şehname ’nin tek kaynak olmadığına ancak Türkologların bu eserden büyük oranda yararlanmaları gerektiğine dikkat çekerek bu konuda bir ışık tutmuştur. Ayrıca bu bölümde, Türk dini ve kültürü hakkında önemli bilgiler verdiği tespitinde bulunduğu mezar taşlarından, Semerkant ve Buhara’da olan bazılarından örnekler sunmaktadır.

Eserin sekizinci bölümü, Türk Kültürü Araştırmacıları başlığı altında,

- 1- Dinler Tarihçisi Olarak Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihine Katkıları
- 2- Bahaeddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları
- 3- Abdulkadir İnan'ın Din Tarihçiliği

Dinler Tarihi alanında önemli eserler vermiş olan Hikmet Tanyu ve Bahaeddin Ögel'in Türk din tarihine katkıları ile Abdulkadir İnan'ın din tarihçiliğini Güngör, deskriptif metodu kullanarak incelemiştir.

Kitabın dokuzuncu bölümünde Güngör, Kayseri Yöresi İnançları başlığı altında aşağıdaki konulara yer vermiştir.

- 1- Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar
- 2- Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar
- 3- Kayseri Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları
- 4- Türklerde Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)
- 5- Kayseri'de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları

Bu bölümde, Kayseri'de ve çevresinde görülen ateş, delikli taş ve kayalar, resimli mezar taşları, kutsal mekân anlayışı inanışları ile Kayseri'de yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin bazı adetleri ve inanışlarını deskriptif ve fenomenolojik metotla incelemiştir.

Eserin onuncu bölümü Seyyid Lokman ve Oğuz-Namesi başlığını taşır. Bu bölümde Güngör, 1569 yılında Azerbaycan'da dünyaya gelmiş olan ve Osmanlı tarihi yazmak anlamına gelen şehnamecilikle görevli Seyyid Lokman b. Seyyid Hüseyin el-Aşuri el-Huseyni'nin' Oğuz-Name adlı eserini incelemiştir. Bu eserin, Türklerin ortaya çıkışından Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar olan bilgileri genel hatlarıyla verdiğini ve Sarı Saltuk Dede'nin Rumeli'ye geçişini anlattığını belirten Güngör, onunla birlikte göç edenlerin göçten sonraki durumlarından bahsedilmediğini anlatır. Ancak eserin sonraki bölümlerinin Yazıcızade Ali tarafından tamamlandığını ifade eden Güngör, Yazıcızade Ali'nin, göç edenlerin akıbeti hakkında bilgiler verdiğini, bunların, Dobruca'ya yerleşen Gagauzlar olduğunu belirtir. Ancak Bulgar tarihçilerin sadece Seyyid Lokman'ın eserine itibar edip Yazıcızade Ali'nin bu konudaki açıklamalarına itibar etmeyerek Gagauzların Bulgar oldukları ile ilgili yanlış bir düşünceye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Güngör, çalışmalarında konuya uygun bir şekilde

olayların tarihi gelişimini sağlam temellere dayandırarak vermiş ve konu ile ilgili tartışmaların asılsız olduğunu ispatlamıştır.²²⁶

Güngör, 2012 yılında yayına hazırlamış olduğu “Türk Din Etnolojisi” adlı eserinde, birçoğu Türk dini ile ilgili olmak üzere, daha önce yayınlanmış olan makale, bildiri ve çevirilerini bir arada toplamıştır. Bu eserde sırasıyla şu çalışmalar yer alır:

- 1-Türk Dünyasında Yeni Dini Araştırmalar Üzerine Düşünceler
- 2- Geleneksel Türk Dini
- 3-Ak Din (Ak Can=Ak Burhanizm)
- 4-Belge ve Kaynaklarla Burhanizm
- 5-Şamanizm
- 6-Batılı Neo-Şamanist Grupların Sosyal Stratejileri
- 7- Kutsal Kitap/Tevrat’ta Şamani Unsurlar
- 8-Kutsal Kitap (Tevrat)’ın Ağaçla İlgili Teorisi ve Çağdaş Neo- Şamanizm
- 9-Şamanizm’de Bitkiler
- 10-Şamanizm Animizmin Eski ya da Yeni Biçimi mi?
- 11-Ayı ve Şamanizm
- 12-Tunguzlarda Ongunlar
- 13-Maniheizm
- 14-Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması
- 15-Kayseri’de Dini Kavramlar Etrafında Oluşmuş Ticarethane Adları
- 16-Kayseri Ticarethanelerinde Yer Alan Dini Semboller ve Dualar
- 17-Gagauzlarda Din ve Dini Terminoloji Üzerine Birkaç Söz
- 18-Bir Rus Araştırmacı Gözü İle Karamanlılar
- 19-Kişi Oğlundan Âdem Oğluna Türk Kültüründe İnsan

Güngör, Türk Din Etnolojisi adlı eserinde, 1994 yılında Natalya Aleksandrovna Maydurova ile “Belge ve Kaynaklarla Burkanizm” kitabı hakkında yapmış olduğu söyleşiye yer vermiştir. Bu söyleşide N. Aleksandrovna Maydurova’ ya, Burkanizm’i araştırma amacı, bu dini araştırırken çalıştığı arşivler, bu konuda ortaya çıkarılan en önemli belgenin ne olduğu, Burkanizm’in araştırılmamış yönleri, Şamanizmden önce Altaylıların inanç, ibadet ve efsaneleri gibi konularla ilgili sorular yöneltmiştir.²²⁷ Catherine Lalanne’ nin “Les strategies sociales des groupes neo- chamanistes

²²⁶ H. Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s.367-380.

²²⁷ H. Güngör, “Belge ve Kaynaklarla Burhanizm”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 49-53.

occidentaux” adlı makalesini, “Batılı Neo-Şamanist Grupların Sosyal Stratejileri” adı altında eserine almıştır. “Şamanizm Animizmin Eski ya da Yeni Biçimi mi?” adlı çevirisinde ise Batılıların Şamanlar ile ilgili görüşleri, av hayatında Şamanizm, Şamanizm’in evrensel olup olmaması, transin ne olduğu gibi konu başlıkları bulunmaktadır.²²⁸

Güngör, Ünver Günay ile birlikte 1997 yılında “Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi” adlı bir kitap yayınlamış, 1998 yılında bu eseri gözden geçirerek “Türk Din Tarihi” adı altında yeniden yayınlamışlardır. Tarih boyunca Türklerin benimsemiş olduğu dinlerle ilgili olarak oldukça kapsamlı bir çalışma olan ve ülkemizde bu konuda büyük bir eksikliği gideren bu eser, 2002 yılında “Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi” adı ile yeniden gözden geçirilip geliştirilerek basılmıştır. Bu eser genel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Geleneksel Türk Dini başlığını taşır. Bu bölümde Gök Tanrı inancı, yaygın kutsal, kozmoloji, kozmogoni, dünyanın sonu, ibadet, geçiş mensekleri, kamlar, geleneksel Türk dini etrafında tartışmalar, geleneksel Türk dini üzerine genel değerlendirme alt başlıkları yer alır. İkinci bölümün başlığı, Evrensel Dinlerle Temaslar ve Onların Türklerin Arasında Kısmi Yayılışı’ dır. Bu başlık altında Konfüçyanizm ve Taoizm, Budizm, Zerdüştilik, Mani dini, Hristiyanlık, Musevilik, Evrensel Dinlerle Temasların Sonuçları adlı bölümler yer alır. Kitabın üçüncü bölümünün başlığı İslamiyet ve Türkler’ dir. Bu bölümün alt başlıkları, Türk İslam Tarihinin Belli Başlı Devreleri, Türklerin İslam Dinine Yönelmelerinin Nedenleri ve Yolları, İslamiyet’in Türklerin Arasında Yayılması, Türklerin İslam Dinine Girmelerinin Sonuçları, Bağımsız İlk Müslüman Türk Devletleri, Anadolu’da İslamiyet gibi konulardır. Eserin dördüncü bölümü Modern Dönem başlığı altında XIX. ve XX. Yüzyıllardaki Gelişmelere Toplu Bir Bakış, Bugünkü Durum alt başlıkları yer almıştır. Bu kitabın sonunda Fransızca bir özetin ve siyasi ve dini tarihin yer aldığı bir kronolojinin bulunması, eserin, titiz bir çalışmanın ürünü olduğunu göstermektedir.²²⁹

Gagauzlarla ilgili çok sayıda çalışması olan Güngör’ün, “Gagauzlar”, Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar, “Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi”, Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, “Gagauzlarda Tepegöz Efsanesi”, “Gagauz İnanış ve Adetleri İle

²²⁸ H. Güngör, “Şamanizm Animizmin Eski Ya Da Yeni Biçimi Mi?”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 117-121.

²²⁹ Ü. Günay-H. Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, s. 5-9; 503-530.

İlgili Bazı Notlar” adlı makaleleri, bunların birkaçıdır. Mustafa Argunşah ile birlikte Gagauzlarla ilgili üç kitap yazmış, 1991’de “Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı”, 1993 yılında “Dünden Bugüne Gagauzlar” ve 1998 yılında da “Gagauzlar” adlı eserleri yayınlamıştır. Güngör’ün “Gagauzlar (Gagavuzlar)’ ın Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezi “Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı” (M. Argunşah ile birlikte) adıyla yayınlanmıştır.

Güngör, 1997 yılında Prof. Dr. Ünver Günay ve Yrd. Doç. Dr. A. Vehbi Ecer ile birlikte “Laiklik, Din ve Türkiye” adlı eserin birinci baskısını yayına hazırlamıştır. Bu eserde, Türkiye Cumhuriyeti’ni, daha önce var olan ve halen varlığını sürdüren Müslüman devletlerden ve kendisinden önce hüküm süren Müslüman Türk devletlerinden ayıran önemli bir özellik olan laiklik prensibi ele alınmıştır. İslamiyet’in akla ve bilime ters düşmeyen, aksine bunlara önem veren bir din olduğu, bu yüzden laiklik ilkesi ile İslam dini arasında bir aykırılık olmadığının altının çizildiği eserde, laikliğin çağdaşlık yolunda ilerleyen Türkiye için hayati önem taşıdığı vurgulanır. Adı geçen eser, dört bölümden oluşmakta olup iki ana bölümün başlıkları, “Laikliğin Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi” ile “Modern Türkiye’de Laiklik” adlarını taşır. “Laikliğin Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi” adlı bölümde öncelikle laiklik kavramının etimolojisi üzerinde durulmuştur. “Dinle İlişkileri Bakımından Devlet Tipolojileri” konusunda genel olarak üçlü bir sınıflandırma yapılmıştır.

- 1- Dine tabi devlet
- 2- Devlete tabi din
- 3- Din ve devlet ayrılığı

Ancak her tipolojinin içinde bir çok alt tiplerin bulunduğu veya her toplumun ya da dinin tarihi içinde bu alt tiplerin birinin veya birkaçının bulunabildiğine işaret edilmiştir. Bu farklı tipolojilere örneklerin verildiği çalışmanın “Modern Türkiye’de Laiklik” adlı bölümünde, Türkiye’de laikliğe geçiş süreci, Türkiye laikliğinin özellikleri ve laiklik ile ilgili tartışılan sorunlar ele alınmıştır.²³⁰

1996 yılında basılan “Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri” adlı çalışmayı Güngör, Ünver Günay, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım ve A. Vahap Taştan ile birlikte hazırlamıştır. Fenomenolojik bir çalışma olan bu eser dört ana bölümden oluşur. Birinci bölüm, “Kutsalın Bir Tezahür Şekli ve Kutsalla Kurulan Bir İlişki Biçimi

²³⁰ Ünver Günay-Harun Güngör- A. Vehbi Ecer, *Laiklik, Din ve Türkiye*, Ankara 1997, s. III-IV, 1-6, 12-13.

Olarak Ziyaret Fenomeni” adını taşır. İkinci bölüm, “Kayseri Yöresinde Ziyaret Yerlerinin Coğrafi Dağılımı” başlığı altında Kayseri’nin merkez ilçeleri ile diğer ilçelerindeki ziyaret yerleri tanıtılır. “Tarihi ve Fenomenolojik Boyutları İçerisinde Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri” adını taşıyan üçüncü bölümde türbe, mezarlık, şehit mezarı, tepe, delikli taş, su kaynağı, ağaç, mağara gibi kutsal kabul edilen mekânlar, bulundukları ilçe ve köyler belirtilerek ele alınmıştır. Bu mekânlar ile ilgili rivayetler ve buralardaki uygulamalar ile bu uygulamaların yapılış sebepleri üzerinde durulmuştur. “Fenomenolojiden Morfolojiye: Kayseri ve Çevresindeki Ziyaret Yerlerinin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme” başlığını taşıyan dördüncü bölümde, Morfolojik Bakımdan Ziyaret Fenomeni başlığı altında,

1- Mezarlar 2- Ağaçlar 3-Taşlar 4- Su Kaynakları 5-Ev, Mağara, Değirmen ve Benzeri Yapılar 6- Mevkiler konuları tipolojik olarak incelenmiştir. Dördüncü bölümün diğer başlıkları, Efsaneler, Kerametler ve Menkıbeler, Amaçlar ve Yasaklar, Usul, Adab ve Mensekler, Ziyaretçiler, Bir Tipoloji Denemesi adlarını taşır. “Bir Tipoloji Denemesi” konusu ile ilgili olarak ziyaret yerleri tarihi perspektiften, nüfuz ve cazibenin boyutları bakımından, toplumsal çevreleri bakımından, amaçlar ve dilekler bakımından, kutsal’ın varlıklarda tezahür biçimi itibariyle, kutsiyetin menşeleri bakımından, ziyaret usulü, adabı ve menasiki itibariyle ve cazibesinin artıp eksilmesine göre farklı tipolojiler belirlenerek açıklanmıştır. Dördüncü bölümün peşi sıra “Ziyaret Fenomeninin Yapısal ve Fonksiyonel Analizi”, “Olayın Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutları” adlı iki başlık yer almaktadır. Bu eserin önemli özelliklerinden biri de kitabın sonunda ziyaret yerleri ile ilgili bir tablonun, haritanın ve fotoğrafların bulunmasıdır.²³¹

“Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya’dan Anadolu’ya Taşınanlar” adlı eser Güngör’ün Abdurrahman Küçük ile birlikte 1997 yılında yazmış olduğu eseridir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümü, Güngör’ün “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri” adlı makalesini aldığı bölümdür. Karşılaştırma metodunun kullanıldığı bu makalede Güngör, konu ile ilgili bazı Şaman hikâyelerini almış ve bu hikâyelerdeki unsurları tek tek belirleyerek Alevi-Bektaşî menkıbeleri ile Sünnî menkıbelerindeki benzerlikleri karşılaştırarak incelemiştir. Bu benzerlikleri tablo halinde de ortaya koymuştur. Sonuç olarak Alevi-Bektaşîliğin temellerini Şamanizm’e değil Mazdaizme bağlamaya çalışan bazı kimselerin bu işi bilimsellikten uzak ve

²³¹ Ünver Günay-Harun Güngör ve diğerleri, *Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Ankara 1996, s. 1-142.

ideolojik olarak yaptıklarını belirtmiş, Anadolu Sünniliği ile Alevi-Bektaşiliğinin temel kaynağını Orta Asya şamanlık inanışlarından aldığını belirtmiştir.²³²

Güngör Dinler Tarihi bilimine kendi eserlerinde pek çok konuyu inceleyerek büyük katkılar yapmış olmakla birlikte, danışmanlığını yaptığı yüksek lisans ve doktora tezlerinde ağırlıklı olarak geleneksel Türk dini ve Halk inanışları konuları ile bu alanla ilgili başka konuların da incelenmesini sağlamıştır. Güngör'ün Dinler Tarihi alanında danışmanlığını yaptığı bazı doktora ve yüksek lisans tezleri şunlardır:

3.1.1. Yönettiği Doktora Tezleri

- 1) Keldani Kilisesi (Kadir Albayrak)
- 2) Muhtelif Dinlerde Yaratılış Olayı (Huzeyfe Sayım)
- 3) Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Ermeni Patrikhanesi Dini İlişkileri (Hayrettin Şahin)

3.1.2. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

- 1) Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Suç ve Ceza Fenomeni Üzerine Dinler Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Bir Metin İncelemesi (Mustafa Tural)
- 2) Budizm'de Nirvana Anlayışı (Fatih Şahin)
- 3) Mersin Latin-İtalyan Katolik Kilisesi İnanç ve Uygulamaları (Yasin İpek)
- 4) Kütüb-i Sitte'de İslamiyet Dışında Adı Geçen Dinler (Abdulkaki Bilgin)
- 5) Evliya Çelebi Seyahatnamesi 'ne Göre 17. Yüzyılda Anadolu'da Din (Davut Kılıç)
- 6) Semavi Dinlerde Sünnet Geleneği (Bilal Gök)
- 7) Hikmet Tanyu'nun Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri (Sami Kılıç)
- 8) Tomarza ve Çevre Yerleşim Merkezlerinde Yer Adları (Toponimi) ve İnanç İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Nihat Kurtoğlu)
- 9) Osmanlıca İncil-i Şerif ile Tefsiri Adlı Eserin Sadeleştirilmesi ve Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Osman Zinnuri Özsu)

Güngör, gerek kendi çalışmaları, gerekse yönettiği yüksek lisans ve doktora tezleri ile orijinal konuları ele almış, ülkemizde olduğu kadar yurt dışında da çalışmaları

²³² Harun Güngör-Abdurrahman Küçük, *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*, Ankara 1997, s. 1-19.

dikkat çekmiş ve takdir toplamıştır. Yetiştirdiği ve yetiştirmekte olduğu öğrencileri de bilim dünyasına büyük katkılar sağlamaktadır.

3.2. Harun Güngör'ün Türk Din Tarihi Çalışmalarına Katkıları

Türkiye’de yapılan Türklerin dini tarihini ele alan çalışmalar genel olarak göz önüne alındığında, geleneksel Türk diniyle ilgili iki konunun öncelendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Türklerin geleneksel dinlerinin ne olduğu, ikincisi de bu dinin nasıl isimlendirileceği konusudur. Güngör’ün çalışmalarında da eski Türk dininin isimlendirilmesi konusunun öncelikli olarak ele alındığı görülmektedir. O, eski Türklerin inandıkları Tanrı’nın özelliklerini tespit ederek Orta Asya Türk dininin ‘Gök Tanrı Dini’ olduğu görüşünü desteklemektedir. Güngör, bu dinde Şamanî unsurlar olduğundan dolayı bazı araştırmacıların bunu bir din olarak nitelendirdiklerini, oysa Şamanizm’in bir din olması ile bir dinde Şamanî unsurların bulunup bulunmamasının farklı hususlar olduğunu ifade etmiştir.²³³

H. Güngör’ün Türk din tarihi alanındaki çalışmalarında üzerinde durduğu konulardan birisi de Türkiye’de tartışılan Orta Asya Türk dininin isimlendirilme meselesidir. O bu konuda Türkiye’de bu alanda ilk çalışmayı başlatan kişi olan Ziya Gökalp’in Geleneksel Türk dinine Şamanizm denilemeyeceği fikrinde olduğunu belirtmekte, bunun yerine toyunizm kavramını tercih ettiğini ifade etmektedir. Ancak F. Köprülü ve A. İnan gibi bilim insanları tarafından bu tezin kabul edilmediğini ve Şamanizm kavramının kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre bu kavram günümüzde de bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaya devam edilmekte ve bir kavram kargaşasına neden olunmaktadır. Güngör, H. Tanyu başta olmak üzere Türk din tarihçilerinin Şamanizm’i bir din olarak kabul etmediklerini dolayısıyla da Şamanizm’e bir din denilemeyeceğini ifade etmiştir.²³⁴

H. Güngör’ün Türk din tarihi alanında getirdiği en önemli yenilik geleneksel Türk dininin içeriğini bütün yönleriyle tarihsel süreç içerisinde ortaya koymuş olmasıdır. Prof. Dr. Ünver Günay ile birlikte kaleme aldıkları *Türklerin Dini Tarihi* adlı eserin birinci bölümünde Güngör, geleneksel Türk dininin muhtevasını ve bu konuda yapılan tartışmaları on başlık altında ortaya koymuştur. Her şeyden önce Güngör, eski

²³³ H. Güngör, “Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 21.

²³⁴ S. Kılıç-A. Selçuk, a.g.m., s. 35.

Türk dininin Gök Tanrı merkezli ve onun etrafında şekillenmiş orijinal bir inanç sistemi olduğu kanaatini taşımaktadır.²³⁵

Güngör, eserleriyle gerek doğrudan gerek dolaylı olarak halkbilimi alanına da önemli katkılar sağlamıştır. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun danışmanlığında “Gagauzlar (Gagavuzlar)’ın Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezi ile ülkemizde bilinmeyen bir Türk topluluğu olan Ortodoks Hristiyan Gagauzları tanıtmış ve bu konuda Türkiye’deki ilk bilimsel çalışmayı yapmıştır. Mustafa Argunşah ile birlikte hazırlanan bu çalışma daha sonra “Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı” adıyla kitap olarak basılmıştır. Bu eser, Gagauzların tarihi, kökeni, yaşadıkları yerler, dilleri ve inançlarının özelliklerini ihtiva etmekle birlikte folklor ve edebiyatları ile ilgili de değerli bilgileri içermektedir. Titiz bir çalışmanın ürünü olan eser, yazılı belgelerden yararlanılarak hazırlandığı gibi, Gagauzların yaşadıkları yerler ziyaret edilerek ve Gagauzlar ülkemize davet edilerek onların verdiği bilgilerle hazırlanmıştır. Güngör ve Argunşah, Gagauz kültürüne yapmış oldukları katkılardan dolayı 19 Ağustos 2012 tarihinde Gagauz Özek Bölgesi Cumhurbaşkanı Mihail Formuzal tarafından devlet nişanı ile onurlandırılmışlardır.²³⁶ Ayrıca yurt dışında, Güngör’ün çalışmalarıyla ilgili olarak çeşitli tarihlerde gazete haberleri de yayınlanmıştır. 15- 25 Temmuz 1998 tarihli Çuvaş gazetesi ile Letonya’da yayınlanan bir gazete haberi bunlardan sadece iki tanesidir.²³⁷

Güngör, çeşitli tarihlerde yayınlamış olduğu makaleleri, bildirileri ve çevirilerini bir araya getirdiği “Türk Bodun Bilimi Araştırmaları” adlı eserinde çeşitli Türk boylarının inanışları ile onların folklorik özelliklerini incelemiştir. “Orta Asya’da Yaşayan Gagauzların Folklorları Üzerine Bir Araştırma”, “Gagauzlarda Tepegöz Efsanesi”, “Gagauz Bilmeceleeri”, “Çuvaş Folkloru İle İlgili Notlar”, “Karamanlıca Üç Kitabe”, “Semerkant ve Buhara’daki Bazı Mezar Taşları”, “Önasya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Türklerde Nevruz”, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar”, “Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar”, sözü edilen türden çalışmalarına birkaç örnektir.²³⁸

²³⁵ S. Kılıç-A. Selçuk, a.g.m., s. 36.

²³⁶ Seyit Gezer, “Prof. Dr. Harun Güngör’ün Türk Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, p. 1455-1466, Ankara-Turkey, s. 1457-1458.; H. Güngör-M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih- Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, s. IX-X.

²³⁷ H. Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

²³⁸ Bkz., H. Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 6-7.

Güngör'ün daha önce yayınlanmış bulunan bazı makaleleri, bildirileri ve çevirilerini bir araya topladığı bir başka eseri, “Türk Din Etnolojisi” dir. Güngör'ün ifadesiyle bu eser, “...konuları kronolojik esasta ele alan bir dinler tarihi kitabı olmadığı gibi, homo religiosus'un genel kanunlarını tespiti çalışan bir din antropolojisi de değildir. Bu kitap, amacı dini fenomenlerin ya da kutsalın tecrübelerinin halklara, bir etnik gruba ve kültürlere göre aldığı çeşitli biçimleri ortaya koyan bir din etnolojisidir. Burada Türklerle ilgili dini hususlar ele alınmıştır.” Güngör, geleneksel Türk dininin etkilerinin günümüzde halk inanışlarında yaşatıldığını ortaya koyarak önemli tespitlerde bulunmuştur.²³⁹

Güngör, bir yandan dış etkilerin bir yandan da kendi iç dinamiği içerisindeki tarihi ve kültürel değişimlerin Türk din tarihine çeşitlilik, zenginlik ve süreklilik kattığını ileri sürerek, bu süreklilik ve zenginliğin tarihi süreç içerisinde yavaş yavaş geleneksel dinlerinden koparak evrensel dinlere özellikle de İslamiyet'e girmelerinden sonra yeni motiflerle kaynaşarak varlığını devam ettirdiğini birçok çalışmada ortaya koymuştur. Onun geleneksel Türk dininin günümüzdeki yansımaları konusunda yapılacak çalışmalara örnek ve model niteliğinde olabilecek çalışmalarından bazıları şunlardır: *Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri*, *Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri*, *Gagauzlarda Kurban Kültü*, *Gagauz İnanış ve Adetleri ile İlgili Bazı Notlar*, *Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar*, *Kayseri Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları*, *Türklerde Kutsal Mekân Anlayışı*.²⁴⁰

Güngör, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri” adlı makalesinde Şaman hikâyelerinden örnekler vererek bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmede, Alevi-Bektaşî hatta bir kısmı Sünnî inanışlarında da kabul edilen don değiştirmek, aynı anda farklı yerlerde görünmek, ateşte yanmamak, insanları taş a çevirmek, akıldan geçenleri bilmek, yabancı bir cismi yutmak, yaralayıcı veya öldürücü bir cismi bedenine saptamak, tabiat güçlerine hükmetmek, başka bir şamana meydan okuyup onu alt etmek, ölüyü diriltmek, su üzerinde yürümek, yaşlı kadın ve erkeği çocuk sahibi yapmak gibi unsurların bulunduğunu tespit etmiştir.²⁴¹

“Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri” adlı çalışmada Güngör, Hristiyan Gagauzların inanışlarında, İslamiyet'ten önceki Türk inanışlarının,

²³⁹ H. Güngör, *Türk Din Etnolojisi*, s. 5-8.

²⁴⁰ S. Kılıç-A. Selçuk, a.g.m., s. 37.

²⁴¹ H. Güngör, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 80-90.

İslam inançlarının ve hatta Mani dininin bir uzantısı olarak kabul edilen Bogomilizm'in izlerinin görüldüğünü ifade etmiştir. Bu tespiti açıklayıcı olarak Gagauzların inanış ve uygulamalarından bazı örnekler sunmuştur. Hristiyanlıkta olmamasına rağmen Gagauzlarda kanlı kurbanın ve “Allahlık” adı verilen uygulamanın bulunduğunu, “Kurt Bayramı” adı altında bir bayram kutlanarak Bozkurt kültürünün yaşatıldığını, diğer Türk kavimlerinde de var olan Tepegöz efsanesinin bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca lohusalara musallat olduğuna inanılan Albastı, ateşin kutsallığı, Ay ve yağmur ile ilgili inanışlar, 3, 7, 9 rakamlarının önemi konularının Anadolu’da da görüldüğünü, bunun Orta Asya Türk kültürü menşeli olduğunu belirtmiştir.²⁴²

Güngör, “Gagauzlarda Kurban Kültü” adıyla yayınlamış olduğu makalesinde Gagauz kurbanına daha geniş bir şekilde yer vermiştir. O, diğer Türk kavimlerinde kanlı ve kansız kurbanın uygulandığını, Gagauzların da kansız kurbanın yanında Hristiyanlıkta kabul edilmeyen kanlı kurbanı da uyguladığını belirtmektedir. Gagauzların, Türklerin Müslümanlığı benimsemeden önce sürdürdükleri Iduk, Izuk, Itık, Iyık denilen kurban çeşidini “Allahlık” adı altında yaşattıklarını ifade etmektedir. Ayrıca yılbaşı, 15 Ağustos Hz. Meryem günü, Kasım ayı, aile fertlerinden birinin ölüm yıldönümü, hastaların iyileşmesi sonrası, yeni bir evin temelini atılması sırasında, yağmur yağması için, belediye bayramları, Hıdrellez’de veya istenilen herhangi bir zamanda kurban kestiklerini ifade etmektedir. Bu durumu, Gagauzların Türk olmaları ile açıklamaktadır.²⁴³ Benzer çalışmalarında Gagauzların doğum, nazar, evlilik, hayır, ölüm ile ilgili bazı inanış ve adetlerinin Anadolu’da da görüldüğünü tespit etmiştir.²⁴⁴

Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar” adıyla yayınlamış olduğu makalede Orta Asya Türk kültüründe ocak ve ateşe önem verildiğini, bu inancın Anadolu’da çeşitli şekillerde devam ettirildiğini, Kayseri ve çevresinde de ateşle ilgili uygulamaların var olduğunu belirterek konuyla ilgili tespitlerini ortaya koymuştur. Bu tespitleri “Ateş Ne Zaman Niçin Yakılır?”, “Mum Yakma”, “Yakılan ve Yakılmayan Maddeler”, “Ateşin Verilip Verilmemesi”, “Ateşin Yanış Biçimine Göre Anlam

²⁴² H. Güngör, “Gagauz İnanışlarında Orta Asya Türk Kültürünün İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 167-171.

²⁴³ H. Güngör, “Gagauzlarda Kurban Kültü” *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 173-177.

²⁴⁴ H. Güngör, “Gagauz İnanış ve Adetleri İle İlgili Bazı Notlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 180-185.

Çıkarma”, “Temizleyici Olarak Ateş” ve “Ateşin Söndürülmesi” başlıkları altında toplamıştır.²⁴⁵

Güngör, “Kayseri-Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları” adlı makalesinde mezar taşlarında yer alan resim ve figürlerin, hem ölen kişinin hem de yaşayanların inanışlarını yansıttığını belirtmektedir. Bu çalışmada Türklerin mezar taşları ile ilgili bilgiler vererek Kamennaye Babı= Taşnine ve Baba’ ların mezar taşları olarak kabul edilebileceği görüşünü kabul etmektedir. Anadolu’da, üzerinde mezar taşı bulunan mezarları iki kategoriye ayırarak bunların mezar taşlarının üzerinde bulunan resimleri üç grupta incelemektedir.²⁴⁶

Güngör, “Türkler ’de Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)” adlı çalışmasında Türklerin yeryüzünü canlı bir varlık olarak ve bazı görünmez ruhlar (güçler)la dolu kabul ettiğini, ölen ataların ruhlarının da dünya ile ilişki içinde olduğu inanışına sahip olduğunu belirtmektedir. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte türbe, yatır, dede mezarı gibi mekânların, atalar kültürünün devamı niteliğinde olduğunu ve Melikgazi, Seydişerif, Seyyid Burhanettin, Alibaba, Kopçubaba, Seyyid Halil Devletlü türbelerinin buna örnek teşkil ettiğini, bu mekânların farklı amaçlar için ve farklı uygulamalarla ziyaret edildiğini açıklamaktadır. Su kaynaklarının kutsal kabul edilme sebebini, Orhun Abidelerindeki “Tamag Idukbaş” anlayışıyla veya Dede Korkut hikâyelerindeki “su Tanrı yüzünü görmüştür” ifadesiyle açıklanabileceğini belirten Güngör, örnek olarak Kayseri Felahiye ilçesindeki “Sıtma Pınarı”, Yahyalı ilçesinde bulunan “Akkoca Sultan” adlı su kaynakları ile Ağırnas’taki “Hacet Pınarı” nı göstermiştir. Tabu kabul edilen cinli, sıngılı yerlere Yahyalı’ da bulunan “Kanlı Ardıç” mevkiini örnek göstermiştir. Anadolu’da çok yerde bulunan Hz. Peygamber ve Hz. Ali’ye ait olduğu düşünülen izlerin bulunduğu yerlerin, bazı kayalar ve çevrelerinin de kutsal kabul edildiklerine işaret ederek kutsalı belirleyen iki husus olduğunu, bu iki hususun ise geleneksel Türk dini ile İslam dini olduğunu belirtmiştir. Böylece Anadolu Türk kültürünün, Orta Asya’dan getirilen değerler ile İslami değerlerin birlikte yaşamasıyla varlığını sürdürdüğünü tespit etmiştir.²⁴⁷

²⁴⁵ H. Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 329-335.

²⁴⁶ H. Güngör, “Kayseri-Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 343-347.

²⁴⁷ H. Güngör, “Türkler ’de Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, s. 349-354.

Güngör'ün üzerinde durduğu konulardan biri de tarihi süreç içerisinde Türklerin evrensel dinlerle temas ve ilişkileridir. O, Türklerin arasında evrensel dinlerin yayılmasını dini ve siyasi sebeplerle izah etmeyi yeterli görmemekte, konuya etki eden unsurları bütün yönleriyle ortaya koyarak bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir. O, evrensel dinlerin Türkler arasında görülmeye başlamasını, geleneksel Türk dininin belli dönemlerde statikleşerek günün ihtiyaçlarına cevap verememesinde aramaktadır.²⁴⁸

Güngör'ün özelliklerden biri, çalışmalarında gözlem tekniğini başarıyla kullanmış olmasıdır. Alan araştırmalarında yazılı kaynaklardan yararlandığı gibi kaynak kişilerden de büyük ölçüde istifade etmiştir. Şahısları yönlendirmeden sohbet ortamında onlardan bilgi almış, böylece bir güven ortamı oluşturmuştur. Elde ettiği bilgileri yorumlayarak farklı sonuçlara ulaşmıştır.²⁴⁹

Güngör, Dinler Tarihinin ülkemizde en önemli probleminin metot problemi olduğunu belirterek bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Din bir madde gibidir. Madde nasıl yok edilemezse din de yok edilemez. Mesela halk inanışları, eski örf ve geleneklerin yeni inanış tarafından baskılanış biçimidir. Din ve hayat dinamiktir. Din, insanlarla birlikte değişir. Bir Dinler Tarihçisi dinin dinamik olduğunu unutmamalıdır. Oysa genellikle bizde Dinler Tarihçileri bunu göz ardı ederler. Batılılar ise çalıştıkları konuları güncellerler. Biz de Hristiyan Ortodoks olan Gagauzlarla ilgili daha önceden çok sayıda kitap ve makale yayınladık. Ancak şu andaki Gagauz Cumhurbaşkanı Protestan olduğu için her kasabada Protestan ve Baptist kiliselerin kurulmakta olduğunu görmekteyiz. Ayrıca “Gagauzlarda Kurban Kültü” adlı çalışmamızdan yıllar sonra Gagauzlar’ın kurbanı’nın sadece onlara has olmadığını tespit ederek “Gagauz İnanç ve Uygulamalarında Kurban’ ı Yeniden Düşünmek” adı ile yeni bir çalışma yaptık.”²⁵⁰ Görüldüğü üzere Güngör, dinin dinamik yapısını göz önünde bulundurarak, çalıştığı konulardaki değişimleri ve gelişmeleri takip ederek yeni çalışmalar yapmaktadır.

Güngör çalışmalarında takip ettiği metot ve tekniklerle ilgili olarak söylediği “ Biz oturduğumuz yerden, görmeden yazmadık. Her ne yazdıysak görüp gözlemleyerek yazdık.”²⁵¹ İfadeleri onun bilimsel yaklaşımını en iyi şekilde izah etmektedir.

²⁴⁸ S. Kılıç-A. Selçuk, a. g. m., s. 37-38.

²⁴⁹ S. Gezer, a. g. m., s. 1460-1461.

²⁵⁰ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

²⁵¹ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

O, “Türk Din Etnolojisi” adlı eserini şu şekilde tanıtmaktadır: “Bu kitap,...konuları kronolojik esasta ele alan bir Dinler Tarihi kitabı olmadığı gibi, homo religious’un genel kanunlarını tespitte çalışan bir din antropolojisi de değildir. Bu kitap, amacı dini fenomenlerin ya da kutsalın tecrübelerinin halklara, bir etnik gruba ve kültürlerle göre aldığı çeşitli biçimleri ortaya koyan bir din etnolojisidir. Burada Türklerle ilgili dini hususlar ele alınmıştır.” Geleneksel Türk Dini ve Şamanizm konularıyla ilgili çok sayıda çalışması olan Güngör, Türk araştırmacıların bu konulara pek ilgi duymadıklarını ifade etmiştir.

O, “Türk Dünyasında Yeni Dini Araştırmalar Üzerine Düşünceler” adlı çalışmasında, Türkiye’de bu konularla ilgili olarak yeterince çalışma yapılmamasının sebeplerini irdelenmiştir. O’na göre bu eksikliğin nedenleri şunlardır:

- 1- Bu konunun öneminin iyi anlaşılamamış olması,
- 2- Araştırma sahasına ait resmi ve yerel dili bilmeme,
- 3- Araştırmacıların önyargılı ve ideolojik davranıp objektif olamamaları,
- 4- Araştırmacıların, söz konusu inanç ve uygulamaları hurafe kabul ederek araştırmaya değer görmemeleri.

Güngör, bu konuda Türk araştırmacılarla Batılı araştırmacıların fikirleri ve çalışmaları arasında bir kıyaslama yaparak Türklerin Şamanizm’i bir sistem olarak ele almak yerine sürekli bir din olup olmasını tartıştıklarını belirtmiştir. Oysa Batılıların, Şamanizm ile ilgili konularla 18. yüzyıldan itibaren ilgilendiklerini, bu çalışmaların çoğunun literatüre dayalı değil, alan araştırmaları şeklinde olduğunu, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte sadece geleneksel Şamanizm’i araştırmayıp Neo-Şamanizm ve Şamanizm’in Orta Asya İslam sufizmine etkisini araştırdıklarını ifade etmiştir.²⁵²

Güngör, bir Dinler Tarihçisi olmakla birlikte pek çok farklı konuyu ele almış ve çalışmalarının özelliklerini kendi ifadesiyle, “Biz bir taraftan Dinler Tarihi ile uğraşırken bir taraftan edebiyatçılık, diğer taraftan da eğitimcilik yapıyoruz.”²⁵³ Şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadeler Güngör’ün çok yönlü kişiliğini ortaya koyduğu gibi aynı zamanda onun disiplinler arası ilişkileri göz önünde bulundurduğu ve “inter disiplinler” bir yaklaşım sergilediğini de göstermektedir. Halk inanışlarıyla ilgili olarak pek çok çalışma yapmış, yaptığı yorumlar ve ulaştığı sonuçlarla bilim dünyasına bir ışık

²⁵² H. Güngör, “Türk Dünyasında Yeni Dini Araştırmalar Üzerine Düşünceler”, *Türk Din Etnolojisi*, s. 19.

²⁵³ Harun Güngör ile yapılan mülakattan alınan bilgi. (31.07.2013).

tutmuştur. Eserlerinde bir plan dâhilinde çalışmış, konuları neden- sonuç ilişkisi içinde ele almış, önceden yapılmış olan çalışmaları tekrar etmek yerine sorgulayarak orijinal sonuçlara ulaşmıştır.²⁵⁴

Harun Güngör'ün Türk Din Tarihi alanında danışmanlığını yaptığı bazı doktora ve yüksek lisans tezleri şunlardır:

3.2.1. Yönettiği Doktora Tezleri

- 1) Kırşehir Abdallarının Dini İnançları Üzerine Bir Araştırma (Saim Ayata)
- 2) Mersin Yöresi Tahtacılarının Dini İnanç ve Uygulamaları (Ali Selçuk)
- 3) Dini Pratikler Açısından Türkler 'de Kam ve Kamlık (Şükrü Uslu)
- 4) Kayseri ve Çevresinde Su İle İlgili İnanç ve Uygulamalar (Mahmut Doğrusöz)

3.2.2. Yönettiği Yüksek Lisans Tezleri

- 1) Lev Nikolayeviç Gumilev'in Eserlerinde Geleneksel Türk Dini İle İlgili Görüşleri (Zehra Şahin)
- 2) Çayralan (Yozgat) ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar (Abdurrahman Filiz)
- 3) Gaziantep'te Yaşayan Barak Türkmenlerinin İnanç, Adet ve Geleneklerinin Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Özlem Andaç Şahin)
- 4) Eski Türk Dini Tarihi Açısından Ziya Gökalp'in Eserlerinin Tedkiki (Kadir Albayrak)
- 5) Fuat Köprülü'nün Türk Tarihi Dinisi Adlı Eserinin Transliterasyonu ve Değerlendirilmesi (Abdullah Aykın)
- 6) Dede Korkut Kitabı'nda Dini Motifler (Âdem Tutar)
- 7) Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri (İskender Oymak)
- 8) İslam Öncesi Türklerde Tabiatla İlgili İnanışlar (Ramazan Işık)
- 9) İlk Dönem İslam Tarih ve Coğrafyacılarına Göre Türklerin Dini İnanışları (7-12. yy arası) (Mahmut Doğrusöz)
- 10) Türklerde Defin Merasimi (Firdevs Güneş)

²⁵⁴ S. Gezer, a., g., m., s. 1461.

- 11) Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Eski Türk Dini İnançlarının Tespiti ve Değerlendirilmesi (Ali Albayrak)
- 12) Sarıoğlu Yöresi Alevi-Bektaşî İnançlarının Tespit ve Değerlendirilmesi (Mustafa Caner)
- 13) Kayseri Merkezinde Meskûn Abdalların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma (Saim Ayata)
- 14) Yozgat ve Çevresinde Ziyaret Yerleri Üzerine Tipolojik, Morfolojik ve Fenomenolojik Bir Araştırma (Osman Bağcı)
- 15) Yahyalı ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Ahmet Kaldırımcı)
- 16) Kırşehir ve Çevresinde Ziyaret Yerleri Üzerine Fenomenolojik, Morfolojik ve Tipolojik Bir Araştırma (Metin Yurteri)
- 17) Eski Türklerde Kurban İnanışı ve Uygulamaları (Dilşat Atik)
- 18) Çayıralan ve Çevresindeki Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (İlyas Eren)
- 19) Çubuk ve Çevresinde Halk İnanışları Üzerine Bir Araştırma (Ayhan Zeki)

SONUÇ

Harun Güngör, Türkiye'nin ilk Dinler Tarihi profesörü olan Hikmet Tanyu'nun yetiştirmiş olduğu öğrencilerinden biridir. O, kişilik özellikleri ve çalışmaları ile hem Türkiye'de hem de dünya çapında tanınmış ve sevilen bir bilim insanıdır. O, Dinler Tarihi konuları üzerinde çalıştığı gibi, fenomenoloji, dini etnoloji, dini folklor ve dini antropoloji konularında da önemli çalışmalar yapmıştır.

Güngör, akademik çalışmalara başladığı seksenli yılların başında, o zamana dek ülkemizde adı çok duyulmayan bir topluluk olan Gagauzlarla ilgili araştırmalar yaparak onların tanınmasına büyük katkılar sağlamıştır. O, Gagauzlar dışındaki çeşitli Türk toplulukları ile ilgili de incelemelerde bulunmuştur. Güngör'ün en önemli özelliklerinden biri, üzerinde çalışmış olduğu konuları, ilerleyen zaman içinde güncelleyerek yeni tespitler ortaya koymasındır. Çalışmalarında, incelediği topluluklarla ilgili kaynakları değerlendirmekle birlikte, bu topluluklarla uzun süre birlikte yaşayarak, onların inanış ve kültürlerini tanıyarak yani gözlem metodunu başarılı bir şekilde kullanarak çalışmalarının güvenilirliğini arttırmıştır.

Yaptığı akademik çalışmalar ve bilge kişiliğiyle sadece Türk Dinler Tarihçileri üzerinde değil aynı zamanda Türk toplumu üzerinde de derin etkiler bırakmayı başarabilen Harun Güngör, özellikle Orta Asya Türk kültürünü tanımayı ve tanıtmayı kendisine bir görev kabul etmiştir. O, böylece toplumsal sorumluluğunun farkında olan bir bilim insanının en güzel örneğini kendi şahsında göstermiştir. Onun çok yönlü ve disiplinler arası çalışmaları ele alındığında Türk toplumunu ilgilendiren konulara öncelik tanıdığının ve bu konudaki hassasiyetinin hemen farkına varılacaktır. Harun Güngör bu özen ve titizliğini hem meslektaşlarına hem de lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine de kazandırma gayreti içerisinde olmuştur.

Güngör araştırmalarında deskriptif, filolojik, fenomenolojik ve karşılaştırma metotlarını başarıyla kullanmıştır. Özellikle tıpkı bir sosyal antropolog ve sosyolog gibi katılımcı gözlem tekniğini kullanarak çok değerli çalışmalar yapmıştır. Orta Asya Türk kültürüyle ilgili yaptığı araştırmalarda, o coğrafyaya bizzat giderek oralarda gözlemlerde bulunmuştur. Elde ettiği verileri değerlendirirken objektif bir yaklaşım sergilemiş, tarafsız yorum ve çözümlemelerde bulunmuştur.

Harun Güngör yaptığı bilimsel çalışmalarda pek çok metot ve tekniği birlikte kullanmıştır. Araştırmalarında dinler tarihinin en çok kullanılan metodu olan deskriptif

metotla incelemiş olduğu pek çok konu bulunmaktadır. Dini olayların gözlemlenmesi esasına dayanan deskriptif metotta Güngör, hem dolaysız hem de dolaylı gözleme yer vermiştir. Dolaysız gözlem metodunu kullandığı bazı çalışmalarında kimi topluluklarla birlikte yaşayarak onlarla ilgili doğrudan ve sağlam bilgilere ulaşmıştır. Gagauzlar benzeri geniş topluluklar üzerinde yaygın gözlem yoluyla incelemeler yaptığı gibi, yoğun gözlemi kullanarak örneğin Kayseri’de yaşayan Uygur ve Kazak Türkleri gibi küçük topluluklar üzerinde de incelemelerde bulunmuştur. Güngör, dolaysız gözlem yanında, tarihi kaynaklardan faydalananak geçmişteki olayları vasıflama esasına dayanan dolaylı gözlemi de kullanmıştır. Dolaylı gözlemde kullanılan sözlü belge ve gelenekler, yazılı belge ve kaynaklar ile şekillenmiş anıt, kalıntı ve buluntulardan yararlanmıştır. O, deskriptif metodu kullanırken, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, öncelikle yapmış olduğu çalışmada geçen terimlerin açıklamalarına yer vermiştir.

Güngör, dini konularla ilgili metinleri en doğru şekilde yorumlama esasına dayanan filolojik metoda da çalışmalarında yer vermiştir. Metinlerin ortaya çıkarılıp okunması, farklı rivayetleri olan metnin bu rivayetlerinin karşılaştırılması, anlamı değişmiş ve unutulmuş kelimelerin açıklanması, çeşitli dinlere ve törelere yapılan telmihlerin açıklanması, metnin nerede ve ne zaman yazıldığının araştırılması gibi yolları kullanarak çeşitli çalışmalar yapmıştır. Örnek olarak “Acari” ve “Goş” terimlerini ele almış, Kayseri iline bağlı Talas ilçesindeki Endürlük (Andronike) köyünde tespit ettiği Karamanlıca bir kilise kitabesini, yine Kayseri’de bulunan bazı evlerin kapılarında yazan Karamanlıca yazıları incelemiştir. O, ele aldığı bir terimin nasıl ortaya çıktığını anlatmış, bu terimin kökeni ve anlamı ile ilgili ilk önce Türk ve Batılı araştırmacıların görüşlerine yer verip daha sonra da kendi görüşünü belirtmiştir.

Güngör, bazen de bir metinde geçen bir terimi ele alarak o terimin çeşitli dillerdeki anlamları üzerinde durmuş, bazı araştırmacıların, terimin anlamı ile ilgili fikirlerine yer verdikten sonra, bu terimi inceleyenlerin yanıldıkları noktaları belirtmiştir.

Harun Güngör’ün bazı makalelerinin konusu karşılaştırmaya dayanmakla birlikte, çalışmalarında tüm metotları bir arada ustalıkla kullanmıştır. O, bazı milletler ve dini grupların inanışları ile bazı dinleri ve inanç sistemlerini karşılaştırdığı gibi bir milletin inanışları ile bir kültürü de karşılaştırmış, kutsal metinlerdeki bazı özellikler ile bir inanç sistemini de mukayese etmiştir. Bu karşılaştırmaları yaparken tamamen

objektif bir bakış açısı ile hareket etmiştir. Özellikle Gagauzların yaşamlarına ve inanışlarına bizzat şahit olarak, birlikte yaşayarak gözlemleyen Güngör bu sebeple, onların inanışlarıyla ilgili olarak yapmış olduğu karşılaştırmalarda dolaysız gözlem tekniğini kullanarak daha farklı bir bakış açısına sahip olmuştur. Gagauzların Hristiyanlığı ile inanışlarındaki İslami unsurları, yine Gagauzların inanışları ile Orta Asya Türk kültürünü, Türk Alevi-Bektaşî inanışları ile şamanlığı, Kutsal Kitap/Tevrat'ta yer alan Şamanî unsurları karşılaştırdığı çalışmaları bu konuda örnek gösterebiliriz.

Güngör'ün çalışmalarında yer alan metotlardan biri de “ne, neden” sorusuna cevap bulmak için kullanmış olduğu fenomenolojik metottur. Dini olayların mahiyetinin araştırılması anlamına gelen bu metotla araştırdığı konularda Güngör, ele aldığı kavramı öncelikle filolojik olarak incelemiş, çeşitli dillerde ve kültürlerde nasıl kullanıldığını açıklamıştır. Kayseri ve çevresinde yaşatılan ateşle ilgili inanışlar, Kayseri yöresindeki delikli taş ve kayalarla ilgili inanış ve uygulamaları incelediği çalışmaları ile Türklerde ruh anlayışı ve mezar taşları ile ilgili tespitlerini bu konuda örnek gösterebiliriz.

Türkiye’de yapılan Türklerin dini tarihini ele alan çalışmalar genel olarak göz önüne alındığında, geleneksel Türk diniyle ilgili iki konunun öncelendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Türklerin geleneksel dinlerinin ne olduğu, ikincisi de bu dinin nasıl isimlendirileceği konusudur. Güngör'ün çalışmalarında da eski Türk dininin isimlendirilmesi konusunun öncelikli olarak ele alındığı görülmektedir. O, eski Türklerin inandıkları Tanrı'nın özelliklerini tespit ederek Orta Asya Türk dininin ‘Gök Tanrı Dini’ olduğu görüşünü desteklemektedir. O, bazı araştırmacıların, bu dinde Şamanî unsurlar olduğundan dolayı bunu bir din olarak nitelendirdiklerini, oysa Şamanizm'in bir din olması ile bir dinde Şamanî unsurların bulunup bulunmamasının farklı hususlar olduğunu ifade etmiştir.

H. Güngör'ün Türk Din Tarihi alanındaki çalışmalarında üzerinde durduğu konulardan birisi de Türkiye’de tartışılan Orta Asya Türk dininin isimlendirilmesi meselesidir. O bu konuda Türkiye’de bu alanda ilk çalışmayı başlatan kişi olan Ziya Gökalp'in Geleneksel Türk dinine Şamanizm denilemeyeceğini ileri sürerek bunun yerine toynizm kavramını tercih ettiğini ifade etmektedir. Ancak F. Köprülü ve A. İnönü gibi bilim insanları tarafından bu tezin kabul edilmediğini ve Şamanizm kavramının kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre bu kavram günümüzde de bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaya devam edilmekte ve bir kavram kargaşasına neden

olunmaktadır. Güngör, H. Tanyu başta olmak üzere Türk din tarihçilerinin şamanizm'i bir din olarak kabul etmediklerini dolayısıyla da şamanizm'e bir din denilemeyeceğini ifade etmiştir.

Bugüne dek araştırmaları ve incelemeleriyle Dinler Tarihi bilimine büyük katkılar sağlamış olan Harun Güngör, halen sürdürdüğü çalışmalarla ve yetiştirdiği öğrencilerle Dinler Tarihi bilimine hizmetini sürdürmektedir.

EKLER

EK 1. Orjinallik Raporu



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	İsmihan ALBAYRAK
Öğrenci Numarası	111205104
Enstitü Anabilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Programı	DİNLER TARİHİ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Sami KILIÇ
Tez Başlığı (Türkçe)	HARUN GÜNGÖR'ÜN DİNLER TARİHİ BİLİMİNDEKİ YERİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin, 18/05/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 (altı)'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aştığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Sami KILIÇ
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. İskender OYMAK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki, “Prof. Dr. Hikmet Tanyu’dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara 1998.
- ADIBELLİ, Ramazan, *Mircea Eliade ve Din: Mircea Eliade’ın Din Bilimi Çalışmalarının Metodolojik Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2009.
- ADIBELLİ, Ramazan, “Prof. Dr. Harun Güngör’ün Gagauz Kültürü İle İlgili Çalışmaları ve Gagauzların Türkiye’de Tanıtılmasına Katkısı”, *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, Hazırlayanlar Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal, İstanbul 2010.
- ALICI, Mustafa, “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihinde Bir Metodolojik Yaklaşım Veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, S. 3, Samsun 2005.
- ARGUNŞAH, Mustafa, “Harun Güngör’lü Yıllar”, *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, Hazırlayanlar Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal, İstanbul 2010.
- ARSEVEN, Ali, *Alan Araştırma Yöntemi*, Ankara 1994.
- ARSLANTÜRK, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul 1995.
- AYDIN, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya 2010.
- AYTAÇ, Ömer, *Sosyoloji Bir Giriş Denemesi*, Elazığ 2002.
- BALCI, Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeleri*, Ankara 1997.
- BATUK, Cengiz, “Georges Dumezil’in Kafkas Mitolojisi Araştırmaları ve Türk Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*, Sempozyum (04-06 Aralık 2009), Ankara 2010.
-, “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009) S. 1, s. 75.
- BIANCHI, Ugo, *Dinler Tarihi Araştırma Yöntemleri*, Çev. Mustafa Ünal, Kayseri 1999.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul 1978.
- CAN, Cahit, “Zerdüşçülük, Zerdüş ve Hukuk (Avesta)”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 25, Ankara 1968.

- GADAMER ve Diğerleri, *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Der.-Çev. Doğan Özlem, Ankara 1995.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. K. Yaşar Koprıman- A. İsmail Aka, İstanbul 1976.
- GÖKALP, ZİYA, *Türk Töresi*, Haz. Yalçın Toker, İstanbul 1990.
- GÜNAY, Ünver-Harun Güngör- A. Vehbi Ecer, *Laiklik, Din ve Türkiye*, Ankara 1997.
- , Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 1998.
- , Ünver- H. Güngör, *Türk Din Tarihi*, Kayseri 1998.
- , -Harun Güngör-Şaban Kuzgun-Huzeyfe Sayım-A. Vahap Taştan, *Kayseri ve Civarında Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Ankara 1996.
- GÜNAY, Nasuh, “Ahmet Mithat Efendi’nin Eserlerinde Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998 Konya), Ankara 2000.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998.
- GÜNGÖR, Harun- M. Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara 1991.
- , - M. Argunşah, *Dünden Bugüne Gagauzlar*, Ankara 1993.
- , “Ön Asya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Türkler’de Nevruz, *Nevruz-Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*, Ankara, 20-22 Mart 1995, Hazırlayan: Sadık Tural, Ankara 1995.
- , “Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, *Nevruz ve Renkler Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 19-21 Mart 1996, Hazırlayanlar: Sadık Tural-Elmas Kılıç, Ankara 1996.
- , Harun-Abdurrahman Küçük, *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Asya’dan Anadolu’ya Taşınanlar*, Ankara 1997.
- , “Dinler Tarihçisi Olarak Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihi Çalışmalarına Katkısı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara 1998.
- , “Çuvaşların Dini Durumu”, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara 1998.
- , “Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.

-, “Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Gagauzlarda Kurban”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Çuvaş Folkloru İle İlgili Notlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Gagauzların Hristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Eski Türk Dininin İsimlendirilmesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Türk Toplulukları Hangi Dinlere İnanıyor?”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Orta Asya’da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Kırım Notları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Kırımçaklar (Kırım’ın Musevi Tatarları)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Gagauzlarda Kurban Kültü”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Gagauz İnanış ve Adetleri İle İlgili Bazı Notlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Abdülkadir İnan’ın Din Tarihçiliği”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Acari Kelimesi Üzerine”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Bir Süryani Metninde Türkçe ‘Goş’ Terimi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Altay Kavimlerinde Gök Tanrı”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.

-, “Karamanlıca (Grek Alfabeli Türkçe) Bir Kitabe”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Karamanlıca (Bir Kitabe, Bir Mektup)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Karamanlıca Üç Kitabe”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Gagauzlarda Tepegöz Efsanesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, Güngör, “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Türkler’ de Kutsal Mekân Anlayışı (Kayseri Örneği)”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Kayseri Yöresinde Delikli Taş ve Kayalar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Kayseri- Zamantı Vadisinde Resimli Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Semerkand ve Buhara’daki Mezar Taşları”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, Seyyid Lokman ve Oğuz-Namesi”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998.
-, “Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Sempozyum: 20-21 Kasım 1998 Konya, Ankara 2000.
-, “Eski Türk Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Editör: Şinasi Gündüz, Ankara 2007.
-, “Şamanizm maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010.

- , “Tanrı maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010.
-, “Maniheizm”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Ak Din (Ak Can=Ak Burhanizm)”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Gagauzlarda Din ve Dini Terminoloji Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Geleneksel Türk Dini”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Şamanizmde Bitkiler”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Kutsal Kitap/ Tevrat’ta Şamani Unsurlar”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Türk Ruh Anlayışı Değişiminin Mezar Taşlarına Yansıması”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Belge ve Kaynaklarla Burhanizm”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Şamanizm Animizmin Eski Ya Da Yeni Biçimi Mi?”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Türk Dünyasında Yeni Dini Araştırmalar Üzerine Düşünceler”, *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul 2012.
-, “Din. Geleneksel Türk Dini maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012.
-, “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Ankara ?
- GEZER, Seyit, “Prof. Dr. Harun Güngör’ün Türk Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, p. 1455-1466, Ankara-Turkey, s. 1457-1458.
- HALKIN, Leon-E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*, Sempozyum (04-06 Aralık 2009) Ankara 2010.
- <http://www.ilahiyat.konya.edu.tr>.(11. 05. 2013).
- <http://bilgicik.com/yazi/gokturk-harfli-yazitlar-gokturkce-ve-orhun-yazisi/> (13. 05. 2013).

- <http://www.haberakademi.net>, GÜNGÖR, H., “Gagauz İnanç ve Uygulamalarında Kurban’ı Yeniden Düşünmek”, Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, 17 Ekim 2013 Perşembe.
- <http://www.İhlsozluk.com>. (27.06. 2013).
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1986.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Ankara 1980.
- , *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987.
- , *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1991.
- , *Türk İslam Sentezi*, İstanbul 2008.
- KARASAR, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara 2009.
- KILIÇ, Sami, *Hikmet Tanyu’nun Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri 1995.
-, “Hikmet Tanyu’nun Çalışmalarında Deskriptif Metot,” *F. Ü. İ. F. D.*, S. 3, Elazığ 1998.
-, “Hikmet Tanyu’nun Çalışmalarında Filolojik Metot”, *F. Ü. İ. F. D.*, Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı, S. 5, Elazığ, 2010.
-, - A. Selçuk, “Prof. Dr. Harun Güngör’ün Türk Din Tarihine Katkıları”, *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, İstanbul 2010.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Anadolu’da İslamiyet*, Ankara 2005.
- KUZGUN, Şaban, “Mukayeseli Dinler Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler ve Düşünülen Çözümleri”, *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 24-25 Eylül 1992, Samsun 1993.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu”, *E. Ü. S. B. E. D.*, S. 5, Kayseri 1994.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul 1999.
- SMART, Ninian, “Karşılaştırmalı-Tarihi Metot”, *D. E. Ü. İ. F.D.*, Çev. Hakkı Şah Yasdıman, S. VIII, İzmir 1994.
- SCHIMMEL, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955.
- TANYU, Hikmet, “Dinler Tarihi ve Dini Folklor Bakımından Abdülkadir İnan”, Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* (İçinde), İstanbul 1976.
-, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara 1980.

-----, *Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İç Yüzü*, İstanbul 1989.

TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İstanbul 1985.

TÜMER, Günay - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.

ÜNAL, Mustafa, *Din Fenomenolojisi: Tarihçe, Yöntem ve Uygulama*, Kayseri 1999.

....., "Halk Dini Verilerin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Elazığ 2000.

....., "Prof. Dr. Harun Güngör'ün Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı*, Hazırlayanlar Mustafa Argunşah- Mustafa Ünal, İstanbul 2010.

....., "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Normativizm Sorununa Fenomonolojik Bir Çözüm Denemesi-Kapsayıcı Fenomenoloji-" *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Ankara 2010.

YILDIRIM, Ali-H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2000.

YILDIRIM, Münir, "Türklerin Dini Tarihi Araştırmalarında Fenomonolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği" *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, *Dinler Tarihi Araştırmaları VII*, Sempozyum (04-06 Aralık 2009) Ankara 2010.

ÖZGEÇMİŞ

17.09.1972 tarihinde Giresun'da doğdu. İlköğrenimini Bolu'da, orta ve lise öğrenimini Eskişehir İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1990 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 1995 yılında fakülteden mezun oldu. 1996-1998 yılları arasında Bolu'nun Göynük ilçesinde öğretmenlik yaptı. 1998- 1999 yıllarında Elazığ'da, 1999-2001arası İzmir'de, 2001-2006 yılları arasında Ankara'da öğretmenlik yaptı. 2006 yılında tekrar Elazığ'a tayin edildi. 2014 yılına kadar Elazığ'da çalışan İsmihan Albayrak, 2014 Ocak ayından itibaren Antalya Lisesi'nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.